

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Соціогуманітарні науки»

Випуск 1

Острог

Видавництво Національного університету «Острозька академія»

2022

УДК 009+159

ББК 6/8

С 88

*Рекомендувала рада Навчально-наукового інституту
соціально-гуманітарного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 10 від 18 травня 2022 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Карповець М. В., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту, директор Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту (відп. редактор);

Столяр З. В., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови і літератури (заст. відп. редактора);

Альошина О. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту;

Балашов Е. М., доктор психологічних наук, професор кафедри психології та педагогіки;

Максимчук В. В., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури;

Матласевич О. В., доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки;

Мініч Л. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури;

Нікітчук У. І., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки;

Петрушкевич М. С., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та культурного менеджменту;

Ткачук О. В., кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології та педагогіки;

Шаправський С. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту;

Шестопа І. А., кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології та педагогіки;

Янковська Ж. О., доктор філологічних наук, професор кафедри філософії та культурного менеджменту.

С 88

Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Соціогуманітарні науки» / укл. З. В. Столяр. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. Вип. 1 (13). 158 с.

DOI 10.25264/18.05.2022

До збірника ввійшли статті здобувачів вищої освіти Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту, присвячені проблемам української лінгвістики, гендерних досліджень, психології, педагогіки, філософії, культурології. Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти й усіх тих, хто цікавиться соціогуманітарними науками.

УДК 009+159

ББК 6/8

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2022
© Автори статей, 2022

РОЗДІЛ 1

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ. ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'373.611

Марія Буднік

ЛОКАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ЧИННИК СЛОВОТВОРЧОСТИ МАЙКЛА ЩУРА

У статті описано вплив суспільно-політичних змін на словотворчість Майкла Щура (на матеріалі програми #@)є?§0). Виділено лексико-семантичні групи неологізмів. Проаналізовано семантичний аспект творення досліджуваних інновацій, зумовлених локальними суспільно-політичними змінами та схарактеризовано їхню оцінку семантику.

Ключові слова: сема, семантика, неологізм, екстралінгвальний чинник, словотворчість.

Mariia Budnik

LOCAL SOCIO-POLITICAL CHANGES AS AN EXTRALINGUAL FACTOR IN MICHAEL SCHUR'S WORD FORMATION

The present article proposes the impact of socio-political changes on the word formation of Michael Schur (on the material of the program #@)є?§0). Lexical-semantic groups of neologisms are distinguished. The semantic aspect of the creation of the studied innovations due to local socio-political changes is analyzed and their evaluative semantics are characterized.

Key word: sema, semantics, neologism, extralingual factor, word formation.

На сучасному етапі розвитку мовознавства неологізація як одне з найпродуктивніших джерел збагачення лексичного складу мови все більше зацікавляє українських мовознавців. Науковці звертають увагу у своїх дослідженнях на екстралінгвальний чинник продукування нових слів, оскільки за словами Я. Снісаренко «словниковий склад мови пов'язаний із позамовною дійсністю і чутливо реагує на ті зміни, які відбуваються в житті носія мови» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив екстралінгвальних чинників на появу нових словоутворень у мові став

об'єктом наукових розвідок О. Стишова [5], Є. Карпіловської [1], Л. Кислюк [1], О. Кирилюк [2], В. Максимчука [3]. Дослідники та дослідниці вивчали питання екстралінгвальних чинників у сукупності або ж на окремому факторі, базуючись на українськомовних масмедіа, футбольній лексиці тощо. Однак науковці й науковиці не брали до уваги словотворчості конкретної медійної особистості. Цим і зумовлена **актуальність нашого дослідження**, мета якого – проаналізувати семантичні особливості неологізмів, зумовлених локальними суспільно-політичними змінами в лексиконі Майкла Щура.

Поставлена мета дослідження передбачає виконання таких завдань:

- 1) описати суспільно-політичні зміни, які вплинули на продукування неологізмів;
- 2) виокремити й систематизувати неологізми в словотворчості Майкла Щура, зумовлені локальними суспільно-політичними змінами;
- 3) проаналізувати семантичні особливості виокремлених неологізмів.

О. Турчак лаконічно визначає екстралінгвальні чинники як «чинники, які перебувають поза межами мови» [6]. Цей термін розуміють як «усю сукупність надзвичайно різноманітних імпульсів, які зумовлені зовнішнім середовищем і пов'язані з особливостями історичного розвитку суспільства, переселенням та міграціями, об'єднанням і розпадом мовних колективів, змінами форм спілкування, прогресом культури та техніки тощо» [6]. Із цих слів зробимо висновок, що екстралінгвальні – це зовнішні, або ж позамовні, чинники словотворчості. Ці терміни в статті вважатимемо синонімами.

Найбільше позамовні чинники впливають на мовлення журналістів та інших медійних осіб, які транслюють новини про всесвітнього чи локального значення тощо.

Майкл Щур, словотворчість якого стала об'єктом нашої наукової розвідки, – це український тележурналіст, сценарист і ведучий програми #(@)є?\$. Початок другого сезону ознаменував розширення команди, до якої долучилися теперішні співведучі та співсценаристи. Така ситуація внеможливорює розмежування авторства тих чи тих неологізмів. Саме це стало причиною узагальненого аналізу інновацій, засвідчених у #(@)є?\$, як тих, які належать словотворчості Майкла

Щура, оскільки він – автор програми. Матеріалом роботи слугували 250 неологізмів, виокремлених унаслідок аналізу випусків шести сезонів комічної програми #@\$%&'()* з Майклом Щуром за період із 6 листопада 2016 року по лютий 2022 року. Загалом перегляд програми становить близько 58 год.

Виклад основного матеріалу. О. Турчак стверджує, що «екстралінгвальні чинники нерівноцінні за своїм характером, інтенсивністю та результатами дії» [6]. Ми погоджуємося з цим і вважаємо, що суспільно-політичні зміни або ж суспільно-політичні події – найвагоміший позамовний фактор словотворчості. Така думка зумовлена тим, що саме з удосконаленням роботи людського розуму, результатами психічних процесів, змінами у світі, зумовленими діяльністю суспільства, окремих соціальних груп чи конкретних людей, постає потреба відобразити ті чи ті явища в мові. Суспільство не може функціювати, розвиватися й просто бути без взаємодії між його елементами, адже лише за соціального контакту відбувається обмін інформацією, який дає поштовх до розвитку та вдосконалення.

Суспільно-політична ситуація міста/села, країни й світу змінюється щодня, оскільки людство невпинно вдосконалюється на шляху до кращого життя, збільшує власні можливості для розвитку, активізує всі сфери життєдіяльності. Потреба актуалізувати певні реалії, на позначення яких у мові немає відповідних слів (або ж якщо чинні позначення за тими чи тими причинами не влаштовують комунікантів), стає позамовною причиною словотворчості.

Суспільно-політичні зміни можна аналізувати по-різному (за масштабністю впливу, за наслідками, за хронологією тощо). Досліджуючи їх вплив і значення для масштабів усієї земної кулі, ми виокремили такі групи: глобальні суспільно-політичні зміни, тобто ті, які стосуються всього людства; міжнаціональні – населення кількох націй; національні – конкретної нації; локальні – населення міст, сіл або конкретних районів чи областей; соціолокальні – учасників певних соціальних груп або окремих людей.

До глобальних суспільно-політичних подій, які вплинули на словотворчість Майкла Щура, належить пандемійна ситуація COVID-19 на початку 30-х років ХХІ століття (*гречку-за-сусідом-доїдальне, коронавірусне-класово-ненависне, корону-з-віруса-знімальне*), а також міжнародні спортивні змагання – Олімпійські

ігри (*бар'єриперестрібувальне, ядроштовхальне, педалікрутильне*). Зокрема неологізм *гречку-за-сусідом-доїдальне* засвідчує економічні проблеми суспільства у зв'язку з пандемією, про що йдеться в такому контексті: *Гречку-за-сусідом-доїдальне! Через пандемію коронавірусу у світі почалася економічна криза!*

До міжнаціональних суспільно-політичних подій належать ситуації, які стосуються однієї нації, але впливають на іншу, або ситуації пов'язані з кількома країнами, як-от: вірусне захворювання, яке з Румунії перенесли в Україну (*Вакцинослава*); російсько-українська війна (*нічогоінішоговіднихінечекальне, унітазовикрадальне, чужітрусиодягальне*); дипломатичні стосунки України й Іспанії (*відсерця-до-сонцьоблог, зігологічний*) тощо. Мотивувальна база неологізмів *нічогоінішоговіднихінечекальне, унітазовикрадальне* – ситуація після російського загарбання українських кораблів під час російсько-української війни: *Нічогоінішоговіднихінечекальне! Розграбовані та без озброєння. Росія повернула атаковані та загарбані торік у Керченській протоці українські кораблі. Унітазовикрадальне! Познімали навіть розетки, плафони та унітази.*

Національних суспільно-політичних змін значно більше, оскільки йдеться про словотворчість ведучого української телепрограми, у якій більшість сюжетів саме про події, які мають певне значення для українців (*справи-Майдану-зливальне, Микола-Тіщенко, Християнськосоціалізмслава, від-чужих-страждань-задоволення-отримувальне*). У цій групі найбільше слів належать саме українській політичній тематиці (політика країни, діяльність політиків). Це пояснюємо тим, що політична ситуація в країні – завжди актуальна тема для обговорення, тому в комунікантів виникає потреба шукати потрібні засоби для власної оцінки тих чи тих політичних подій чи щоденної діяльності політиків. У висловленні оцінних новоутворень мовці виявляють своє ставлення до політиків загалом та їхньої діяльності зокрема.

Локальні суспільно-політичні зміни, на відміну від національних, менше впливають на словотворчість Майкла Щура. Сюди, зокрема, належать місцеві вибори та події локального значення (*місцевувладуобиральне, львівськудолоресамбриджпокаральне, Відкриточекослава, Платискількизавгодночénко, Маршруткостóфель*). На творення неологізмів *Відкриточекослава*

Платискількизавгодночénко вплинула програма довіри у львівських ресторанах, де кожен гість мав змогу платити за страви ціну на власний розсуд, однак результат акції не влаштував власників закладів: *І щоб розібратися з підсумками цієї акції, з нами на зв'язку наш експерт з довіри Відкриточекослава Платискількизавгодночénко*.

Соціолокальні зміни мають дещо вужче спрямування, ніж локальні.. Тут ідеться про такі події, що стосуються певних соціальних груп, зокрема геймерів (*анріальне, ачівментанлòкдне, гейм-девèлопер*), ютюберів (*ютубо-драйвòий, ютуб-гìперлùп*); ситуації, що відбувалися в межах досліджуваної програми (*вусовìбух, дуìтйòлфний, князекомбìнат*); а також події індивідуального значення (*дахòпротìкàльне, стелепáдальне, очìзакòчувальне, цицьки-на-максимум-викрúчувальне*).

Варто зазначити, що одна група суспільно-політичних змін може взаємодіяти з іншою. Це внеможливлòє трактувати належність неологізму до якоїсь конкретної групи, тому їх можна аналізувати як міжгрупові або в групі, вплив якої простежуємо більше. Така ситуація зумовлена тим, що події накладаються одна одну, тобто одна подія стає причиною появи іншої. Зазвичай мовиться про зв'язок локальних і національних суспільно-політичних змін, оскільки ситуація в містах/селах може впливати на національну ситуацію (*хìдробìтперевìряльне*), і навпаки (*автомеханìчìня*). Зокрема на словотворення неологізму *хìдробìтперевìряльне* вплинули місцеві вибори, а також діяльність чинного президента України Володимира Зеленського: *Хìдробìтперевìряльне! Останнім часом президент катається по регіонах і представляє кандидатів на місцеві вибори від «Слуги народу»*. Також національні зміни залежать від глобальних (*на-карантинì-залипàльне*) і міжнаціональних (*Квентинотарантìнне, Гайрìчне*). Діяльність англійських кінорежисерів, Квентіна Тарантіно та Гая Річі, які відомі винятковим почуттям гумору та гостросюжетністю власних фільмів, слугувала мотивувальною базою для створення відантропонімних неологізмів *Квентинотарантìнне, Гайрìчне: Гайрìчне! – Квентинотарантìнне! – На Київщинì стартувало нове реаліті-шоу. – Битва ритуальних бюро*.

Таким чином, суспільно-політичні зміни як зовнішній чинник позначається на продукуванні новоутворень. Залежно від впливу й значення цих змін для суспільства поділяємо їх на такі групи: глобальні,

міжнаціональні, національні, локальні й соціолокальні, з-поміж них найбільше неологізмів утворено внаслідок впливу національних суспільно-політичних змін. У зв'язку з тим, що події, які належать до різних груп, впливають одна на одну, то неологізми, які підходять до двох груп, трактуємо як міжгрупові, або в групі, що більше впливає на продукування слова.

Під час аналізу шести сезонів випусків комічної програми #@)£?\$_ з Майклом Щуром, фейсбук- та інстаграм-сторінок однойменної програми виявлено 250 неологізмів. За логіко-понятійним принципом сформовано лексико-семантичні групи, які зумовлені поділом суспільно-політичних змін, описаних вище, та їх впливом на продукування досліджуваних неологізмів. Відсоткове співвідношення див. на рис. 1.

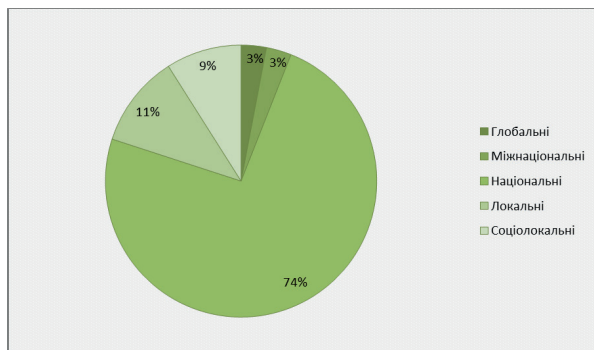

Рис. 1. Відсоткове співвідношення неологізмів у лексиконі Майкла Щура

Як бачимо з Рис. 1, у лексиконі Майкла Щура зафіксовано найбільше неологізмів, спричинених національними суспільно-політичними змінами (74%), менше – локальними суспільно-політичними (11%) та соціолокальними (9%), а неологізми, зумовлені глобальними та міжнаціональними суспільно-політичними змінами посідають найнижчу позицію (по 3%). Пояснюємо це тим, що йдеться про дослідження словотворчості телеведучого України, унаслідок чого національних суспільно-політичних змін більше ніж інших, що й стає причиною виникнення більшої кількості неологізмів, які належать саме до цієї групи.

Проаналізуємо докладніше ЛСГ неологізмів, зумовлених локальними суспільно-політичними змінами, які часто відображені в комічній програмі #@)€? \$0 з Майклом Щуром.

Новотвори із семою ‘вибори’ мотивовані голосуванням за мерів міста/села або за депутатів до місцевої влади. Зокрема сюди належать номінації *місцевувладуобиральне, тогожмерашибиральне*. Вони виконують функцію зав’язки сюжету й мають нейтральнооцінну семантику: *Місцевувладуобиральне! ЦВК ще не оприлюднила офіційні результати місцевих виборів, які відбулися 25 жовтня, але загальна картина вже зрозуміла; Тогожмерашибиральне! Найбільш буденною подією минулого голосування стали вибори місцевих голів*.

Інші слова цієї групи мають негативнооцінну семантику, зокрема *президдѐнт, Землѐмський, вѐмбори, вѐмбачити, промсра́ти*. Ці неологізми утворено шляхом навмисного вставлення зайвої літери *м* у загальновідомі слова, щоб переживання продемонструвати хвилювання депутатів, що й додає сатиричного підтексту висловлюванню: *А ось за результатами виборів до місцевих рад цього року «слуги народу» мали б сказати: «Вѐмбачте, президдѐнт Землѐмський, ми промсрали вѐмбори»*.

Значення інновацій із семою ‘Львів’ пов’язані з подіями, які відбулися в цьому місті. Неологізм *хроба́рня* має гумористичне забарвлення і стосується накопичення сміття у Львові, унаслідок чого мешканці міста запропонували використовувати домашніх хробаків для його утилізації. Однак Майкл Щур гіперболізував новину, що й спровокувало виникнення контексту й неологізму зокрема: *Хробаків буде стільки, що для них доведеться відкривати свої заклади: Перша приватна хробарня, Львівська майстерня гумусу*. Оригінальний за способом творення неологізм *Маршруткостофѐль* <маршрутк[а]+о+[Мефі]стофель> апелює до ситуації з водієм у львівському транспорті, коли той вигнав із маршрутки дівчину з крилами. Негативнооцінної семантики та комічного ефекту інновація набуває в такому контексті: *Між добром та злом обертається місто Лева. /.../ – Із новин: Дрескод у львівській маршрутці: водій силою вигнав дівчину з автобуса, бо вона була на роliках і з крилами. – Маршруткостофѐль вирішив, що роliки – це вже непоганий спосіб пересування, навіщо лізти в його маршрутку*. Нейтральнооцінну семантику має неологізм *зеро-ієна́ле*, утворений від італ. «biennale» – «подія, що відбувається

раз у два роки». Ідеться про спробу львівських ресторанів запровадити програму довіри, під час якої відвідувачі закладів зможуть платити за страви стільки, скільки вважатимуть за потрібне. Комічності неологізм набуває після того, як власники ресторанів розізлилися на гостей за небажання платити: *Тобто львівське «Біснале довіри» відтепер буде називатися «Зеро-існале».*

Новотвори із семою 'неправомірна поведінка' (*матюк-підмет, матюк-присудок, львівськудолоресамбриджпокаральне*) пов'язані з подіями, які відбулися в школах на Львівщині. Зокрема причина появи перших двох неологізмів – лайливе висловлення директора школи на адресу вчительки. Ці інновації набули гумористичного відтінку та позитивнооцінної семантики в такому контексті: *Терміново! На Львівщині матюкнулись. /.../ Слухайте, ця пані – педагог від Бога. Навіть, коли чує матюк, одразу визначає: активний він чи пасивний, поширений чи непоширений. Є матюк-підмет, матюк-присудок та другорядні матюки. Інший неологізм має негативнооцінну семантику, оскільки спричинений аморальними діями вчительки стосовно учнів: Львівськудолоресамбриджпокаральне! Є шанс, що ось цю Долорес Амбридж з ліцею на Львівщині таки відправлять на громадські роботи за цькування учнів. Негативнооцінна семантика проявлена в мотивувальній базі слова, оскільки воно апелює до Долорес Амбридж – героїні книг Джоан Роулінг про Гаррі Поттера, яка здійснювала антигуманні дії у «виховних цілях».*

Отже, на основі дослідження стверджуємо, що лексика, як найдинамічніша підсистема мови, активно реагує на екстралінгвальні чинники, зокрема й зміни локального рівня. У програмі #(@)2?\$0 переважають неологізми з нейтральнооцінною або ж негативнооцінною семантикою, рідше – з позитивнооцінною. Зазвичай цим новотворам притаманне комічне забарвлення, яке краще простежуємо в контексті. Окрім цього, спостережено гумористичні, саркастичні відтінки інновацій, що зумовлено суб'єктивним ставленням Майкла Щура до описуваних ситуацій.

Подальші перспективи наукової роботи вбачаємо в дослідженні словотворчості Майкла Щура крізь призму всієї його журналістської діяльності, яка не обмежена однією програмою. Також актуальними будуть розвідки, у яких буде проаналізовано еволюцію словотворчості Майкла Щура від початку його роботи під цим псевдонімом.

Література:

1. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк ; відп. Ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
2. Кирилюк О. Л. «Вогнехреще» або неологізми як відображення військового протистояння. *Наукові записки. Сер. «Філологічні науки»*. Кіровоград, 2015. С. 52–57. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/83099744.pdf> (дата звернення: 01.04.2022).
3. Максимчук В. В. Євро-2016 як екстралінгвальний чинник оновлення футбольного лексикону. *IX Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах»* (12–13 квітня 2019 р., м. Дніпро). Дніпро, 2019. С. 109–112. URL : <http://surl.li/tynh> (дата звернення: 01.04.2022).
4. Снісаренко Я. С. Вплив лінгвальних та екстралінгвальних чинників на розвиток суспільно-політичної лексики та суспільно-політичної термінології. *Термінологічний вісник*. Київ, 2013. Вип. 2. С. 88–93.
5. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 388 с.
6. Турчак О. М. Екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники виникнення okazionalizmів у мові періодики кінця XX століття. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки*. 2014. Вип. 4. С. 30–37. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/nzbdpufn_2014_4_6 (дата звернення: 01.04.2022).

Список першоджерел:

1. Телебачення Торонто : ютуб-канал. URL : <https://www.youtube.com/c/uttoronto/videos>.

Рецензент: Максимчук В. В., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури.

УДК 811.161.2'373.43

Єлизавета Делик

ОСОБЛИВОСТІ НЕУЗУАЛЬНОГО СЛОВОТВОРУ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМАХ КОСТЯ МОРДАТЕНКА

У статті окреслено явище неузального словотвору, досліджено продуктивні оказіональні способи в поезіях Костя Мордатенка. Описано та детально схарактеризовано словотвірні моделі аналізованих одиниць. Виокремлено різні лексико-граматичні розряди індивідуально-авторських неологізмів із відмінними формальними показниками, з'ясовано їх особливості як основних виразників індивідуально-авторської картини світу письменника.

Ключові слова: *неузальний словотвір, оказіональний словотвір, індивідуально-авторський неологізм, мовно-поетична картина світу, Кость Мордатенко.*

Yelyzaveta Delyk

PECULIARITIES OF OCCASIONAL WORD FORMATION IN INDIVIDUAL-AUTHOR'S NEOLOGISMS OF KOSTYA MORDATENKO

This article outlines the phenomenon of occasional derivations, analyzes the productive occasional ways of word formation in the poetry of Kostya Mordatenko. The word-forming models of the analyzed units are described and characterized in detail. Different lexical and grammatical categories of individual-author neologisms with different formal indicators are singled out, their peculiarities as the main expressions of the individual-author picture of the writer's world are clarified.

Key words: *occasional derivations, individual-author neologism, occasional word, linguistic and poetic world view, Kostya Mordatenko.*

На сучасному етапі розвитку мовознавства з'являється все більше наукових праць, у яких висвітлено різні типи словотвору (Г. Віняр, Г. Вокальчук, Є. Карпіловська, Н. Клименко, А. Нелюба, Є. Редько, О. Стишов, О. Турчак та ін.), зокрема неузальні. Ж. В. Колоїз навіть присвятила цій темі свою монографію «Неузальне словотворення»,

де дослідниця характеризує найбільш продуктивні okazіональні способи [4].

Кость Мордатенко автор близько 30 поетичних збірок, лавреат різних літературно-мистецьких премій, а також премії голови Київської обласної державної адміністрації 2009 року в номінації «За творчі досягнення». Із загальним накладом книг 2013 року його визнали найуспішнішим сучасним поетом України (за версією журналу «Фокус»). Творчість Костя Мордатенка досліджувала Л. Вилка, яка звернула увагу на необароковий та слов'яно-християнський простори лірики письменника [1]. Однак у поезіях цього автора наявна значна кількість okazіоналізмів, продукуваних нетрадиційними типами словотвору.

Здебільшого українські наукові розвідки описують неuzuальний словотвір з уже укладених словників або засобів масової інформації, і сьогодні бракує комплексного дослідження продукуваних нетрадиційними способами okazіоналізмів у творчості конкретного письменника. Це свідчить про актуальність і перспективність наукової розвідки, мета якої – проаналізувати особливості неuzuального словотвору в індивідуально-авторських неологізмах Костя Мордатенка.

Неuzuальний словотвір – це потужний засіб поповнення шару експресивно-оцінної лексики української мови. Деякі мовознавці (Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, К. Брітікова та інші) також називають його okazіональним, ненормативним, нерегулярним або індивідуально-авторським (С. Воропай) [4].

Слова, продукувані неuzuальними способами виокремлюють за належністю або неналежністю до системи, а відповідні способи творення цих слів визначають як незвичні, «специфічні» [2, с. 256]. Є. Карпіловська, наголошує на важливості ґрунтовно вивчати неuzuальний словотвір через те, що з нього «творються нові засоби мовомислення, нові моделі мовної категоризації дійсності» [3, с. 115]. Також мовознавиця підкреслює системний характер слів, утворених неuzuальним способом, і говорить про його певну граматику зі своїми принципами порушення вже усталених словотвірних зразків, зазначаючи: «така, здавалось би, «гра без правил» відбувається за своїми правилами» [3, с. 115].

В. Чабаненко зазначає, що будь-які словотвірні інновації (навіть ті, що абсолютно порушують статистику кодифікованих норм і

системність словотворення) завжди спричинені загальнонародними мовними традиціями [10, с. 20]. Ми можемо додати, що такі дериваційні процеси цілком закономірні для історичного розвитку будь-якої мови й зумовлені саме ним. Це також підтверджує Ж. Колоїз, яка називає оказіональний словотвір «процесом матеріалізації, актуалізації мовних потенцій, процесом утворення нових номінативних одиниць (зокрема й лексичних, але не тільки) на основі вже «відпрацьованого», адаптованого в «мовному просторі» матеріалу» [6, с. 5].

У сучасній дериватології виокремлюють такі основні способи оказіонального словотвору: емансипація афікса або сегмента, субституція, контамінація, черезступеневе продукування, гендіадіс, голофразис [4, с. 83]. Окрім них – графікація, ретроскрипція, елімінування, креація, метатеза, тмезис, аугментація та комбіновані способи [7, с. 211]. О. Земська зазначає: «повний перелік цих способів навряд чи можливий взагалі, адже створення оказіоналізмів – явище індивідуальне. Саме тому не можна дати гарантії, що, знайшовши й охарактеризувавши n способів оказіонального словотворення, ми не зустрінемо способи $n+1$, $n+2$ і т.д.» [2, с. 191]. Ми погоджуємося з цією думкою, адже розподіл і кількість неuzuальних способів словотвору і сьогодні залишається суперечливим питанням у мовознавстві, що ґрунтується насамперед на вивченні неології конкретного автора.

Кость Мордатенко належить до тих митців, які сформували індивідуальний яскраво виражений стиль письма. Він полягає у використанні майже забутих українських слів, наявних у словнику Б. Грінченка (*кайданиці, огрібач, джитавка*), та в активному продукуванні оказіоналізмів.

У лексиконі Костя Мордатенка засвідчено близько 300 індивідуально-авторських неологізмів. Більшість із них утворено зузальними способами словотвору, а саме морфологійними. З-поміж них переважає: словоскладання (*вишиванка-хмара, грудко-спушено, доба-пірат, дощ-буття, зорі-зерня*); основоскладання (*бурулько-мороззя, віроброння, любовобіль, весносольний, гріморевіти, зеленоторщення, замріянопташний*); суфіксальний (*вишеня, гарбузити, гвинтокрилик, півончик*), суфіксально-префіксальний (*підгріхоток, найнемовлятіший, по-роксоланівськи*); префіксальний (*передколицькова*); суфіксально-постфіксальний (*райдужитися*); префіксально-

постфіксальний (*переплакати*ся); префіксально-суфіксально-постфіксальний (*зантарктидити*-ся, *приожеледити*ся) способи.

Неузуальні способи продукування новотворів у доробку Костя Мордатенка найкраще представлені контамінацією (*думза, любовть, неологізмістика*) і черезступеневим словотворенням (*осонцювати, опоезений*) менше – гендіадісом (*Пресвітер-Вітер*), субституцією (*перекотибель*) і голофразисом (*мовіудидушаміжлихами*).

Контамінація – це особливий і самостійний неузуальний спосіб словотвору, для якого визначальною ознакою є «злиття» переважно двох слів або їхніх усічених частин із певною семантичною чи структурною спільністю, вільний характер змін, смислова ідіоматичність й експресивність. Для розуміння змісту контамінантів має бути двобічний зв'язок між автором та реципієнтом [5].

У сучасному мовознавстві виокремлюють визначальні ознаки контамінації як словотвірного явища. До них першочергово зараховують семантичну чи структурну спільність накладених компонентів, вільний характер структурних змін, смислову ідіоматичність, експресивність утворених номенів [8, с. 211].

У словотворчості Костя Мордатенка зафіксовано найбільше контамінантів із частиномовним статусом іменника та дієслова, менш продуктивні контаміновані прикметники, а прислівники та вигуки – малопродуктивні. Це пояснюємо тим, що контамінація як явище найбільше характерна саме для перших трьох класів слів, адже саме вони зазвичай стають твірними основами для таких okazionalizmів.

У лексиконі Костя Мордатенка з-поміж іменникових контамінантів переважають утворені шляхом накладання однієї твірної основи на іншу та вставлення однієї основи в іншу.

Використовуючи класифікацію Є. Редька [8, с. 213–215], ми виокремили такі типи накладання однієї твірної основи на іншу:

1) накладання цілої першої основи на початок другої (*опад* + [суд] *очинство* → *опадочинство*; *весн*[а + чорн]*окнижництво* → *веснокнижництво*; *Україн*[а + єван]*геліє* → *Українгеліє*; *свято* + [сто]*ліття* → *святоліття*; *до* + *ре* + [дерє]*нькотання* → *дорєнькотання*): Кодекс хмарно-вітрового *опадочинства* (Кморд5:18); Ох, це не весна, а якесь *веснокнижництво*, чари (Кморд5:54); У вересні рясним червоним глодом / воскресне полуничне *святоліття* (Кморд7:26);

Круки із псами карканням, гавканням затлумили доренькотання холодного, прозорого, з-під землі джерела (Кморд16:10);

2) накладання утнутої першої основи на початок другої (*все[світ] + сніжжя (оказіоналізм) → **всесніжжя***): ***Всесніжжя** людолідолюбне* (Кморд7:26);

3) накладання кінця першої твірної основи на початок другої (*неологіз[м] + містика → **неологізмістика***);

4) накладання цілої другої основи на кінець першої (*зати[шок] + шинок → **затишинок***): *Молитися в **затишинок***. (Кморд2:125);

5) накладання утнутої другої основи на кінець першої (*диявол + [монол]ог → **дияволог***).

Зафіксовано лише один випадок уставлення твірної основи в іншу, а саме вставлення утнутої другої основи в першу основу (*л[он]це + [с]онце → **лонцеце***).

Якщо трактувати накладання як необов'язкове для контамінації, то варто виокремити ще кілька контамінованих іменників, у яких воно не відбулося (*люди + мурашник → **людяшник**, Петлюра + травень → **Петлюрень**; дум[ка + про]за → **думза***): *Жили б дружніми громадами в мурашниках (чи **людяшниках**?)* (Кморд5:29); *Світлина вражень – **думза**: думка прозою* (Кморд6:11).

Більшість поданих прикладів контамінованих іменників утворено з компонентів, які теж належать до цього класу слів. Таку продуктивність пояснюємо тим, що аналізовані контаміновані іменники мають яскравішу стилістичну забарвленість, ніж звичайні, або утворені узуальними способами, і можуть позначати певні поняття лише описово.

Кость Мордатенко часто використовує контамінанти лише для назв поезій («Дияволог», «Українгеліє»), що позбавляє їх точного контексту та розширює межі інтерпретацій змісту всього вірша.

У поетичному доробку письменника контаміновані іменники зазвичай допомагають позначити об'єкт у його істотних рисах (***неологізмістика***), але ці поетичні, мистецькі риси автор убачає крізь призму власного досвіду та світогляду. Тому він поєднує Україну з Євангелієм, неологізм із містикою. Деякі іменники утворено задля уникнення об'ємних конструкцій (***думза***), адже цього вимагає віршова форма, що насамперед передбачає лаконічність і наявність певного ритму. Окремі контамінанти продуковані заради їх первинної мети – створити явище мовної гри (***людяшники***). Однак найголовніша

функція абсолютно кожного контамінанта з творчого доробку письменника – це надання художності текстам, вираження ідіостилу.

Для контамінованих дієслів характерні такі типи накладання твірних основ:

1) накладання утнутої першої основи на початок другої (з'єд[нати] + *ночити* (неологізм) → *з'єдночити*): *Це він – Місяць – доли з'єдночив* (Кморд7:77);

2) накладання кінця першої твірної основи на початок другої (*міся[ць]* + *цокатися* → *міся-цо-катися*);

3) накладання двох утнутих основ (*хти[вий]* + *кро[воточити]* → *хтивоточити*): *Іконогрішшия хтивоточить* (Кморд7:11).

Якщо трактувати накладання як необов'язкове, маємо такі приклади (*ніч* + [тем]нішати → *нічнішати*; слов[о] + слаб[увати] → *словувати*): *Нічнішає* навколя (Кморд17:16); *Словом словувати* – за письмовий стіл (Кморд11:33).

Усі вказані контаміновані дієслова Кость Мордатенко продукує для створення індивідуальної мовно-поетичної картини світу, розширення способів зображення дійсності. Авторський пошук нових шляхів втілення своєї філософії на мовному тлі призводить до того, що дії, які позначають інновації, постають охудожненими і звужують своє значення, уточнюють його, адже функціують лише в певному контексті: *Колядобаття односінне, кожухопоколінне, щедро-добро-вечір'я ластівчане – не вихрум-скрі-питься гарячечайне* (Кморд7:6).

Більшість прикметників, прислівників і вигуків утворено шляхом накладання цілої першої основи на початок другої (*гріх* + [гре]чаний → *гріхчаний*): *Спас... яблуневий, мед гріхчаний* (Кморд12:3); накладанням кінця першої твірної основи на початок другої (*любов* + [бов]ть → *любовть*): *Зникає кохання як риба з поверхні водоймища: любовть* (Кморд10:228); накладанням цілої другої основи на кінець першої (*до[рожній]* + *рідний* → *дорідний*; *сліз[оньки]* + *осінній* → *слізосінній*): *Правила дорідного руху* (Кморд8:26). Також засвідчено кілька контамінантів, утворених без накладання: (*шлях* + [Чум]ацький → *Шляхацький*; що[сили] + *крові* → *цокрові*): *Шляхацький чум* (Кморд13:22); *Як зачілябив я / по дереву, щосили, цокрові* (Кморд9:50).

Автор творить ці контамінанти за власними асоціаціями, які виникають у читача з контексту. Наприклад, у прикметнику *гріхчаний*

накладені елементи схожі, але без іменника *мед* реципієнт не зрозуміє, що другим компонентом було слово *гречаний*, тобто тут твірна основа *гріх* відіграє головну роль в організації семантики продукowanego слова. Однак у контамінанті *любовть* схрещені одиниці одночасно спливають у свідомості мовця.

Ще один неузвальний спосіб словотвору, який широко представлений у поезіях Костя Мордатенка, – це черезступеневе продукування. Він полягає у творенні похідної одиниці від «потенційної твірної основи потенційного слова, яке могло б бути, але якого насправді немає ні в узвальній системі, ні в індивідуально-авторській мовотворчості» [8, с. 105]. Тобто у словотвірному ланцюжку свідомо пропущено одну (рідше кілька) ланку, яка можна умовно «відновити» за узвальними моделями (*бруньки* + *Ісус* → [брунькоісусити] → ***брунькоісусся***; *бурулька* + *мороз* → [бурулькоморозити] → ***бурулькомороззя***; *Матвій* + *Марк* + *Лука* → [матвісмарколукуівити] → ***матвісмарколукуів'я***; *кульбаба* → [кульбабити] → ***кульбаб'я***; *дзеркало* → [віддзеркалоставити] → ***віддзеркалостав'я***): ***Брунькоісусся*** *первозданне* (Кморд2:8); ***Бурулькомороззя*** *почне, а поки дощовітря* (Кморд2:7); ***Матвісмарколукуів'я*** *Іванне* (Кморд2:8); ***Кульбаб'я*** *трави – справжні...* (Кморд1:35); *На віддзеркалостав'ї в куширу упалу зірку долезорник селить...* (Кморд2:6).

У словотворчості Костя Мордатенка результатами черезступенового продукування стають різні лексико-граматичні розряди слів із відмінними формальними показниками, а саме:

а) неузвальні іменники на **-ання (-ення, -іння)** (в узусі іменники з цими суфіксами мають статус віддієслівних похідних, які означають опредметнену дію; їх утворюють від дієслів недоконаного чи доконаного виду) (*Адам* + *Єва* → [адамосєвити] → ***адамосєвєння***; *Пасха* + *день* → [пасходєнити] → ***пасходєння***; *мед* + *гріх* → [медогрішити] → ***медогрішення***; *кров* + *дзвін* → [кроводзвінити] → ***кроводзвіння***): ***В Адамосєвєння*** *повернення* (Кморд2:13); ***Пасходєння*** *ісусопрісе* (Кморд2:13); *Розсолоджєне медогрішення* (Кморд12:24); *Кінь копитом роздавив горіх – цокно-хруснуло осіннє кроводзвіння* (Кморд2:20);

б) неузвальні іменники, що позначають осіб жіночої статі, оминаючи ступінь творення назв осіб чоловічої статі (*мова* + *мученик* →

[мовомученик] → **мовомучениця**): *О мовомученице сокровенна, народ свій об'єднай і збережи.* (Кморд4:5);

в) неузуальні дієприкметники пасивного стану минулого часу із суфіксом **-ен** (рідше – **-н-**, **-т-**), який указує на ознаку, надану одному предметові іншою (*рима* → [римити → заримити] → **заримлений**; *поезія* → [поезити → опоезити] → **опоезенний**; *долоня* → [долоніти] → **долоністий**; *лоскоти* → [розлоскочити] → **розлоскочений**): *Не спалося – Храм споруджував: заримлений, опоезенний...* (Кморд12:20); *Зацвіла абрикоса / каштан п'яти-тризубиться долоністим листям* (Кморд1:31); *Молитовний, воскресливий сміх, розлоскочене хмарами небо* (Кморд6:82);

г) неузуальні прислівники із суфіксом **-о** (під час узуального словотвору цей суфікс додають до прикметникової твірної основи) (*фарисей* → [фарисейний] → **фарисейно**; *чорний + дим* → [чорнодимний] → **чорнодимно**): *Вітер носивсь фарисейно...* (Кморд1:7). *Аж раптом над лісом, ген-ген, чорнодимно напружилось небо і вітер здійснюєсь...* (Кморд1:71).

Непродуктивна модель черезступеневого продукування у словотворчості Костя Мордатенка – продукування іменників на **-ість** через дієслівно-дієприкметникові ступені (*червоний + мова* → [червономовити → червономовний] → **червономовність**): **Червономовність помідорів красна** (Кморд5:38).

Оказіоналізми Костя Мордатенка, утворені черезступеневим продукуванням, указують на особливу образність й оригінальність індивідуальної мовно-поетичної картини світу письменника, адже, як видно з наведених прикладів, поет не лише «пропускає» ланку словотвірної ланцюжка, його оказіоналізми часто початково вмотивовані двома твірними основами.

Під час аналізу поезій Костя Мордатенка було також засвідчено одиниці, утворені такими малопродуктивними для творчого доробку письменника неузуальними способами:

– гендіадіс – римоване складання кількох компонентів (зазвичай двох), останній із яких є певним відзвуччям попереднього [8, с. 114] (**цвінь-цвірінньо; дощисто-пречисто; Пресвітер-Вітер**): *І молитесь дню, життю, матері: сонячно-прощено...дощисто-пречисто...* (Кморд2:14); *Зелено, цвінь-цвірінньо заклекотять трави збуджені*

(Кморд1:80); **Пресвітер-Вітер** грозяний Весну благословляє заміж за Доц весело-бунтівний (Кморд3:85);

– голофразис – утворення нового слова внаслідок злиття компонентів словосполучення чи речення, яке супроводжується синтезом семантики всіх окремих слів [8, с.118] (**клапанисерцеруки; пали-вода-і-світ; мовіудидушаміжлихами; перекоти-доле-життя-мріяння**): Заразливо сміявся **пали-вода-і-світ** як поспішав (Кморд3:64); *Яшник бджоло всо́яв – засох!* / **мовіудидушаміжлихами** (Кморд1:3); **Перекоти-доле-життя-мріяння** безсмертне (Кморд7:28).

– субституція – заміна морфеми або неморфемного сегмента у твірному слові за аналогією до структури певного слова, під час якої залишається асоціація із витісненою частиною [8, с. 91] (*недокрів'я* → **небокрів'я**; *перекотиполе* → **перекотибіль**; *українець* → **уквартинець**): Зазоремісячило **небокрів'я** клешию... (Кморд2:6); *Душею Ви мо українці, а тілом Ви вже* **уквартинці** (Кморд3:50).

Усі індивідуально-авторські новотвори Кость Мордатенко продукує для розширення способів зображення дійсності. Авторський пошук нових шляхів втілення своєї філософії на мовному тлі призводить до того, що дії, які позначають інновації, постають охудожненими і звужують своє значення, уточнюють його, адже функціують лише в певному контексті: *Якщо не азати, як серце малого Івана / клапанисерцеруками за ребра трималося, щоб не виплигнуть...* (Кморд14:14).

Отже, особливості неuzuальних способів словотвору полягають у специфічності та нестандартності. Однак навіть ці порушення норми мають свої дериваційні зразки, вони закономірні для розвитку мови і спричинені загальнонародними мовними традиціями.

Кость Мордатенко творить свої оказіоналізми насамперед через індивідуальні пошуки експресивних номінацій. Слова, продуковані саме неuzuальними способами, мають особливу художньо-естетичну виразність і яскраву стилістичну забарвленість.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в обґрунтуванні особливостей вияву семантичних характеристик індивідуально-авторських новотворів, продукованих неuzuальними способами. Також актуальними будуть розвідки з цієї теми в порівняльному вивченні неuzuальних типів словотвору в різних дискурсах.

Література:

1. Вилка Л. Я. Необароковий та слов'яно-християнський простір лірики К. Мордатенка. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2017. № 4. С. 180–183.
2. Земская Е. А. Современный русский язык: словообразование : учебное пособие для студентов. Москва : Флинта, 2011. 328 с.
3. Карпіловська Є. А. Неузуальне словотворення: правила «гри без правил». *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Філологія»*. 2005. Т. 8. № 1. С. 106–117.
4. Колоїз Ж. В. Неузуальне словотворення : монографія. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 156 с.
5. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : монографія. Київ : Акцент, 2007. 311 с.
6. Колоїз Ж. В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01. Київ, 2007. 41 с.
7. Костина Е. В. Авторские новообразования в языке отечественной детской литературы: функциональный и словообразовательный аспекты : дис. ... канд. філол. Наук: 10.02.01. Орел, 2007. 260 с.
8. Редько Є. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах. *XX – XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі : колективна монографія* / гол. ред. Архангельська А. Olomouc : VUP, 2016. С. 205–229.
9. Редько Є. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах. *XX – XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі : колективна монографія* / гол. ред. Архангельська А. Olomouc : VUP, 2016. С. 205–229.
10. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2005. 19 с.

Першоджерела:

1. Мордатенко К. Л. Віршовіра «Сонцевиявлення бузку». Київ : ВЦ «Просвіта», 2010. 16 с. **Кморд1**.
2. Мордатенко К. Л. Голодна кутя: поезії. Київ : Видавництво Сергія Пантюка, 2013. 288 с. **Кморд2**.
3. Мордатенко К. Л. Зморшка крику під крапкою знаку оклику. Київ : Євшан-зілля, 2011. 24 с. **Кморд3**.
4. Мордатенко К. Л. Кров з-під криги. Тернопіль : Видавець Сорока Г. І., 2009. 88 с. **Кморд4**.

5. Мордатенко К. Л. Милостива цнотного спраглих вуст. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2016. 238 с. **Кморд5.**
6. Мордатенко К. Л. Молитва немовляти. Київ : ВЦ «Просвіта», 2009. 48 с. **Кморд6.**
7. Мордатенко К. Л. Подовження тиші. Біла Церква : ТОВ «Офсет», 2009. 32 с. **Кморд7.**
8. Мордатенко К. Л. Рідкокоханок. Київ : Євшан-зілля, 2011. 84 с. **Кморд8.**
9. Мордатенко К. Л. Сім слів. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2016. 242 с. **Кморд9.**
10. Мордатенко К. Л. Сновидіння каміння : сонце в росі, місяЦелан, рябизна, жмури, мигтіння і посмішка: мудрагель. Київ : Євшан-зілля, 2010. 48 с. **Кморд10.**
11. Мордатенко К. Л. Супокій знемаги. Київ : ВЦ «Просвіта», 2010. 24 с. **Кморд11.**
12. Мордатенко К. Л. Тіні від луни. Вишневе : Видавництво «Духовна вісь», 2010. 16 с. **Кморд12.**
13. Мордатенко К. Л. Українгеліє. Київ : ВЦ «Просвіта», 2009. 32 с. **Кморд13.**
14. Мордатенко К. Л. Чернетки зімкнутих повік – зболення. Київ : ВЦ «Просвіта», 2010. 16 с. **Кморд14.**
15. Мордатенко К. Л. Шум великої води. Тернопіль : Видавництво Сорока Г. І., 2009. 40 с. **Кморд15.**

Рецензент: Мініч Л. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури.

УДК 811.161.2'371:159.937.513

Наталія Дем'янюк

КОЛОРИСТИЧНА ПАРАДИГМА В РОМАНІ ПЕТРА КРАЛЮКА “РЕЛІКВІЯ”

У статті окреслено колористичну парадигму роману П. Крاليا “Реліквія” з лінгвокультурологічного і семантико-когнітивного напрямку. Проаналізовано різноманітність та частоту вживання кольоролексем.

Ключові слова: концепт, кольоролексема, основне значення, додатковий смисл.

Nataliia Demyanyuk

COLORISTIC PARADIGM IN PETRO KRALIUK'S NOVEL «RELIC»

The article outlines the color paradigm of P. Kraliuk's novel «Relic» in the linguo-cultural and semantic-cognitive direction. The variety and frequency of use of color tokens are analyzed.

Key words: concept, color lexeme, basic meaning, additional.

Постановка наукової проблеми. Найбільш цікаво досліджувати ті концепти, що займають важливе місце в житті нації. Колір – це велика частина культури, він фіксує виняткову інформацію про довкілля, оригінальність історії народу, взаємодії різноманітних традицій, особливості художнього бачення світу. А оскільки це зоровий образ, цю інформацію легко сприймати і транслювати, розповсюджувати. Незважаючи на те, що багато дослідників працювали у сфері концептології, досі дослідження структурної та лексико-семантичної організації колоративів залишається актуальним.

Найчастіше колорьороназви вивчають з погляду на відображення у них етнічної ментальності, бо мова – також модель культури (А. Вежицька, С. Григорук, Л. Півторак, Л. Раденкович). Науковці розглядати аналізований концепт і з точки зору багатьох споріднених наук: і етимології, і словотвору, і психолінгвістики тощо. Результати напрацювань мовознавців можна побачити у працях Р. Алімпієвої,

О. Василевича, Г. Яворської, Л. Ставицької, Р. Фрумкіної, Л. Мініч та інших. Саме через різнобічність досліджень згаданого концепту існують різні версії щодо його суті, символізму, призначення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Л. Півторак у своїй статті зазначає, що вивчення лексики кольорів ускладнене низкою суперечностей. Наприклад, щодо того, які саме лексеми можна вважати колоративами. Безперечно, сюди входять кольори веселки, проте ахроматичні (сірий, чорний, коричневий тощо) теж мають бути враховані. Також викликають сумніви складні й запозичені кольоройменування. І звісно, заважає дослідженням несхожість колоративів і їх тлумачень у різних мовах світу [7, с. 173].

На думку Г. Яворської, назви кольорів як об'єкт дослідження є надзвичайно цікавими у декількох важливих моментах, бо саме назви кольорів демонструють несхожі прийоми мовної дескрипції світу [9, с. 42]. А. Вежбицька ж у своїй праці запропонувала враховувати стійкі асоціативні зв'язки, що існують між концептом та його "зразковим" носієм у свідомості людей, які користуються цим концептом (наприклад, для синього кольору таким прототипом буде небо, для зеленого – рослинність, для червоного – вогонь та кров тощо). Все ж при цьому важливо враховувати і той факт, що в різних лінгвокультурах такі прототипи можуть різнитися, адже сприйняття кольору пов'язане з певними "універсальними елементами людського досвіду", які по-різному концептуалізуються в різних мовах [2, с. 231–290]. Р. Фрумкіна зауважувала, що звичайні носії мови легко встановлять асоціативний зв'язок, і це "єдиний вид інформації, що може бути використаний дослідником, який не бажає залучати до опису наївної картини світу кольору власне тлумачення й лінгвістичну (або ж психологічну) рефлексію" [8, с. 32]. Саме тому аналіз наявності і призначення кольоролексем влучно проводити на прикладі текстів художньої літератури. Бо тут допомагають багато факторів: і країна (автора чи зображувана у творі), і різноманітність героїв з їх характерами, і представлена доба тощо.

Об'єкт дослідження – кольороназви в романі П. Кральнока "Реліквія".

Мета статті та постановка завдань. Метою роботи є аналіз та роль кольороназв, використаних письменником в історичному романі.

До основних завдань роботи належать аналіз тексту твору з погляду кольорономінантів, класифікація використаних автором кольоролексем за значенням, частотою вживання, приналежністю до різних частин мови, наявними і прихованими кольорономінантами.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів.

Аналізований концепт має низку своїх особливостей. Через ці риси виникають спірні питання щодо його дослідження. Однією із характерних особливостей є нечисленний запас лексем порівняно з кількістю кольорів та відтінків. Науковці вважають, що кількість кольорів, які людське око здатне розрізнати, може сягати більше двох мільйонів. Назв кольорів же порівняно небагато. Тоді можна зробити висновок, що кожна назва кольору вживається не для одного, а кількох схожих відтінків. Наприклад, лексема червоний реалізує семантику “рудий”, “яскраво червоний”, “черлений”, “цегляний”, “малиновий”, “вогняний” і т.п. Ця невідповідність спричиняє проблему найменування кольорів.

До того ж, наші емоційні переживання, викликані сприйняттям кольору, завжди суб’єктивні і неоднозначні. Хтось тонко відчуває на собі вплив кольорів, хтось байдужий до різноманіття барв навколо і не береться їх аналізувати. Навіть коли намагатися визначити ролі будь-яких концептів у художньому творі, маємо розуміти, що автор поєднує в собі дві іпостасі: член певного лінгвокультурного угруповання, і звичайна особистість із власним життєвим досвідом, який неодмінно позначився на репрезентації подій.

Одним із перших дослідників системи кольорів був Леонардо да Вінчі. Він виділив 6 основних тонів: білий, зелений, жовтий, синій, червоний і чорний. Інший мовознавець, І. Макеєнко, створив класифікацію, у якій кольоративи поділяє на “ахроматичні” (білий, чорний, сірий), сім кольорів веселки (червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий), а також слова рожевий та коричневий [6].

Л. Мініч зазначає, що важливим є наступне:

1) слово-кольорономінант первинно емоційно забарвлене, воно виходить за межі позначення кольору і передає наше до нього ставлення;

2) колір може бути виражений експліцитно (шляхом прямого називання кольору та ознаки за кольором), та імпліцитно (шляхом називання предмета, кольорова ознака якого закріплена в культурі та в мові) [7].

Психологи же пояснюють, що колір впливає на емоційний і фізіологічний стан людини. Окрім цього колір може створювати відчуття холодного або теплого середовища, викликати психологічну реакцію, почуття, віддзеркалювати пори року, змінювати настрій тощо. Проте сприйняття кольору може частково змінюватися залежно від психофізіологічного стану спостерігача: посилюватися в небезпечних ситуаціях, зменшуватися при втомі, надихати чи дратувати [10].

Дослідження концепту кольору в літературі потребує порівняння загальноприйнятої із трансформованою семантикою, вкладеною автором у кольорономінант. Адже, колір – це своєрідний продуманий прийом, який допомагає авторові транслювати у ньому свої думки і відчуття. Отже, незважаючи на те, що колоративи вважаються компактною й порівняно закритою групою слів, їх упорядкування є складним завданням і породжує різні класифікації залежно від покладеного в їх основу критерію.

Колористична лексика П. Кралюка в романі “Реліквія” набуває більшою мірою народнопоетичної символіки. Тут вона – відображення подій, настроїв і внутрішнього світу героїв.

Аналізовані лексеми за принципом схожості упорядковано наступним чином:

I. Назви хроматичних, або забарвлених кольорів: 1) жовтих: жовтий, золотий, вогнистий; 2) червоних: червоний, кривавий, багрянний, черлений, рудий, закривавлений.

II. Назви ахроматичних кольорів, або незабарвлених: 1) білих: білий, засніжений; 2) чорних: чорний, вороний; 3) сірих: сірий, сивий, срібний) складені кольори,

В основі роману – зображення “сповіді” князя Василя-Костянтина Острозького, який розповідає про свою минувшину, згадує людей, міста й події. Ці останні шість днів його життя репрезентовано в змісті за допомогою назв міст і кольорів, з якими у героя асоціюються пережиті тоді події. Наприклад, “Барва *зелена*. Турів”. Автор символічно вживає термін “барва”, бо йдеться ще й про малювання, створення портрета можновладця (“Маляр змішує фарби. Чи знайдеш,

Іване, ті кольори, щоби правдиво змалювати мене? Бо життя – мішанина барв ” [4, с. 29]).

На основі лінгвістичних і психолінгвістичних досліджень встановлено, що найчастіше в романі “Реліквія” П. Кралюка зустрічалися такі позначення кольору: *чорний, білий, сивий, зелений, червоний, жовтий, золотий*.

Відтак, коли брати до уваги деталі життя, розказувані князем, стає зрозуміло, чому найчастіше вживана лексема кольору **чорна** (50 разів). Енциклопедичний словник символів культури України вказує, що чорний – найзловісніший з усіх існуючих кольорів, антипод білого [3; 389]. У психології цей колір символізує депресію, порожнечу, руйнування, прихованість. Водночас людина, яка значну увагу приділяє чорному кольору, може все контролювати, стримана і владна [8].

Отож, цьому кольору властива парадоксальність. З одного боку, він є символом нескінченності та тиші, містичних таємниць. З іншого боку – він уособлює жалобу, горе, смерть, нещастя, зло та інші негативні емоції. Не дарма в багатьох країнах світу існує думка, що чорний колір несе за собою лише негатив. П. Кралюк використовує цей колір в романі саме в контексті останніх тлумачень: “Завжди носила **чорний одяг** – як сестра-жалібниця. І прозвали її **чорною** княгинею” [4, с. 47], “Вона лишилася **чорною** княгинею. Серед тієї **чорноти** – очі. Згорьовані, але живі” [4, с. 54], “А може, то колір мого життя. Не було в ньому світлого, радісного, одна **чорнота**” [4, с. 55], “Ходила, як сновиди, вся в **чорному**” [4, с. 57], “Я – вдівець. І вона – **чорна** вдова” [4, с. 58], “А темрява з усіх боків обступала. Я боявся – мороку, тісняви, навіть боявся вдихати на повні груди повітря” [4, с. 69], “Мої очі спинаються на **чорній** барві – барві жалоби” [4, с. 111].

Європейська культурна традиція переважно розглядає чорний колір в опозиції чорне/біле як негативне/позитивне відповідно. У цьому романі теж прослідковуємо таке протиставлення: “Чи кожен, хто прийде по тобі, по мені, по нас, малюватиме мій портрет, як заманеться йому: хто **чорною** барвою, хто **білою**?” [4, с. 30].

Існує тенденція залучати до складу одиниць кольору прикметники, які дають додаткову характеристику: тон, яскравість, ступінь насиченості кольору, інтенсивність забарвлення, наявність або відсутність кольору. Безперечно, у певних контекстах значення таких

лексем близькі до колоративних. У П.Кралука це так: “Бачу жінку в темному одянні” [4, с. 54], “Де ти, Костянтіне, бачив таку красу? Невже в церквах православних? Малі вони, темні, тісні. Й без музики” [4, с. 110].

Помічаємо і номінації сірого (“А що в його «коханої» Беати *сивина* посріблила волосся – то не біда ” [4, с. 50], “*Срібні нитки* поблискують у *чорному* волоссі ” [4, с. 55]), жовтого (“Непомітно підкралася осінь, розсипала *злото* на дерева, укоротила дні” [4, с. 16]), зеленого (“Удалині ліс. Все купається в *зеленому морі*, навіть небо” [4, с. 9-10]) і червоного (“Вона не квапиться. Підходить до дзбана, в якому солодке угорське вино – *черлене*, як кров” [4, с. 23], “*Почервонів* рицар, налилися кров’ю очі його” [4, с. 71]) і кольорів і їх відтінків. Такі забарвлення використані для відтворення краси природи чи зовнішності людини. Саме колорема “червоного ” має найбільшу різноманітність відтінків серед інших тут (6). Енциклопедичний словник символів культури України подає таке визначення цьому кольору: червоний–найагресивніший колір, що символізує кров, кровопролиття, вогонь, рани, війну, конфлікти, небезпеку, жорстокість, лють, смерть. Червоним представлені всі сторони життя: з однієї–повнота життя, свобода й енергія, з іншої–ворожнеча, помста й агресивність; з однієї сторони–це символ любові, а з іншої–страждань [4, с. 860]. Всі ці моменти прослідковуються і аналізованому творі. Влада, любов, війна, вогонь – те, що нерозривно пов’язане з головним героєм. Ці слова підтверджуються словами самого художника про портрет: “Плечі князя вкриває *чорний* плащ, із *темно-червоними* нарукавниками. І шапку *темно-червоного* кольору я зробив. Не тільки багато *чорної* барви, а й–*червоної* ” [4, с. 239].

Згадані вище кольори зустрічаються рідше, але теж несуть неабияке смислове навантаження. Особливу увагу звертаємо на зелений і жовтий колір. Той же енциклопедичний словник формулює визначення зеленого так: символ природи, молодості, краси, радості. Але з іншого боку–символ депресії, байдужості і смерті. Саме цей колір влучно з’являється на початку розповіді, використовується водночас для змалювання молодших років князя і дає зрозуміти песимістичний настрій героя і спрогнозувати подальші історії (“Зображу тебе, князю, на *зеленому* тлі–ніби ти в Турові” [4, с. 10], “Не могла домова війна виникнути просто, безпричинно. Хтось хотів вивищитися,

понизити інших, підібрати під себе маєтності. Моя рука тягнеться до **чорної** барви, змішуючи її із **зеленою**” [4, с. 17], “Фарбую тло полотна. Воно **темно-зелене**. Неприємне” [4, с. 26]. Жовтий же колір, за словами науковців, символ світла, життя, радості, поваги до старості, похилого віку. Символічно, що цей колір більш поширений наприкінці твору, коли герой усвідомлює свій вік і приймає все зроблене. Помітно, наприклад, тут: “Вихопи мій образ із темряви, – прошу маляра, – аби обличчя має світилося. І сонячний промінь був на чолі моєму” [4, с. 174].

Наявність вживання “кольорових слів” можна прослідкувати і не прямо, а опосередковано через природні явища (сніг, хмара), просторові поняття (небо, ліси, полонини, сонце, осінній лист, трава, сивина, морок, темрява, кров). Ці іменники як невичерпне джерело кольорової образності письменників, метафоричності. Значення кольору в них другорядне, бо головна функція, звичайно, номінативна, однак периферійно вони все ж потрапляють до групи кольороназв.

Щодо лексики – окрім звичних назв кольорів-прикметників і дієприкметників (позолочені, засніжені), тут присутні деривати субстантивного (зелень), дієслівного (чорніють, забіліє) і адвербіального (біло-біло) типу. Вони урізноманітнюють лексикон, слугують засобами метафоричності і доповнюють кольорову гаму.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок.

У дослідженні було звернено увагу на кольорономінації, використані в романі П. Кралюка “Реліквія”. Більшість із аналізованих лексем виконували власне номінативну функцію (чорний одяг, карі очі, червоні вуста, сива борода, золоті ланцюги, булано-жовтий кінь і т.п.). Але деякі слова було вжито з додатковим смисловим навантаженням (щоки наливались кров’ю, чорний рік, не все у світі чорне і біле тощо). Загалом у тексті використовувалися такі позначення кольорів: чорний, білий, жовтий, червоний, сірий, зелений. Їх застосування зумовлене психологічними особливостями зображуваних персидів і є віддзеркаленням настроїв героїв.

Аналіз матеріалу показав, що колористична парадигма у романі П. Кралюка “Реліквія” не поширена метафоричними новотворами, відсутні авторські кольори. У ній використано звичні популярні кольори, що викликано і вимогою зображуваного часу, і, очевидно, стилем твору.

Безсумнівно, колір – це вагома частина мовної картини світу, символ ідей, почуттів, настроїв. Тому перспективи дослідження вбачаємо у вивченні синонімії, антонімії та омонімії концепту кольору, у показі частоти вживання кольороназв в різних творах письменника.

Література:

1. Алимпиева Р. В. Семантическая значимость слова и структура лексико-семантической группы (На материале прилагательных-цветообозначений русского языка). Л.: Изд-во Ленингр. Ун-та, 1986. 183 с.
2. Вежицка А. Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия. *Язык. Культура. Познание*. Москва : Русские словари, 1996. С. 231–290.
3. Енциклопедичний словник символів культури України / Переяслав-Хмельниць. Держ. Пед. Ун-т імені Григорія Сковороди; [заг. ред.: В. П. Коцур та ін.]. Вид. 5-те, допов. І випр. Корсунь-Шевченківський: Вид. В. М. Гавришенко, 2015. 911 с.
4. Кралюк П. Реліквія [Текст] : [роман]. Острог : Вид-во НаУОА, 2010. 290 с.
5. Макеев И.В. Лексико-семантическая структура систем цветообозначения в русском и английском языках: учебно-метод. пособие. Саратов: Изд-во Сарат. Ун-та, 2001. 52 с.
6. Мініч Л. С. Колористична парадигма творів Миколи Вінграновського. URL: <http://naub.org.ua/?p=773>
7. Півторак Л. А. Поняття “Основний колір” за результатами експериментального дослідження. URL: : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3118/1/%d0%92%d1%96%d1%81%d0%bd%d0%b8%d0%ba2012%20%d0%a0%d0%93%d0%a4%20%d0%b2%d1%8b%d0%bf%2027%20172-176%2b.pdf>
8. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа). Москва: Наука, 1984. 176 с.
9. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 42–50.
10. <http://studcon.org/kolorystyka>

Рецензент: Мініч Л. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури.

УДК 811.161.2'367.7

Оксана Явна

ФУНКЦІЮВАННЯ МОДАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА. ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО»

У статті описано роль модальних синтаксем у художніх текстах. Виокремлено групи значень цих синтаксичних конструкцій у романі С.Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Проаналізовано функціювання модальних синтаксем у аналізованому тексті.

Ключові слова: модальність, експресивність, модальна синтаксема, суб'єктна модальність.

Oksana Yavna

FUNCTIONING OF MODAL SYNTAXES IN S. ALEKSEIYVYCH'S NOVEL "CHORNOBYL PRAYER. CHRONICLE OF THE FUTURE"

This article shows the role of modal syntaxes in literary texts. The groups of meanings of these syntactic constructions in the novel by S. Aleksievich "Chernobyl Prayer. A Chronicle of the Future" are determined. The functioning of modal syntaxes in the analyzed text is investigated.

Keywords: modality, expressiveness, modal syntax, subject modality.

Категорія експресивності й досі залишається предметом наукової дискусії, її активно досліджують українські та зарубіжні мовознавці. Одним із засобів вираження експресивності в художньому тексті є модальні синтаксеми. Це явище характеризується широким стилістичним використанням. Адже ці конструкції можна вживати у різних функційних стилях. У нашому дослідженні ми звернемо увагу на художній стиль. Саме в цьому стилі експресивність відіграє ключову роль.

Чорнобильська катастрофа привернула увагу не тільки науковців та істориків, а й письменників. С. Алексієвич дуже ретельно підійшла до добору матеріалу для свого роману «Чорнобильська молитва.

Хроніка майбутнього». Цей роман є яскравим зразком художньо-документальної прози. С. Алексієвич у романі вміщує велику кількість історій очевидців Чорнобильської катастрофи, а отже кожне слово повинне передати емоції мовців. Тому модальні синтаксеми відіграють важливу роль у переданні пережиття трагедії очевидцями. Ці синтаксичні конструкції виражають ставлення мовця до висловленої ним думки і є одним із найпоширеніших засобів репрезентації суб'єктивної модальності в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато мовознавців, зокрема В. В. Виноградов, С. П. Бевзенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, П. С. Дудик, І. І. Слинько, М. У. Каранська, Л. О. Кадомцева, досліджували модальні одиниці з граматичного погляду. Проте, менш вивченим в українському мовознавстві є питання, що стосується особливостей вживання вставних одиниць у різних стилях мовлення. Його вивчали В. С. Ващенко, І. Г. Чередниченко, П. С. Дудик, А. П. Коваль, О. Д. Пономарів, С. Я. Єрмоленко та ін. Натомість функціонування модальних синтаксем у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» не було предметом спеціального вивчення. Цим і зумовлена **актуальність нашого дослідження, мета** якого – аналіз модальних синтаксем та їх функційно-стильового призначення в романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього».

Поставлена мета передбачає реалізацію таких **завдань**:

- виокремити модальні синтаксеми в художньому тексті;
- окреслити їх функційно-стильове призначення у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього»;
- проаналізувати специфіку модальних синтаксем в організації художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. В сучасній лінгвістиці все більше зростає інтерес до експресивної лексики. Для її вивчення у 1960-их роках з'явився термін «експресивний синтаксис», який розглядає донесення до читача (слухача) не тільки змісту повідомлення, а і його модальної та емоційної сторін, щоб зобразити найрізноманітніші відтінки людських емоцій. Саме тому більшість письменників використовували у своїй творчості засоби експресивного синтаксису, щоб вплинути на свідомість та викликати певної емоції у читача.

Проблему експресивного синтаксису й експресивності розглядають вже протягом багатьох років. Проте, єдиної думки щодо його статусу та тлумачення ще не знайдено. Експресивний синтаксис часто є об'єктом досліджень українських та зарубіжних мовознавців, а саме: А. Загнітко, Е. Береговська, В. Виноградов, Н. Гуйванюк, О. Золотова, В. Чабаненко, Р. Якобсон та ін.

На сьогодні ще не визначений точний перелік засобів експресивного синтаксису, оскільки кожен художній текст може виявляти експресивність за допомогою будь-якої синтаксичної одиниці. Це залежить від авторського стилю письменника, епохи та літературного стилю.

Засоби експресивного синтаксису в мові художніх текстів відбивають ідіостиль автора та дають змогу окреслити поняття експресивного синтаксису. Н. Бойко зазначає, що функції експресивної лексики у художніх текстах «підпорядковані провідній – впливу на емоції та почуття адресата, що реалізується через емотивнооцінні мовленнєві акти» [2, с. 9].

Н. Гуйванюк визначає експресему (засіб експресивного синтаксису) як «елемент лінгвостилістичної системи, мовленнєва одиниця, вжита в експресивно-стилістичній функції, яка суміщає в собі власне лінгвістичне значення з емотивним, аксіологічним, волюнтативним, естетичним, художньо-образним, оцінним тощо» [5, с. 269]. Вона відносить до цих засобів: конструкції з антиципацією (певне відхилення від лінійної послідовності елементів у реченні або тексті), структурування синтаксичних одиниць (обірвані, сегментовані та парцельовані конструкції, еліпсис), актуалізацію мовних засобів, яка тісно пов'язана з авторською інтенцією, синтаксичний паралелізм, часте використання складних речень із відношеннями мовного парадоксу чи антитези, порівняльні конструкції, художні та варіантні способи структурування висловлення (порядок слів, членування тексту).

Г. М. Акімова навела приклади явищ, яких найчастіше відносять до засобів експресивного синтаксису: парцеляція, сегментація, лексичний повтор із синтаксичним поширенням, питально-відповідні конструкції в монологічній мові, номінативні речення (переважно ланцюжки номінативних речень), вставні конструкції, особливі випадки словорозташування та інші [8].

У нашій роботі ми звернули увагу на вставні конструкції, а саме на модальні синтаксеми. Оскільки ці синтаксичні конструкції ви-

ражають додаткові значення, а також зображають людські емоції за допомогою мовних засобів. Вивчення модальних синтаксем як засобів експресивного синтаксису в художніх текстах привернуло увагу багатьох науковців. А. П. Загнітко позначав їх терміном вставні [6, с. 245–250]. В. В. Виноградов використовував два терміни для позначення цих синтаксичних одиниць: модально-вставні члени речення [3, с. 66] та вставні синтагми [3, с. 66–71]; Л. І. Коломієць, А. В. Майборода, К. Г. Городенська вказані лексеми визначають як прислівники і зараховують до розряду модальних [9, с. 307–308]. І. Р. Вихованець дає їм визначення модальних синтаксем [4, с. 265]. У граматиці найчастіше використовують для позначення цих лексем використовують термін «вставні слова й словосполучення», які «привертають увагу до таких стилістичних деталей, як оцінка висловленого в реченні, запевнення, підтвердження або заперечення його, різноманітні припущення, сумніви або здогадки» [9, с. 379].

Як зауважує Н. Івкова, проникнення та наявність експресивного синтаксису в українському писемному мовленні можна пояснити граматичним ладом мови, адже в його основі лежить розмовне мовлення, для якого характерна внутрішня членованість цілісних єдностей. Саме від творчої особистості письменника, його світобачення й ідейно-естетичної концепції залежить наявність і розмаїття засобів експресивного синтаксису в художньому тексті [7, с. 56]. У досліджуваному романі, який написаний на основі розмовного мовлення, дуже чітко простежуємо вплив експресивної лексики на читача.

С. Алексієвич у романі «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» використовує велику кількість модальних синтаксем, які в поєднанні з іншими лексемами та граматичними засобами виражають такі значення:

а) вірогідності, достовірності, впевненості: *безсумнівно, без сумніву, немає сумніву, безумовно, безперечно, дійсно, зрозуміло, звичайно, звісно, правда, справді, природно, само собою, певна річ, певне діло, велике діло, видима річ, тощо, напр.: **Безумовно** – людина, вона його не так обслуговувала, допустилася страхітливих помилок [1, с. 148]; Розмови, і про футбол, **звичайно** [1, с. 82]; Я сіла й не йду з хати, **правда**, на ключ не замикала [1, с. 46]; Їм, **певна річ**, нічого не дали [1, с. 249];*

б) гаданості, недостовірності, непевності, припущення, можливості, ймовірності: *видимо, видно, здається, мабуть, може, може бути, можливо, очевидно, очевидячки, певно, напевно, либонь, ймовірно, видається, можна сказати, треба гадати, як видно, є надія, як здається і под., напр.: Потім хтось оддав мені свою каструльку, **здається**, прибиральниця чи чергова з готелю [1, с. 19]; **Либонь**, таки справді щось скоїлося [1, с. 189]; **Мабуть**, ми всі швидше впорались би з воєнною атомною ситуацією, як у Гіросімі, до неї ж, власне, й готувалися [1, с. 33]; Саркофаг споруджували поспіхом, конструкція унікальна, **напевно**, інженери-розробники з Пітера можуть нею пишатися [1, с. 11];*

в) емоційних оцінок повідомлення – радості, задоволення, прикрасі, жалю, здивування, обурення: *на жаль, на радість, на щастя, на сором, нівроку, дивна річ, чого доброго, як на біду, як навмисне, на лихо, як на лихо, як на гріх, як на зло, хвалити долю, хвалити Бога, слава Богу, на диво, на біду, на нещастя, шкода, грішним ділом, ніде гріха діти, гріх сказати тощо, напр.: Несподівана розмова, що почалась так серйозно, **на жаль**, увалася [1, с. 154]; У газетах писали, що, **на щастя**, вітер дув не в той бік [1, с. 118]; **Слава Богу** – живі [1, с. 53]; **Шкода**, я цього не зняв... [1, с. 114];*

г) джерела повідомлення: *на думку, з погляду, за повідомленням, кажуть, як кажуть, як відомо, за висловом, мовляв, мов, по-моєму, на мій погляд, як на мене, на нашу думку, по-твоєму, як на тебе, по-вашому, як на вас та ін., напр.: І ми взялися за справу, з **поглядом** здорового глузду неможливу [1, с. 143]; Нє, **кажуть**, щось таке, що на землі лежить і в землю лізе, а побачить не можна [1, с. 44]; Хтось там, **як кажуть**, одмазався, приніс довідку, що в нього виразка шлунку, і мене замість нього [1, с. 85]; Якщо хто протестував, хотів забрати труну на батьківщину, тому доказували, що вони, **мовляв**, герої й тепер уже сім'ї не належать [1, с. 25]; Як **на мій погляд**, ми – матеріал для наукових досліджень [1, с. 127];*

г) порядку висловлень, їх зв'язку, основного в повідомленні, певних частин, висновків: *виявляється, наприклад, приміром, скажімо, до речі, нарішті, врешті, зокрема, зрештою, на додаток, додатково, зокрема, головне, загалом, взагалі, словом, власне, втім, між іншим, до того ж, крім того, разом з тим, по-перше, по-друге, отже, а отже, виходить, значить, як на те, між тим, з одного боку,*

з іншого боку, у всякому разі тощо, а також протиставлення якогось повідомлення раніше висловленому: навпаки, однак, одначе, проте, напр.: *Обклали сидіння свинцевими пластинами, повирізали нагрудні жилети з тонкого листового свинцю, але, **виявляється**, від одних променів вони захищають, від інших – ні [1, с. 81]; Про те, **наприклад**, що всі наші гуманістичні уявлення відносні... [1, с. 119]; Як цей мікрорентген переходить, **скажімо**, в імпульс? [1, с. 151]; Вік – від двадцяти п'яти до сорока років, багато з вищою освітою, з середньотехнічною, я, **до речі**, вчитель історії [1, с. 99]; Коли ти вже, **нареши**, в свою Росію забереши? [1, с. 70]; І, **взагалі**, про людину жажливе щось дізнався [1, с. 116]; У перші місяці був страх, особливо лікарі, вчителі, **словом**, інтелігенція, грамотніші люди, вони все кидали й виїздили [1, с. 127]; **Отже**, є надія [1, с. 144];*

д) активізації уваги співрозмовників: *бач, бачиш, бачите, глянь, гляньте, розумієш, розумієте, уяви, уявіть, знаєш, знаєте, віриш, вірите, пам'ятаєш, слухайте, послухайте, погодьтеся, пробачте, даруйте, дозвольте та ін., напр.: Он, хлопці, **бачите**, уламки лежать [1, с. 212]; Дак, **повірите**, за сім год ні одного цвяха не забили [1, с. 56];*

е) характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення: *власне кажучи, грубо висловлюючись, з дозволу сказати, інакше кажучи, іншими словами (кажучи), коротко кажучи, коротше (кажучи), м'яко кажучи, між нами кажучи, можна сказати, одним словом (кажучи), попросту кажучи, по правді кажучи, відверто кажучи, сказати правду, смішно сказати, сказати по совісті, так би мовити, точніше, чесно кажучи, якщо можна так висловитися, якщо говорити правду і под., напр.: **Одним словом**, трин-трава [1, с. 234]; До портрету, **так би мовити**... [1, с. 228];*

є) ступеня звичайності висловленого: *як звичайно, за звичаєм, як завжди, бувало, було, трапляється, як водиться, як заведено, як правило тощо, напр.: Після офіційних урочистостей люди не розійшлися, **як звичайно**, а стали співати пісень [1, с. 246]; Весною з бруньок, **як завжди**, листочки розвинулись [1, с. 255]; **Бувало** – кров із вух текла, з носа [1, с. 78]; Ну зовсім, **було**, сама я осталась [1, с. 48]; У тих, хто працював на реакторі або в безпосередній до нього близькості, **як правило**, вражається... схожий симптом у ракетників, це діла звісні... **як правило**, вражається сечостатева система [1, с. 165].*

Кожна з вищенаведених семантичних груп активно функціює у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Та згідно з нашим дослідженням, у романі С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього» найбільше функціують модальні синтаксеми зі значеннями порядку висловлень, їх зв'язку, основного в повідомленні, певних частин, висновків та джерела повідомлення. Оскільки основою цього роману є розмовне мовлення очевидців Чорнобильської трагедії, тому ми вважаємо цілком обґрунтованим вживання синтаксичних конструкцій саме в цих значеннях. Адже вони є найбільш характерні для розмовного мовлення. Письменниця передала всі емоції та почуття мовців за допомогою всіх вищезазначених мовних структур, щоб передати все те, що відчували люди, для яких Чорнобиль став найкращим та водночас найгіршим місцем у світі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, модальні синтаксеми є одним зі складників системи виражальних засобів художнього мовлення. Вони надають реченню певної модальної спрямованості, зображають саме таке, а не інше сприймання висловленого персонажем, що допомагає читачу відчутти Чорнобильську трагедію через мову очевидців.

Подальші перспективи наукової роботи вбачаємо в дослідженні інших засобів експресивного синтаксису в текстах про Чорнобильську трагедію. Адже ця подія стала однією з тих, що зробила злам у мисленні суспільства, викликавши інтерес письменників до проблеми свідомості людини.

Література:

1. Алексієвич С. А. Чорнобильська молитва. Хроніки майбутнього / пер. з рос. О. Забужко. URL: https://Chornobylska_molytva_khronika_maibutnoho.pdf.
2. Бойко Н. І. Лексичні експресиви як стилетвірні компоненти художнього тексту. 2014. С. 7–10.
3. Виноградов В. В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. Наука, 1975. 558 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник]. К. : Либідь, 1993, 368 с.
5. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми; Актуальні проблеми синтаксису: міжнар. наук. конф., 19–21 жовт. 2006 р.: матеріали конф. Чернівці: Рута, 2006. С. 267–275.

6. Загнітко, А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001, 662 с.

7. Івкова Н. М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі. Горлівка, 2007. 218 с.

8. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/5802/1/221-223.pdf>.

9. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1973, 588 с.

10. Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1969. 583 с.

Рецензент: Столяр З. В., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови і літератури.

РОЗДІЛ 2

СТУДІЇ З ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК 398.3

Тетяна Михайлишин

«СУБІТКИ» В ОБРЯДОВІСТІ СТРАСНОГО ТИЖНЯ НА БОЙКІВЩИНІ

Стаття присвячена дослідженню обряду «паління субіток» у період Страсного тижня, який поширений на Бойківщині. Розглянуто основні звичаєво-ритуальні й світоглядні елементи окресленого проміжку часу, пов'язаного з народним віруванням в «прихід» померлих. Значна увага приділяється аналізу комплексу уявлень про передвеликодні обрядові вогнища.

Ключові слова: Бойківщина, Страсний тиждень, народна культура, обрядове вогнище/обрядове багаття, «прихід» покійних.

Mykhailyshyn T. P.

«SUBITKI» IN THE RITE OF HOLY WEEK IN BOYKIVSHCHYNA

The article is devoted to the study of the rite of «smoking subitok» during Holy Week, which is common in Boykivshchyna. The main customary-ritual and ideological elements of the outlined period of time associated with the popular belief in the «arrival» of the dead are considered. Considerable attention is paid to the analysis of the complex of ideas about pre Easter ritual bonfires.

Key words: Boykivshchyna, Holy Week, folk culture, ritual bonfire, «arrival» of the dead.

Вивчення специфіки локальних традицій та обрядів українців є одним із джерел розуміння й пізнання світогляду попередніх поколінь. Дослідження окремих елементів дає змогу простежити взаємозв'язок між народними уявленнями та сферами життєдіяльності людини. Пласт вірувань, що зберігся до сьогодні містить в собі чимало архаїчних залишків матеріальної та духовної культури. Детальний аналіз, яких дасть змогу сформувати цілісну картину світосприйняття наших пращурів та простежити її формування в сучасної людини.

Значну частину ритуально-світоглядних явищ, які демонструють етнічну самобутність та ряд реліктів народної культури, можна простежити на прикладі Страсного тижня однієї з етнографічних груп

Українських Карпат – Бойківщині. Враховуючи особливості природно-географічного розташування та ізольованості від урбанізованих центрів, відбулося нашарування елементів різних часів і культурних рівнів. Що стосується звичаєвості Страсного тижня, то внаслідок поєднання язичницьких та християнських уявлень було сформовано складний комплекс вірувань. Особливий інтерес для авторки становить вивчення обрядових багать в передвеликодній період на Бойківщині.

Окремі відомості вказаної проблеми можна знайти в експедиційних матеріалах І. Франка та Ю. Жатковича; В. Гнатюка, який висвітлив інформацію про «мертвецьку» Паску через міфологічні уявлення бойків; П. Богатирьова, який досліджував звичаї на Закарпатті; М. Зубрицького, який займався вивченням календарної обрядовості с. Мшанка Львівської області. Фрагментарно висвітлена тема обрядових вогнищ у «Літописі Бойківщина» та «Бойківщина: історико-етнографічне дослідження». В працях сучасних дослідників також є тільки поодинокі згадки до обраної теми дослідження, прикладом можуть бути роботи Р. Гузія, який займається вивченням народної танатології населення Карпат та О. Коломийчука, який досліджує поминальну обрядовість бойків.

Варто зазначити, що історіографія проблеми, фактично, не розроблена. В науковому обігу, як бачимо, є лише окремі дослідження, які частково стосуються досліджуваної тематики.

Мета статті – дослідити обрядовість Страсного тижня на Бойківщині та проаналізувати звичаєво-ритуальні й світоглядні елементи «субіток».

Страсний тиждень – період від Шуткової/Цвітної неділі («Вербові котики», гілочки цвіту верби, на Бойківщині називають «шуткою».) до Паски. Окреслений проміжок часу, в християнській традиції, присвячений споминам про останні дні земного життя Ісуса Христа [14]. В церковній практиці дні цього тижня називають Великими [14; 22], в народі – Страсні (адже Спаситель терпить муки задля людства). У статті буде розглянуто окремі обряди четверга, п'ятниці та суботи.

На Бойківщині четвер перед Великоднем, окрім вищезгаданих, залежно від місцевості має назву Чистого (назва є поширеною і в інших регіонах України). В народі це пояснюють тим, що все в господарстві потрібно привести до ладу, а священнослужителі в період Великого

посту, а особливо Страсного тижня, наголошують на духовному очищенні – сповіді та причасті. Більш локальним найменуванням є Живний четвер [16, с. 42; 35, с. 206]. Окремі дослідники, зокрема Олекса Воропай [30], Степан Килимник [23], Михайло Зубрицький [16, с. 43] та Юрій Пуківський [29, с. 101] пов'язують назву з аграрними мотивами поширеними в цей день. В етнографічних розвідках можна віднайти інформацію про те, що в четвер перед Великоднем було заведено проводити ярь (весняні посіви) [27, с. 404]. Пояснювали це тим, що «хліб, посіяний у цей день, буде чистий від бур'янів та іншої нечисті» [30] чи тим, що все посаджене обов'язково дасть хороші плоди [29, с. 101].

Загальноукраїнською традицією Страсного четверга було вистояти утренью з читанням 12 уривків з Євангеліє про страждання Ісуса Христа [14; 22] із запаленою свічкою. У богослужбовій літературі немає згадки чи постанови до обов'язкового виконання цього звичаю. Хоча деякі священнослужителі аргументують це тим, що богослужіння цього дня нагадує панахиду, яку відправляють над тілом померлого під час похорону, тому й віряни використовують свічки [31]. В різних місцевостях Карпат, й зокрема на Бойківщині, зберіглася традиція «виклепувати» молотками об дерев'яні дошки [30] чи «калатати» об спеціальні калатала [30] після кожного прочитаного священнослужителем уривка зі Святого Писання [23] чи після останнього 12 уривка [18, с. 6-7].

Майстер-калаткар Михайло Швець стверджує, що виклепування чи калатання було раніше широко розповсюдженими на Галичині і вони виконували функцію повідомлення про наближення небезпеки [1] чи смерть когось із місцевих [12, с. 571-572]. У релігійній літературі знаходимо відомості, щодо клепал та калатал, як до одних з давніх способів скликання віруючих на богослужіння, до поширення традиції дзвоніння [14; 22]. Серед жителів Карпат, бойків зокрема, зберігся цей звичай в період Страсного четверга, п'ятниці, подекуди суботи. Пояснюють, що в знак скорботи за померлим Христом «замовкають» дзвони, тому використовують різні шумові інструменти, як калатала, била чи деркачі [5; 6; 30]. В деяких місцевостях дзвоніння і використання вищеперелічених предметів поєднується [6; 23].

Використання шумових інструментів в богослужбовій практиці останніх днів Страсного тижня дало поштовх до формування думки,

що шум, який видають калатала після читання уривків з Євангеліє створює атмосферу максимально близьку до моментів страждання Ісуса Христа [1; 6; 18, с. 7].

Подекуди, збереглося вірування, особливо в тих місцевостях, де вперше калатають після останнього прочитаного священнослужителем уривка з Євангеліє, що ці звуки скликають покійних на «свою» Паску [10, с. 9; 26, с. 32-33]. В річному циклі народної обрядовості Страсний четвер є одним з трьох періодів, коли померлі покидають могили [24, с. 284]. До того ж саме вірування підкріплюється одним з уривків, які читає священнослужитель, а саме розповіддю про появу покійників серед живих після смерті Христа («А Ісус знову голосом гучним і скрикнув, і духа віддав... І ось завіса у храмі роздерлась надвоє від верху аж додолу, і земля потряслася, і зачали розпадатися скелі, і повідкривались гроби, і повставало багато тіл спочилих святих, а з гробів повиходивши, по Його воскресенні, до міста святого ввійшли, і багатьом і з'явилися» (Мт. 27:50-53) [2]). Загальнонародним є вірування про те, що нечисть, й душі померлих зокрема, активізуються із заходом сонця. Частково збереглося до сьогодні табу, яке забороняє виходити без нагальної потреби з дому, коли сутеніє. Зважаючи на можливий контакт з покійними, в живих існував страх перед ними, як перед носіями смерті та створіннями, які можуть нести шкоду для живих [11, с. 34]. Тому, звичай прийти додому з церкви з запаленою страсною свічкою [30] мав на меті захист від мерців.

Уявлення про вихід померлих з могили в цей час має декілька пояснень. Згідно з одним із них після читання останнього 12 уривку з Євангеліє, душі покійних виходять з могил для святкування «мертвецької» Паски [26, с. 32-33]. Священник-небіжчик відправляє літургію для покійних вірян [9, с. 256], де ті сповідаються та причащаються [10, с. 9]. Як живі відзначають воскресіння Христа, так і померлі в цей день мають таку ж можливість. Згідно з цим народним уявленням, підтверджується теза, що покійні посмертно займаються тими ж справами, якими займалися при житті.

Наступними тлумаченнями «ходіння» мертвих є їхнє прагнення очиститися від гріхів [4] довести до кінця незавершену роботу [26, с. 32-33] чи бажання допомогти близьким [26, с. 32-33]. Тому, існує звичай розпалювати багаття, яке виконує декілька функцій: очисну для померлих та захисну для живих. Зважаючи на особливості місце-

вих традицій, різняться й сам обряд підготовки до цього дійства. До прикладу, на Закарпатті для багаття використовують тільки вкрадені дрова [3], в селах Івано-Франківщини – скати [19, с. 4; 25], на Львівщині – скати, старі хрести та траурні вінки [34]. Багаття розпалюють одразу після утрени. Залежно від особливостей традицій місцевості Бойківщини біля кладовищ [3], храмів [3; 13] чи на найвищих пагорбах поселення [19, с. 4-5].

Страсна п'ятниця на Бойківщині, як і в інших місцевостях Карпат, є днем найбільшої скорботи, пов'язаною зі смертю Ісуса Христа. Як було вже раніше згадано в цей день «замовкають» дзвони, а замість них використовують шумові інструменти. В деяких поселеннях зберігся звичай обходу довкола церкви перед вечірньою чоловіками, юнаками та малими хлопчиками з калатами [17, с. 5-6; 18, с. 6-7; 19, с. 9; 20, с. 3]. Це пов'язане з вірування, що в період смерті Ісуса Христа землю заповнює різна нечисть [17, с. 6; 19, с. 9; 20, с. 3; 23]. Щоб та не зашкодила спочилому, її відлякують різкими звуками (за народними віруваннями демонологічні істоти бояться звуків дзвону та шуму) [23]. У такий спосіб, калатала виконують захисну функцію.

Вище було згадано про проведення ритуального багаття у Страсний четвер. Описана традиція, в залежності від особливостей вірувань місцевості, може відрізнятися днем проведення самого обряду. В деяких селах Закарпаття дотримуються думки, що в ніч з Великої суботи на Великодню неділю душі померлих покидають могили і йдуть до церкви [3]. Тому сам обряд має назву «палити субітки» [3]. На Івано-Франківщині, також палять багаття перед Пасхальною Літургією [19, с. 6; 20, с. 7-8; 21, с. 4]. Пояснюють це тим, що паління скатів відганяє нечисть, яка ходить по землі перед воскресінням Ісуса Христа [17, с. 6; 20, с. 3]. Сам ритуал супроводжувався вистрілами («Колись стріляли лише старші газди, котрі спеціально для сего дня робили мозгірі (саморобні невеликого розміру гармати). Я бувши дівком з такими ж, як і я розуму робив самопали, а зараз бевхають тими петардами [19, с. 7-8].»). Можна припустити, що робили це з метою захисту від надприродних створінь, про що було згадано раніше. Під впливом християнства, ця обрядодія отримала нове тлумачення. Тому постріли зараз трактують, як вираження радості Христового Воскресіння [20, с. 8; 30].

Розглянувши особливості обрядовості Страсного тижня на Бойківщині, пов'язаного з приходом померлих, перейдімо до детальнішого аналізу обрядових багать. Іван Франко в етнографічних матеріалах з Підгір'я зазначає, що субітки бувають двох видів. Перші запалюють на місцях смерті чи «поховання» самогубць [35, с. 209]. Оскільки, ті вважалися «нечистими» покійниками, то їх не закопували, а закладали тіло гіллям і через деякий час спалювали [7, с. 457-458; 15, с. 41]. Це робили з двох причин: щоб померлий не своєю смертю не оскверняв землі та не шкодив живим [7, с. 457-458]. У такий спосіб, душа могла «зігрітися» та спокутувати частину гріхів [8, с. 111]. Щодо другого виду субіток, то їх запалюють пастухи перед Іваном Купала, з метою захисту себе і худоби від негаразд [35, с. 209]. На Закарпатті це відбувалося 12 липня в день вшанування пам'яті апостолів Петра і Павла [28; 32].

Якщо взяти до уваги той момент, що багаття в передвеликодній період виконує очисну та спокутуючу функції для померлих, то цілком можна припустити, що першопочатково, як і вказує в одній з версій Іван Франко, їх запалювали для закінчення похоронного обряду «нечистих» померлих.

Окрім вищенаведеної гіпотези, можна віднайти часткове пояснення проведення обряду «паління субіток» в Страсний тиждень. Олекса Воропай подав відомості, що багаття перед Великоднем пов'язані з вшануванням язичницького бога кохання й краси – Леля [30]. Степан Килимник дотримувався думки, що пасхальні вогнища – це відгомін святкування народження весняного сонця, «яке з приходом християнства «християнізувалось» і злилось з святом Великодня-Воскресення Христа» [23]. До того ж дослідник зауважує, що священнослужителі виступали проти відзначення поганських традицій, але з часом дозволили розкласти біля церков багаття, надавши їм іншої символіки [23]. Федір Потушняк вважав, що вогнища виконують роль передавача, через який відбувається спілкування покійних з живими [33, с. 142]. З часом ритуал набув християнської характеристики, пов'язаною з оповіддю про те, що охороняючи Христа в гробі, люди теж розпалювали вогонь [33, с. 142].

Отже, обряд «паління субіток», який активно практикується серед бойків має давнє походження. Враховуючи тлумачення, ритуал зберігся внаслідок синтезу язичницьких та християнських уявлень.

Розглянувши, особливості обрядовості Страсного тижня, пов'язаного з віруваннями «приходу» померлих, та проаналізувавши елементи ритуалу передвеликодніх вогнищ, можна зробити висновок, що поширені вірування на Бойківщині сформувалися внаслідок нашарування народних традицій та елементів церковно-християнського культу. Окрім цього, нагальною потребою стає зібрання якнайповнішої інформації від живих носіїв специфіки виконання і народного тлумачення обрядів та їхнього детального дослідження для формування цілісної картини світосприйняття однієї з етнографічних груп України.

Література:

1. А ви чули про великодні «калатала»? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tP4QCB67Jg>.
2. Біблія в пер. Івана Огієнка. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/>.
3. Богатырев П. Магические действия, обряды и верования Закарпатья. URL: <http://istoriya-teatra.ru/books/item/f00/s00/z0000021/st014.shtml>.
4. Бойківщина. Середня частина Українських Карпат. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13194/file.pdf>.
5. Велика П'ятниця в храмі св. Миколая Чудотворця ПЦУ, с. Надіїв, 2019 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sZfXnbM-45o&t=66s>.
6. Великодні калатала: коли затихають дзвони. URL: <https://lvivskansen.org/news/velykodni-kalatala-koly-zatyhayut-dzvony/>.
7. Войтович Н. Етюди з народної демонології: «безпірні» («нечисті») покійники (на польових матеріалах з Бойківщини). *Народознавчі зошити*. 2015. № 2. С. 457–462.
8. Войтович Н. Народна демонологія Бойківщини. Львів: СПОЛОМ, 2015. 228 с.
9. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис : у 2 т. Мюнхен, 1958. Т. 1. 301 с.
10. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. *Етнографічний збірник*. Т. XXXIV. 1912. № 2. С. 5–26.
11. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. 352 с.
12. Гузій Р. Похоронні звичаї та обряди. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Huzii_Roman/Pokhoronni_zvychai_ta_obriady.pdf?.
13. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Руси. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/etno02.htm>.

14. Закон Божий. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/hrystyyanstvo-virovchennya-ta-tradytsiji/zakon-bozhyj/>.

15. Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии: умершие неестественной смертью и русалки. Москва: Индрик, 1995. 432 с.

16. Зубрицький М. Народний календар (звичаї і повірки). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т. III. 1900. С. 33–60.

17. Інтерв'ю з Я. Вихтор від 03.01.2021, с. Вишків Вигодської ОТГ Калуського р-ну Івано-Франківської обл.. Інтерв'юер: Т. Михайлишин. 6 с. *Особистий архів автора*.

18. Інтерв'ю з Й. Мельник від 23.12.2020, с. Надіїв Долинської ОТГ Калуського р-ну Івано-Франківської обл.. Інтерв'юер: Т. Михайлишин. 12 с. *Особистий архів автора*.

19. Інтерв'ю з П. Михайлишин від 12.01.2021, с. Надіїв Долинської ОТГ Калуського р-ну Івано-Франківської обл.. Інтерв'юер: Т. Михайлишин. 10 с. *Особистий архів автора*.

20. Інтерв'ю з П. Солонько від 27.12.2020, с. Яворів Долинської ОТГ Калуського р-ну Івано-Франківської обл.. Інтерв'юер: Т. Михайлишин. 8 с. *Особистий архів автора*.

21. Інтерв'ю з Б. Стамбульський від 12.02.2020, с. Креховичі Брошнів-Осадської ОТГ Калуського р-ну Івано-Франківської обл.. Інтерв'юер: Т. Михайлишин. 6 с. *Особистий архів автора*.

22. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха». URL: <https://ct.ugcc.ua/catechism/catechism-books/katehyzm-ugkc-z-hrystos-nasha-pasha/23548>.

23. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Том III: Весняний цикл. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kylymnyk_Stepan/Ukrainskyi_rik_u_narodnykh_zvychaiakh_v_istorychnomu_osvitlenni_Tom_III_Vesnianyi_tsykl.pdf?.

24. Коломийчук О. Поминальні мотиви в осінній календарній обрядовості галицьких бойків (на прикладі свят Другого Спаса та Дмитра). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. Т. 1. 2014. С. 281–289.

25. (М.З.Б.) – Пасха палимо скати ВОГОНЬ _ XD. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hYGcGxxHnK8>.

26. Михайлишин Т. Релігійно-філософське осмислення поховань бойків: курсова робота здобувача бакалаврського рівня ОПП «Філософія». Острог, 2021. 39 с.

27. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 2: О–Я. 514 с.

28. Петрівські субітки. URL: https://www.youtube.com/watch?v=7_2783nyQ-E.
29. Пуківський Ю. Аграрні мотиви у великодній обрядовості українців Східної Бойківщини (кінець XIX – середина XX століття). *Трибуна молодого дослідника*. 2010. № 4. С. 9 –105.
30. Степовий О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Ч.ІІІ. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Voropai_Oleksa/Zvychai_nashoho_narodu_Etnohrafichnyi_narys.pdf?.
31. Страсна свічка: чи треба нести її з храму додому / Великдень / Архiepіскоп Ігор. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=26PW5of92gc>.
32. Субітки села Вишка Великобeрезнянського району, 12 липня 2016 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nBfchvqzzuY&t=722s>.
33. Тиховська О. Специфіка великодньої обрядовості Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2019. № 1. С. 139–145.
34. Фото звіт з субітка. URL: https://www.instagram.com/p/Bw1F54yHu_U/.
35. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю. *Етнографічний збірник*. Т. V. 1898. С.160-218

Рецензент: Шаправський С. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту.

УДК 394.316.7

Ольга Німець

ЛЕМКІВСЬКІ ФЕСТИВАЛІ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню збереження обрядодій лемків у формі фестивалю на території Тернопільської області Бучацького району села Підзамочка, яке ще не було предметом окремого дослідження, у зв'язку з чим відсутня цілісна картина поєднання місцевих та привезених лемками традицій, які з часом синтезувались та створили унікальну обрядовість цього регіону, яка зберігається до сьогодні. Актуальність дослідження зумовлена приналежністю до третього покоління лемків, які були переселені у 40-х роках ХХ століття на сучасну територію Західної України, у тому числі у село Підзамочок Бучацького району Тернопільської області. Адже в Підзамочку нині разом із моїм поколінням проживає біля 500 чоловік (а це приблизно третина жителів села), які вважають себе лемками. Неподалік Бучача проводять чи не найбільший фестиваль лемківської культури. Найстарші люди ще зберігають мелодійний лемківський діалект, багато хто може ним спілкуватися, талановиті представники громади пишуть прозові й поетичні твори цією говіркою; чи не в кожній родині зберігається барвистий лемківський стрій (одяг) і все це складає унікальну традиційну спадщину цієї етнографічної групи, яка сьогодні передається молодому поколінню на етнофестивалях.

Ключові слова: етнофестиваль, лемки, традиції, автентичність, обряд.

Olga Nimets

LEMK FESTIVALS AS A FORM OF PRESERVATION OF CULTURAL IDENTITY

The article is devoted to the study of the preservation of Lemko rites in the form of a festival in the Ternopil region of Buchach district of Pidzamochka village, which has not been the subject of a separate study of this region, which persists to this day. The relevance of the study is due to belonging to the third generation of Lemkos, who were relocated in the 40s of the twentieth century to the modern territory of Western Ukraine, including the village of Pidzamochok, Buchach district, Ternopil region. After all, about 500 people (about a third of the villagers) live

in Pidzamochka together with my generation, who consider themselves Lemkos. The largest festival of Lemko culture is held near Buchach. The oldest people still preserve the melodic Lemko dialect, many can communicate with it, talented members of the community write prose and poetry in this dialect; Almost every family has a colorful Lemko costume (clothing) and all this is a unique traditional heritage of this ethnographic group, which is now passed on to the younger generation at ethno-festivals.

Key words: *ethno-festival, Lemkos, traditions, authenticity, rite.*

Духовна культура українського народу виявляється в звичаях та обрядах, пов'язаних із визначальними фазами людського життя, господарськими функціями та порами року. Кожен історико-етнографічний регіон України має свої особливості та неповторні обряди, які не залежать від адміністративно-територіального поділу. Звертаючись до початків творення української культури, важливо відзначити, що Київська Русь постала із 14 різних народів-племен, із яких під час суспільного розвитку на території України утворилися етнографічні групи, котрі відрізнялись своїми традиціями, діалектами, одягом. Вони й до сьогодні, через століття, зберегли ці відмінності у культурі.

В останні роки у зв'язку із загостренням внутрішньополітичної ситуації в Україні зростає інтерес до витоків власної етнічності та культури. Відроджуються давні традиції святкування Різдва, Великодня, весілля та ін. обрядів. Розуміємо, наскільки сьогодні, у час глобалізаційних процесів, важливо зберегти їх у автентичному вигляді для кожної етнографічної групи, щоб не втратити смислових сенсів обрядодій. Однією із сучасних форм збереження та відтворення цих традицій, їх осучаснення є *етнофестивалі*, які сприяють збереженню інтересу до етнічної культури.

До теми дослідження спонукало звернутися те, що моя родина належить до лемків, які в 1940-х роках у зв'язку з переділом території Західної України (коли Холмщина й Підляшшя внаслідок проведеної широкомасштабної операції «Вісла» перейшли до Польщі) повернулися з польських земель і компактно оселилися в населених пунктах різних областей, також і на Тернопільщині, зокрема й у с. Підзамочок Бучацького р-ну.

Я належу до третього покоління вихідців із Лемківщини (серед переселенців була й моя прабабуся (на жаль, уже покійна) Зінська

Юстина Тимофіївна) і повністю ідентифікую себе з цією етнографічною групою. Отож, це історія й культура не тільки частини українських лемків-переселенців, але й моєї родини. Цим зумовлена **актуальність** дослідження. Попередньо я студіювала тему про ви-токи та символіку лемківського весілля. Логічним продовженням вивчення й популяризації лемківської культури постає дослідження лемківських етнофестивалів як форми збереження та відтворення автентичних традицій, у яких я неодноразово брала участь.

Зрозуміло, що фольклор, традиції, звичаї та обряди є наскрізь символічними й повноцінно можуть розвиватися й побутувати лише за умови, коли його носії проживають на рідній території. Різкі зміни звичних умов і способу життя етнографічної групи призводять до незворотних змін у культурному житті, музично-поетичному мисленні і, як наслідок, – до поступового занепаду обрядовості й загалом культури. Зрозуміло, що за таких умов важко говорити про збереження та розвиток вікових традицій та звичаїв, які відображені у фольклорі та обрядодіях. Так сталося з культурою Лемківщини після сумнозвісних подій 1945-1947 рр.

Після звернення до польових досліджень, коли здійснювався опис та аналіз родинних обрядів лемків, **метою** цієї розвідки є визначення ролі лемківських етнофестивалів у збереженні та популяризації культури цієї етнографічної групи. Мету можна реалізувати шляхом вирішення низки перспективних **завдань**: спілкування із представниками лемківської культури; фіксація автентичних проявів культури лемків, фольклорних творів, обрядів; за можливості, здійснити видання окремих лемківських родинних і календарних обрядів з ілюстраціями етнографічних особливостей лемківського традиційного одягу та житла. Цей напрямок зараз скеровує нашу активну пошукову роботу, у чому, власне, й полягає **теоретичне і практичне значення** розпочатої роботи та її **новизна**.

Джерельною базою цієї студії деякою мірою стали краєзнавчо-етнографічні видання Я. Бодака [2], Б. Струмінського [9], М. Островерхи [3], які містять окремі первинні матеріали. **Теоретичним підґрунтям** роботи стали праці відомих дослідників, присвячені лемківським та інших етнофестивалям в Україні: С. Зуєва [8], С. Чернецької [12], Д. Зубенка [7], Н. Главацької [13], О. Фабрики-Процької [10, 11]. Насамперед важливо звернутись до поняття «етно-

фестиваль», що означає «поліфункціональну, інтерактивну та масову за кількістю учасників імпрезу, в якій чільне місце посідають народні традиції, звичаї та інші культурно-побутові елементи» [12, с. 157]. Етнофестивалі не лише створюють інтерес до культури конкретного народу (чи етнографічної групи), а й презентують фольклор, матеріальні та духовні багатства й цінності етносу. Н. Главацька у своєму дослідженні зазначає, що «перші етнографічні фестивалі на території Європи були проведені в середині 50-х років XX століття» [13]. Їхня поява була своєрідною протидією потужним процесам глобалізації, що стрімко набирали обертів, а індустріалізація сприяла переселенню селян у міста, що негативно вплинуло на побутування народного мистецтва у традиційному середовищі. Саме прагнення зберегти матеріальні й духовні цінності, традиції сприяло спочатку появі фольклорних колективів, а потім – фестивалів.

Кількість етнофестивалів значно зросла в останні роки. Це пов'язано з важливістю віднайдення свого етнічного «Я», зростанням національної самосвідомості населення. Приналежність до певної етнографічної групи, яка несе крізь століття ціннісні смисли самотворчості, виступає у сучасному світі альтернативою до масової культури, яка, будучи швидкоплинною, прив'язує людей до власного продукту, що може стати загрозою збереженню автентичної культури.

Звертаючись до української традиції проведення лемківських фестивалів, варто виділити ще й етнофестиваль «Дзвони Лемківщини», що розпочинає свою діяльність з 1999 р. Основним завданням цього фестивалю є популяризація локальних виявів культури лемківської етнографічної групи на території їх переселення. Відповідно, й місце проведення – урочище Бичова, що розташоване в декількох кілометрах від міста Монастириськ, що на Тернопільщині, обране завдяки масштабному розселенню на цій території лемків після депортації. Сьогодні цей етнофестиваль має статус міжнародного.

За двадцять два фестивальних роки вибудувалась чітка структура проведення свята, яке триває два дні. Відкриває «Дзвони Лемківщини» урочиста хода від центру міста й до музейного комплексу – основного місця під назвою «Лемківське село». Місто має декілька знакових локацій, які щороку особливо відзначаються учасниками

фестивалю – це Пам'ятний знак депортації лемків, фігура Покрови Святої Богородиці та пам'ятник Т. Шевченка.

«Лемківське село» пропонує гостям відвідати ярмарки народних майстрів одягу, музикальних інструментів, прикрас, вишивки з мотивами лемківських автентичних елементів. Старійшини розпалюють ватру («ватра» у лемків, гуцулів та бойків означає «вогнище»), паралельно відбувається дегустація традиційних страв лемків, ігрові дійства з використанням лемківської говірки і перевірки історії Лемківщини. Н. Главацька пише, що у 2019 р. «організаторами були запропоновані цікаві нововведення, серед яких: молодіжні забави “Лемківські гоцки”; польова експедиція “Спогад”, в межах якої проводився відео- та аудіозапис спогадів лемків, які пережили депортацію або ж зберегли від батьків яскраві перекази про ті часи та лемківський край, який довелось покинути» [13]. Під час фестивалю функціонують локації із народними промислами та проводяться різноманітні майстер-класи від пов'язування хустки до молотіння зерна. Окрім цього, останні декілька років у програму заходу входить перегляд документальних фільмів про історію, спогади та культуру лемків.

Серед різноманітних етнофестивалів лемківської культури за межами України вагоме місце займає «Лемківська ватра» (Польща). Засновником його є відомий лемківський культурний діяч та поет Володислав Грабан. Стосовно ідеї заснування фестивалю він зазначав: «Ватра мала на меті об'єднати, познайомити між собою людей, які займалися творчістю. На перших «Ватрах» відбувались різні конкурси: від пісенних, декламаторських, поетичних, на яких молодь читала свої вірші, написані репортажі, мальовані картини... Це був дуже широкий культуротворчий процес» [5, с. 316], тут «проводились конкурси на знання лемківської мови, її архаїзмів, історії Лемківщини...» [4]. Спільно з колегами В. Грабан став організатором десятих перших «Ватр», які дещо відрізнялись від сучасних, але відродно, що призначення та сутність їх збереглись до сьогодні. Нині цей етнофестиваль щорічно проводиться у Ждині (Польща). Тут презентують фольклор лемки з України, Польщі, Хорватії, Словаччини, Сербії. Найважливішим, на думку дослідниці І. Бермес, є символічний, смисловий та композиційний зв'язок між трьома часовими складовими: минулим, сучасним і майбутнім [1]. Це дає лемкам кількох

поколінь цілісно наповнювати власну культуру, відчувати неймовірні емоції від дійств, що відбуваються на святі, під супровід музики, танців та живого спілкування.

Завдячуючи ідеям і взаємодії старшого та молодого покоління лемків, які реалізують їх за підтримки Об'єднання лемків та організаторів фестивалю, різноманіття дійств та елементи фестивалю доповнюються чи не щороку. Із року в рік тематика заходів дещо змінюється. Наприклад, у 2018 р. «Ватра» відбулась у формі репрезентації весільної обрядовості. У лемківському тижневику «Наше слово» за цей рік зазначено: «Цьогорічну програму “Ватри” організували у формі народних традицій: у п'ятницю – заручини, в суботу – весілля, а в неділю – «поправини». Неможливо запам'ятати всі ансамблі, які виступили на сцені: завдяки різноманітності програми кожен міг знайти щось для себе» [15]. Як написала О. Фабрика-Процька, у 2019 р. на 37-й «Лемківській ватрі» у концертній програмі першого дня під назвою «Кошельонька тоненька, шила єй миленька...» своє мистецтво представляли різноманітні колективи: «Лемківський перстеник» (Гладишев, Польща), «Torban Folk Band» (фольк-рок – смичковий квартет зі Львова), «Н'лем folk» (Вроцлав, Польща) та ін.» [10]. Важливо, що пісенна культура представлена автентичним виконанням й ґрунтується на першооснові фольклорної лемківської традиції.

Погоджуючись з думкою І. Бермес, важливо наголосити, що усі продукти фольклористики зберігають стильові особливості самобутньої культури лемків. Авторка пише: «Перебуваючи в атмосфері піднесення, відчуття приналежності до цієї етнографічної групи, учасники та гості фестивалю пізнають та поширюють артефакти лемківського культурного поля, розширюють жанрове коло виконавської репертуарної палітри в гармонійному поєднанні пісні, танцю й інструментальної музики...» [1, с.104].

Крім автентичного фольклору, на фестивалях також широко представлено ті різновиди та жанри, що опрацьовані аматорами в музичному, хореографічному, інструментальному жанрах, із наданням пріоритету фольклорному першоджерелу. Водночас до концертних фестивальних програм включаються й твори, які є зразками фольклоризму чи «вторинного секундарного фольклоризму» (дефініція С. Грици), тобто композиторські опрацювання лемківських народних пісень, авторські аранжування інструментальних мелодій,

хореографічні постановки тощо. Роздумуючи про взаємодію автентичного фольклору та фольклоризму, І. Земцовський розмірковує: «У такому “змаганні” двох споріднених, утім принципово різних феноменів – різних соціально й естетично – відбувається реальна трансформація народнопісенної традиції, реальний розвиток народнопісенної культури» [6].

Слід відзначити, що різновиди фольклору зберігають питомі стильові прикмети самобутньої, живописної палітри творчості лемків. Щороку фестиваль «Лемківська ватра» вносить вагому лепту в реконструювання лемківської культури, вивчення лемківського субетносу як етнографічного відгалуження українства з його діалектом – живильним мовним джерелом, який не втратив своїх оригінальних рис, збережених сьогодні передусім у пісні. Діалектні та мелодичні відмінності лемківських пісень лише збагачують українську національну культуру. Домінування в концертних програмах фестивалів пісень, танців, інструментальних фольклорних мелодій сприяє широкоаспектному відображенню провідних фольклорних пластів народнопоетичної творчості. У цьому контексті позитивно є роль цих фестивалів в активізації культурного життя лемків, відродженні їхнього багатого музично-пісенного фольклору. За 38 років функціонування фестиваль «Лемківська ватра» став одним із найбільших заходів культурного спрямування в Малопольському воєводстві та яскраво засвідчив, що лемківська громада міцно стоїть на шляху збереження та популяризації своїх звичаїв, традицій, мови – оберегів національної духовності та, що найбільш важливо, беззаперечно ідентифікує себе з Україною.

За тривалий час свого побутування етнографічний фестиваль «Лемківська ватра» дає можливість констатувати, що лемки небайдужі до збереження своєї традиційної культури, вони твердо намагаються відновити автентичні побутові й обрядові пісні й танці, збираючи їх на історичних автохтонних землях і поза їх межами, в Україні та діаспорі. Автентичне виконавство, що побутує на фестивалі, виконує свою головну функцію – збереження традицій як відображення взаємозв'язку минулого з сучасним. Саме фестивальна форма дає можливість учасникам дійства почути, побачити, взяти участь у виконанні, загалом у неповторному культурному заході з улаштуванням масових дійств і майстер-класів. Перебуваючи в атмосфері

піднесення, відчуття приналежності до цієї етнографічної групи, учасники та гості фестивалю пізнають та поширюють артефакти лемківської культури.

Вищезгадані фестивалі стають загальнонародними діями, які репрезентують культуру лемківської етнографічної групи, де поєднується автентичне і сучасне. Наприклад, костюм стає об'єктом поєднання сучасних дизайнерських рішень з лемківськими мотивами. Це дає новий подих традиції, створюється неповторний колорит та зберігає цю самобутню культуру.

Висновки. Такий початковий огляд лемківських етнічних фестивалів як форми збереження та передання традицій лемків дозволяє говорити про те, що культура представників цієї етнографічної групи є дуже багатою. Звичайно, сумним є факт, що через історичні обставини лемки не можуть мешкати на рідній етнічній території. Проте відрадно, що культура не загинула у місцях компактного проживання лемків, які намагаються зберегти свою ідентичність, збагачуючи тим самим обрядовість корінного населення, синтезується із місцевими традиціями, переймаючи й передаючи культурний досвід.

Зафіксовані особливості автентичних обрядів, які презентуються на етнофестивалях, свідчать про цікаві та глибоко символічні відмінності, які потребують використання більшої кількості матеріалів, спостережень та записів від учасників та організаторів фестивалів (деякі з них уже зроблені й чекають опрацювання, окремі – варто уточнити) та здійснення компаративних студій, бо тільки в порівнянні вияскравлюються регіональні особливості.

Джерела й література:

1. Бермес І. Фестиваль «Лемківська Ватра» в Ждині в історії та культурі субетносу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ: 2018. С.101–105.
2. Бодак Я. Лемківщино, моя мила. *Український рейтинг*. Київ: 2011. 372 с.
3. Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник / ред. колегія М. Островерха та інші. *НТШ, Український архів*. Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто : 1972. 944 с.
4. Горбаль М. Лемківський календар 2020 рік. *Інститут народознавства НАН України*. Львів: 2019. 192 с.

5. Грабан В. Лемківська ватра давала можливість лемкам бути в себе. *Український альманах*. Варшава: 2019. 426 с.

6. Земцовский И. От народной песни к народному хору : игра слов или проблема?. *ЛГИТМиК* – Львов : 1989. С. 6–20.

7. Зубенко Д. Розвиток фестивального руху в сучасній Україні. *Вісник НТУУ «КПІ»*.

8. Зуєв С. Сучасний культурний простір та семіотика музичного фестивалю (на матеріалах Харкова). *Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка*. Суми: 2006. 207 с.

9. Струмінський Б. Лемківщина. Земля, люди, історія, культура. Нью-Йорк: 1988. 496 с.

10. Фабрика-Процька О. Збереження національних традицій на міжнародних фестивалях «Лемківська ватра». *Вісник Прикарпатського університету*. Івано-Франківськ. 2010. С. 41–44.

11. Фабрика-Процька О. Пісенна культура лемків ХХ століття: збереження традицій та новотворчість. Львів: 2007. 18 с.

12. Чернецька С. Ю. Фольклорні фестивалі в системі сучасних засобів поширення етнографічної інформації та популяризації культурно-мистецької спадщини. *ХДАК*: 2011

Електронні джерела:

13. Главацька Н. Етнофестивалі на території українських скансенів: культурно-просвітницький аспект. Н. Главацька. 2019. Режим доступу: <https://www.pyrohiv.com/activities/etnofestivali-na-teritorii-ukrainskikh-skanseniv-kulturno-prosvitnitskiy-aspekt.html>

14. Самошина А. Фестивальний рух: куди прямуємо? «День поспілкувався з музикантами-учасниками «Країни мрій». А. Самошина. 2010. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/festivalniy-ruh-kudi-pryamuemo>

15. Україномовний тижневик «Наше слово». Режим доступу: <https://nasze-slowo.pl/lemkivska-vatra-2018-jak-minulo-cogorichne-svjato-uzhdini/>

Рецензент: Яковська Ж. О., доктор філологічних наук, професор кафедри філософії та культурного менеджменту.

УДК 396.9

Марія Панасюк**«ПАЦИФІСТСЬКИЙ» ФЕМІНІЗМ В УКРАЇНІ:
МІЖ ЗАХІДНИМ АНТИМІЛІТАРИЗМОМ
ТА РОСІЙСЬКИМ РЕСЕНТИМЕНТОМ**

У статті було здійснено культурологічний аналіз феномену «пацифістського» фемінізму, що оприявлюється в українській феміністичній критиці. Висвітлено історичну генезу поняття «ресентименту» та виразно акцентовано на специфіці побутування його російського варіанту; схарактеризовано спроби наступу «русского мира» на гендерну політику України. Проаналізовано запозичення ідей західного антимілітаристського фемінізму та досліджено процес вироблення питомих українських феміністських концепцій-антитез.

Ключові слова: гендерна рівність, «русский мир», феміністична критика, лібералізм, культурологічний аналіз.

**Mariia Panasiuk. 'PACIFIST' FEMINISM IN UKRAINE:
BETWEEN WESTERN ANTIMILITARISM AND RUSSIAN
RESSENTMENT**

The article presents a cultural analysis of the phenomenon of 'pacifist' feminism, which is manifested in Ukrainian feminist criticism. The historical genesis of the concept of 'ressentiment' is highlighted and the specificity of its Russian version is clearly emphasized; attempts by the 'Russian world' to attack Ukraine's gender policy are characterized. The borrowing of ideas of Western antimilitarist feminism is analyzed and the process of developing specifically Ukrainian feminist antitheses concepts is studied.

Key words: gender equality, the 'Russian world', feminist criticism, liberalism, cultural analysis.

Постановка проблеми. Гібридна війна, що ведеться Російською Федерацією проти України, нині знаходиться у гострій фазі свого перебігу. Очевидність факту російської агресії та необхідності у комплексному їй протистоянні не є повсюдно samozrozumіloю, а залишається дискутованою. Покладання відповідальності на Росію за

здійснювані нині повномасштабні злочини та здійснені починаючи з 2014 року в анексованому Криму та на непідконтрольних Україні територіях ОРДІЛО злочини ніби досі не є одностороннім серед феміністичної спільноти. Засвоєння та ретрансляція канону російського ресентименту – за «утраченою величчю», «єдністю народів» та «невдячністю молодшого брата/молодшої сестри», тощо – відіграє не найостаннішу роль навіть у, на перший погляд, лівих та/або аполітичних українських виданнях та інтернет-спільнотах, що висвітлюють гендерночутливі теми, але не обмежується ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття ресентименту було введено в науковий обіг С. К'єркегором і теоретично розроблено Ф. Ніцше. Згодом ідею ресентименту критично осмислив і розвинув М. Шелер. Ідеї, суголосні ніцшеанському ресентименту, у тій чи тій формі свого часу висловлювали такі філософи як Г. В. Ф. Гегель, К. Маркс та Ф. Енгельс, М. Штірнер, Д. де Сад, П.-А. Гольбах, Ш. Фур'є, Ж.-П. Сартр, Ж. Дельоз, Ф. Фанон. Передували їм давньогрецькі мислителі, такі як Аристотель, Ксенофонт та софісти – Фрасімах, Алкідамант та Антіфонт тощо. Феномен ресентименту у сучасній культурі розглядають Г. Крапівник, Т. Гундорова, О. Фельдман, Н. Бойчук. Російські варіанти ресентименту досліджують М. Ямпольський, І. Юргенс, О. Гольдфарб, В. Козирьков, С. Медведєв, А. Малінкін, Я. Кротов.

Грунтовні дослідження щодо загрози проникнення «руського мира» в Україну та окупації Криму й Донбасу були здійснені Л. Якубовою, В. Головком та Я. Примаченко. Змістовну аналітичну доповідь про Україну та проєкт «руського мира» створено С. Здіорук, В. Яблонським, В. Токманом, А. Астаф'євим, О. Валевським, С. Зубченком, А. Іщенком, О. Литвиненком.

Про опозицію «руського мира» до гендерної рівності розлого писала К. Левченко. Тему гендеру в гібридній війні проти України порушують Л. Цибульська, Н. Романенко, В. Романюк, Т. Отіашвілі, Т. Карась, О. Суслова, Г. Гриценко. Західними теоретиками антиімлітаристського фемінізму та критикиями націоналізму є Дж. Батлер, С. Енло, Н. Ювал-Дейвіс, Ф. Ентіас, В. Спайк Петерсон, С. Парашар, А. Дворкін, С. Кокберн, Л. Сйоберг, Дж. Стім, Ю. Кристева, В. Гесфорд, Е. МакКлінток, К. Сільвестр.

Мета статті – здійснити культурологічний аналіз феномену «паціфістського» фемінізму, що з’явився в українській феміністичній критиці внаслідок активізації російського ресентименту та як аналог західної, зокрема американської його течії, – антимілітаристського фемінізму.

Виклад основного матеріалу. Родоначальником філософської концепції ресентименту є С. К’єркегор. У своєму есе «Сучасна епоха» [29] він висновує ресентимент із заздрості та рефлексії. ресентимент стає конститууючим принципом нестачі характеру аби стояти на своєму до кінця. Найактивнішим популяризатором тлумачення і обґрунтування поняття ресентименту, запропонованого К’єркегором, є Ф. Ніцше. Згідно з розмежуванням за двома наріжними для ніцшеанства типами моралі: мораллю панів і мораллю рабів, – ресентимент, закономірно, є ідентифікатором другої категорії. Ніцше наголошує на тому, що саме з духу ресентименту зріс «нюанс на користь ненависті, заздрощів, недоброзичливості, підозрілості, гансупе, помсти» [16]. Опозиції не існують у вакуумі, а породжуються уявленим людським мисленням: людина ресентименту вигадує «злого ворога», як основне поняття, на основі якого і як післяобраз, і антипод якого вона вигадує і «доброго» – саму себе.

Услід за Ніцше М. Шелер пропонує компактну формулу впізнання ресентименту під час комунікації: «Формальна структура висловлювання ресентименту завжди одна й та ж: щось (А) стверджують, вихваляють не заради його власної риси, а з інтенцією – такою, що не знаходить мовного формулювання – заперечувати, осуджувати, девальвувати щось інше (В). А «розігрують» проти В» [24]. Шелер упевнений у можливості ненастання потреби у вираженні афектів, які перетворюються на «душевний динаміт» [24], – як він називає ресентимент. М. Юр розмежовує ресентимент на обурення і власне ресентимент (*resentment and ressentiment*) [30]. Він виокремлює три значення ресентименту, які фігурують у сучасному дискурсі: моральне обурення, соціально-політичне обурення і онтологічний ресентимент. Ресентимент, згідно з Юром, – це надмірне, параноїдальне почуття віктимізації, яке виправдовує мстиві, злісні нападки на тих, кого суб’єкт помилково вважає винними у своїх стражданнях. Ресентимент – це «оргія звинувачень» [30].

У статті М. Ямпольського «У країні ресентименту, що переміг» [27] йдеться про Росію. Він апелює до теорії французького політичного філософа Етьєна Балібара [3]: розчарування в інституціях, відчуття їхньої безглуздості як на рівні обивателя, так і на рівні президента, що ведуть до відмови від дотримання інституційних норм та процедур на всіх рівнях, перетворюють ресентимент на «антиполітику» [3]. Класичним проявом антиполітики слугують: війна, огида до будь-яких форм громадянської активності та закону. На думку Ямпольського, все перелічене у Росії однаковою мірою вражає і маси, і керівництво країни. Він пише: «Я поділяю погляди Балібара, але вважаю, що антиполітика є не просто результатом кризи державності, а й продуктом ніщевського ресентименту» [27]. Ямпольський запозичує з есе Г. Арендт «Брехня у політиці» термін «дефактуалізація» (defactualization) [2]. За Арендт – вона виникає після дивного зрушення у масовій свідомості, коли факти втрачають абсолютну реальність. За Ямпольським, дефактуалізація в Росії увійшла до стадії саморуйнування держави та суспільства: «Саме в цьому параноїдальному бажанні будь-яким способом демонструвати силу і проявляється укоріненість російської політики, або антиполітики, у ресентименті, у слабкості та безсиллі. <...> Ресентимент – афект переляканого, безпорадного, того, хто не має впливу на дійсність – завжди виливається у фантазми сили та незламності» [27].

Стаття С. Медведєва «Русский ресентимент» розпочинається підрозділом «Манія України» [14]. Україна змальовується як ментальний полігон пострадянської свідомості, на якому відпрацьовується мова ворожнечі (hate speech), прийоми конструювання Іншого, методи масової мобілізації населення. Подібна «хвора фіксація на сусідній країні» [14] свідчить, за визнанням Медведєва, про глибоку постімперську травму. Кримський ресентимент, як наголошує Медведєв, це «контракт влади з критичною масою дезадаптантів, це апологія слабкості, захисна реакція натури, що йде в історичний глухий кут» [14]. Він додає: «Іронія ситуації ще й у тому, що вигадані ресентиментні образи стають реальними» [14]. Багаторічний спостерігач кремлівського життя І. Юргенс зазначає: «Я сказав би, що і Путіним, і найближчим оточенням опанувало почуття humiliation and betrayal – приниження та зради з боку Заходу (принаймні, так їм уявлялося)» [25]. Йому вторує і Медведєв: «А Путін так довго

і демонстративно ображався на Захід, що той нарешті відповів йому взаємністю, ізолювавши російського президента на саміті у Брісбені. Ресентимент – це замкнене коло, яке породжує вороже оточення» [14].

О. Батанова, його ідеологиня, визначає «русский мир» як «глобальний культурно-цивілізаційний феномен, що складається з Росії як материнської держави та російського зарубіжжя, що об'єднує людей, які незалежно від національності відчувають себе росіянами, є носіями російської культури і російської мови, духовно пов'язані з Росією і небайдужі до її справ і долі» [18]. Саме слово «мир» у цьому контексті означає не суто «світ», а й «світське життя», «простір» тощо. Автори аналітичної доповіді «Україна та проєкт “русского мира”» переконані, що «русский мир» виявляється конкурентним та життєздатним не лише завдяки щедрому фінансуванню, а ще й тому, що він об'єднує етичні установки, культурологічні погляди, політичні цілі та релігійну апологетику одночасно [23]. Л. Якубова відзначає: «Інтелектуальна історія концепту «русский мир» віддзеркалює, як він еволюціонував від філософської абстракції, що мала гуманістичні корені, в ідеологічний інструмент обґрунтування агресивних дій проти сусідніх країн» [26].

Л. Цибульська приводить вирізнення Ж.-Ф. Ліотаром двох типів дискурсу: наукового, фактологічного та наративного, дискурсу самовідтворення і самоповторення [13]. Російська пропаганда працює другим методом і завдяки цьому множить стереотипи. Дослідниця виділила найпопулярніші російські наративи щодо гендеру: існування на Заході потужного ЛГБТ-лобі, яке просуває легалізацію інцесту і педофільії; розмиття бінарних гендерних ролей чоловіка та жінки розмаїттям гендерного спектру; насильне вилучення дітей у батьків задля всиновлення ЛГБТ-сім'ями; адвокація гендерної рівності – це «полювання на відьом» проти чоловіків; жіноче лідерство – передвісник краху Заходу, задля уникнення чого своїми цінностями він знищує інші країни зсередини [7].

К. Левченко у розділі «“Русский мир” проти гендерної рівності» своєї книги «Гендерне тяжіння: виклики та рішення» [12] узагальнює ідеологеми головного ідеолога «русского мира» О. Дугіна та його послідовників та поглиблює розуміння проблеми: «Вже згаданий Олександр Дугін пропонує для зміцнення «русского мира» та

досягнення поставлених цілей відмовитися від наукового світогляду (він навіть пише – проклясти його), реабілітувати релігію і сакральність, викрити лібералізм як тоталітарну ідеологію і повстати проти нього, цілком відкинути гендерну політику, повернутися до традиційних практик сім'ї – тобто, увійти до цілком нового постзахідного століття» [12]. Такі підвалини лібералізму як політкоректність, толерантність та мультикультуралізм, – знаходимо у примітках, – Дугін тлумачить як «джерело потойбічного зла і смертельну загрозу для “русского мира”» [12]. Для нього західна цивілізація, що базується на індивідуальній свободі, «продукує хаос. Протистояти торжеству індивідуума Дугін прагне «імперією тотальної несвободи, або ж колективної відповідальності, що є одним і тим самим» [12].

Програмова книга Дж. Батлер «Фрейми війни. Чиї життя оплакують?» [4], потрапляючи на огляд до українських рецензенток, спонукає до закорінених у місцевих реаліях рефлексій. Так, Н. Вайн у рецензії для «Критики феміністичної» під назвою «У рамках і поза ними: як насильство стає “справедливим”» [5] підтримує небезпечний пропагандистський вектор посилення мілітаризації України: «Ця праця, безумовно, актуальна і для сучасної України, адже допомагає критичніше ставитися до дедалі потужнішої мілітаризації та до військової мобілізації» [5]. У контексті феміністської дискусії авторка вимагає «гуманності» щодо ворога. У тексті рецензії, попри наголос на підвищенні воєнного потенціалу України, жодного разу не згадується російська агресія. Тож менторський заклик «відмовитися множити насильство» спрямований на невиразний «по той бік», який страждає значно більше.

Лекція й дискусія «Розплутати клубок мілітаризму: феміністичний аналіз і спротив» [8] С. Енло, що відвідала із візитом Україну, опубліковані в українському перекладі у «Критиці феміністичній» [8]. Окреслюючи проблематику, якій буде присвячений увесь виступ, теоретикinia відразу ж апелює до «хиб» українського мислення: «Перша ідея, яка складає ядро клубка мілітаризму: “Світ є небезпечним”. Україна – очевидний приклад» [8]. На думку Енло, денаціоналізація фемінізму протидіє мілітаризації і охочих почнуть віднаджувати від цієї ідеї: «І така політична склейка може призвести до того, що антимілітаристський фемінізм буде здаватися багатьом людям у кращому разі наївністю, а в гіршому – загрозою» [8]. Тож

коли слухачка запитує лекторку про поєднання фемінізму з націоналізмом, Енло відповідає: «На сьогодні, я думаю, націоналізм став таким спотвореним, що я б ніколи не обрала цей шлях» [8]. Коли інша респондентка збиткується, що запитання «Чий Крим?» сприймається нею як «така небезпечна ситуація» [8], Енло схвально реагує на це, підтримуючи учасницю дискусії у її побоюваннях: «мілітаризацією журналістики» [8] та «погано сформульованим питанням» [8], коли ви знаєте, що «хорошої відповіді на нього не існує» [8].

Стаття А. Нікогосян «Привласнення фемінізму: гендер, мілітаризм і Резолюція ООН 1325» [17] також вийшла в українському перекладі у «Критиці феміністичній». Тут авторка також усеціло опирається на «феміністичний сенс міжнародної політики» [17] С. Енло. А. Нікогосян пропонує тезову витримку з роздумів антимілітаристських феміністок про феномен війни. К. Сільвестр: «Війна – політика травмування: усе в ній націлене на те, щоб кривдити людей і псувати їхнє соціальне середовище» [17]. С. Парашар: Війна як «політика травмування» [17] є глибоко гендерованою активністю [17]. С. Енло: Створює умови для політичного плекання певного типу «мілітаризованої маскулінності» [17]. С. Кокбурн: Війна – систематична та континуальна [17]. Ця континуальність полягає в циклі мілітаризму, процесі мілітаризації, епізодів «гарячих боїв» і угоди щодо припинення вогню, на зміну яким приходять нестійкий мир, супроводжуваний постійними інвестиціями у збройні сили, і безперервне насильство [17]. Л. Сйоберг та С. Вія: «Мілітаризм – це розростання смислів та дій, пов'язаних із війною або з її підготовкою, поза межами «війни як такої» [17] (визначення Л. Шеферд)» [17].

У своїй статті «Російсько-українська війна з 2014 року і фемінізм» [6] для «Гендеру в деталях» Г. Гриценко пропонує концепцію «пацифістського фемінізму» [6], методологічний потенціал якої черпає не в останню чергу зі згаданого вище виступу С. Енло в Україні [8]. Дослідниця дає визначення «пацифістському» фемінізму як зручній конформістській позиції, антипатичній до участі жінок у розбудові демократичних національних проєктів: «Феміністська позиція в питаннях війни часто звучить як пацифізм і як повторення патріархального розподілу на чоловіків, котрі воюють, та жінок, котрі їх мирять, тільки з іншим обґрунтуванням. <...> Частина публічних російських феміністок відкрито підтримала агресію, інші стали на

позицію, що війна – це «чоловічі ігри», і в жінок немає тут конфлікту інтересів» [6].

Позиція «пацифістського» фемінізму, на думку Гриценко, походить від привілею не бути зачепленою конфліктом безпосередньо. Так, для Енло, як аргументує авторка: «цей привілей забезпечено громадянством США і проживанням у США, а українкам – зусиллями тих жінок і чоловіків, які утримують лінію фронту» [6]. Гриценко підкріплює своє обґрунтування посиланням на Д. Рачок та Р. Лексікова, що стверджують: «Можливість займатися антивоєнним активізмом замість бути залученими у воєнні дії – привілей, доступний лише тим, хто (1) не проживає на території або в країні, де тривають активні воєнні дії; (2) належить або ідентифікує себе зі спільнотою, яка здійснює воєнну агресію, а не зі спільнотою, на яку її спрямовано» [19].

Наведені твердження суголосні думці С. Кутнього, про якого Г. Гриценко теж згадує у своїй статті. У власній критиці «Магічний антимілітаризм і альтернативні факти» [11], що стосується виступу С. Енло для української аудиторії, він теж послуговується визначенням українського «пацифістського» фемінізму, обговорюючи портрет його adeptок. Кутній кваліфікує антимілітаризм Енло як «репресивний паралегітимний ідеологічний проєкт» [11] у Марксовому розумінні ідеології як «ідеалістичної картини світу, в якій ідея є центральною, а весь світ так чи інакше структурований ідеями» [20]. «Тож пацифізм такого штибу демонструє тенденцію до примусу та ієрархії. У нашому ж випадку ця ієрархія має ще й відтінок колоніалізму. <...> Україна розглядається як місце для реалізації їхніх [людей на Заході – М. П.] проєктів миру з Росією» [11] – резюмує автор.

Під іншим кутом зору виділяє іще одну визначальну характеристику «пацифістського» фемінізму: «Він не розрізняє активну агресію й насильство і не бере на себе відповідальність за свою можливу пасивну агресію» [6]. Дослідниця Г. Гриценко наводить розрізнення агресії і насильства авторства Дж. Батлер: «Агресія може і повинна відрізнятися від насильства (насильство – одна з форм, яких набирає агресія), і є безліч шляхів оформлення агресії, що працюють на користь демократичному життю, таких як антагонізм, дискурсивний конфлікт, страйк, громадянська непокоря і навіть революція» [4].

Ентузіазмом щодо переносу наповнено і статтю І. Жеребкіної для «Гендерних досліджень» – «Маніфест українського мілітаристсько-немілітаристського фемінізму» [10]. У «мілітаристській» частині «Маніфесту» Жеребкіна виразно засуджує український націоналізм, ототожнюючи його з нацизмом, який, до того ж, «вербує» у свої ряди жінок, зацікавлених в участі у національно-визвольній боротьбі: «На жаль, Гітлер не читав Донцова і не знав про споріднене з німецьким нордичне коріння українців. Проте були і внутрішні перешкоди для українського жіночого мілітаризму» [10]. Водночас до «немілітаристської» частини авторка підходить більш виважено і пропонує конкретні, вдалі, на її думку, рішення щодо позитивної розв'язки немілітаристської стратегії українського фемінізму: «Війну зупиняє імпотентність, яка може бути забезпечена за допомогою фемінізму, що розуміється як політична теорія, – тобто за умови, що фемінізм не стає натуралістичним і націоналістичним» [10].

Зчитувана як фрейдистська, природа фемінізму «імпотентності» сприймається Жеребкіною не як придушування здорової агресії, про яку йшлося вище, і, як наслідок, – сексуальності, у сенсі Еросу – як жаги до життя насупроти Танатосу, а як: «можливість навіть у ситуації агресії виходити за її межі <...> як у оргазмі» [10]. Як обидві тези узгоджуються між собою – неясно, однак лише слідування припису фемінізму «імпотентності» – того ж фемінізму «пацифізму» – в очах авторки задовольнить євроінтеграційні амбіції України: «Однак, незважаючи на відважну і рішучу, по-гегелівськи панську нарешті ідеологію українського жіночого та феміністського мілітаризму, німецька депутатка Корнелія Ернст відмовляється визнати її статус панської, попереджаючи активісток українського мілітаристського фемінізму про те, що ніхто в ЄС не веде мову щодо вступу України до ЄС» [10].

У статті «Чи хочуть жінки війни? (випадок України)» [9] С. Жеребкін ставить, починаючи із заголовка, купу риторичних питань, у яких розпізнаються маніпулятивні прийоми. Жеребкін, як і попередня авторка, спекулює на процесі євроінтеграції України. Така перейнятість близька до ресентименту: «Сучасний етап націоналістичної революції в Україні <...> позиціонує себе як трансформативний проєкт «становлення Європою. <...> Сьогодні офіційна ідеологія ЄС – ліберальна демократія, а не фашизм. Чому ж тоді в уяві україн-

ських феміністок та гендерних дослідниць європейські цінності знову поєднуються з мілітаризмом?» [9]. До фіксувальників того, що він називає «парадоксом» [9], Жеребкін зараховує «гендерночутливих українських лівих лібералів з журналу “Спільне”» [9] і використовує цитату Т. Саламанюка зі статті «Жінки в українській армії: воювати, але для чого?» [20]. Останній висловлює своє невдоволення з приводу проведення соціологічного дослідження про участь жінок в АТО. Але чомусь не використано цю цитату: «За межами «першого світу» далеко не всі жінки та чоловіки можуть дозволити собі сите й мирне життя, а отже й принциповий антимілітаризм. Принаймні якщо вони хочуть залишитися живими» [20].

Теорія фемінізму «імпотентності», запропонована І. Жеребкіною [10], ідеально допасовується до доповідей «Права нації: проблема поширення ультралівих рухів в Україні» [21] активіста правоконсервативної організації «Катехон» А. Олійника та неформальної очільниці антигендерного руху «Сестринство Святої Ольги» О. Склар: «Фемінізм штучно націлений на соціальну кастрацію чоловіка. І не тому, що феміністки стали титанічними, а тому, що так вигідно задля втілення тоталітарної лівої утопії. Мінімізація «маскулінності» = мінімізація протестного потенціалу, адже за чоловіками завжди були протести, війни та фундаментальний опір несправедливості» [21]. У нещодавній статті для «The Guardian» Дж. Батлер висновує, що антигендерний рух не є «консервативною позицією з чітким набором принципів», а «фашистським трендом» [28]. Тому переконує, що «для “гендерно-критичних” феміністок немає сенсу об’єднуватися з реакційними силами» [28]. Висновок, зроблений О. Мовчан, авторкою есе «Чому ми за жінок, але проти фемінізму?» [15], немов відбиває цю атаку, хоча її допис датовано старішим роком: «Божевільний фемінізм третьої хвилі <...> вірить в гендерну теорію, а коли хтось робить спробу повернути дискурс до жіночого питання, об’являє їх нацистами та піддає переслідуванням» [15]. Виносячи у назву своєї статті запитання «Чому феміністки України та Росії не об’єдналися проти війни?» [1], Н. Ажгихіна сама ж відповідає на нього так: «А було кому об’єднуватися? У Росії фемінізму як руху не існує. <...> Богиня війни розділяє жінок» [1]. Натомість Н. Тимків у роздумі «У фемінізмі я змарнувала свій час» [22] стривожена тим, що «основа вже старанно сплетена із ненависті до релігійності» [22].

Висновки. Отже, російський ресентимент знаходить своє яскраве відображення в українській феміністичній критиці, зокрема крізь феномен «пацифістського» фемінізму. Ресентимент – це бомба уповільненої дії, яка є конституюючим принципом нестачі характеру параноїдально віктимізованих, слабкодушних, заздрісних, злопам'ятних, дріб'язкових індивідів. «Русский мир» претендує на звання глобального культурно-цивілізаційного феномену, який своїм ставленням до гендерного питання впливатиме на соціокультурні тенденції та євроінтеграційні пріоритети України. Потрапляючи в поле зору українських феміністок, доробок іноземних теоретикинь спонукає до закорінених у місцевих реаліях рефлексій. Насаджування згенерованої російською пропагандою думки про «нацифікацію» та «мілітаризацію» українського суспільства призводить до викривленого трактування політичною лівицею, – зокрема і в межах феміністських досліджень – проблеми військової агресії з боку Росії та гібридної війни, з якою стикається Україна. Можливість займатися антивоєнним активізмом замість бути безпосередньо залученими у воєнні дії українська феміністична критика відчитує як привілей. Клеймування «націоналізмом» у негативному значенні слова всього, що не є пацифізмом – редуковане і призводить до хибного трактування війни проти України, а також викривлює і примітивізує розуміння націоналізму як явища. Важливість синергії феміністичного та ліберально-демократичного проєктів обумовлена необхідністю у обстоюванні своєї ідентичності, незалежності та європейського майбутнього України.

Література:

1. Ажгихина, Н. Почему феминистки Украины и России не объединились против войны? *Гендерные исследования*. 2018. № 23. С. 141–151. URL: <http://kcs.net.ua/gurnal/23/09-gi23.pdf>
2. Арендт, Х. *Ложь в политике. Размышления о бумагах Пентагона. Ответственность и суждение*. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. 352 с.
3. Балибар, Э. Что в войне? Политика как война, война как политика. *Прогнозис*. 2008. № 4. С. 19–39. URL: http://www.intelros.ru/pdf/Prognosis/Prognosis_4_2008/3.pdf
4. Батлер, Дж. *Фрейми війни. Чії життя оплакують?* / пер. з англ. Ю. Кравчук. К.: Медуза, 2016. 280 с.
5. Вайн, Н. У рамках і поза ними: як насильство стає «справедливим». *Критика феміністична*. 2021. URL: <https://doi.org/10.52323/679481>

6. Гриценко, Г. Російсько-українська війна з 2014 року і фемінізм. *Гендер в деталях*. 2020. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/rosiysko-ukrainska-viyna-z-2014-roku-i-feminizm-1341516.html>

7. Гендер у гібридній війні: ця проблема з нами буде ще довго, навіть після зміни російського керівництва. *Український Жіночий Конгрес*. 2020. URL: <https://womenua.today/gender-u-gibrydnij-vijni-tsy-problema-z-namy-bude-shhe-dovgo-navit-pislya-zminy-rosijskogo-kerivnytstva/>

8. Енло, С. Розплутати клубок мілітаризму: феміністичний аналіз і спротив / Пер.: К. Буркуш. *Критика феміністична*. 2019. №2. С. 9–28. URL: <https://doi.org/10.52323/233801>

9. Жеребкин, С. Хотят ли женщины войны? (случай Украины). *Гендерные исследования*. 2018. № 23. С. 120–140. URL: <http://kcgs.net.ua/gurnal/23/08-gi23.pdf>

10. Жеребкина, И. Манифест украинского милитаристского/ немилитаристского феминизма. *Гендерные исследования*. 2018. № 23. С. 166–173. URL: <http://kcgs.net.ua/gurnal/23/12-gi23.pdf>

11. Кутній, С. Магічний антимілітаризм і альтернативні факти. *Nihilist.Li*. 2019. URL: <https://www.nihilist.li/2019/06/18/magichnij-antimilitarizm-i-alternativni-fakti/>

12. Левченко, К. Гендерне тяжіння: виклики та рішення. Х.: Фоліо, 2019. 318 с.

13. Ліотар, Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. №5–6. С.15–38.

14. Медведев, С. Русский ресентимент. *Отечественные записки*. 2014. № 6 (63). URL: https://strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment#_ftnref8

15. Мовчан, О. Чому ми за жінок, але проти фемінізму? *Срібло Троянди*. 2020. URL: <https://telegra.ph/СНому-ми-за-zhinok-ale-proti-feminizmu-02-01>

16. Ницше, Ф. Генеалогия морали / Пер. с нем. В. Вейнштока. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2013. 224 с.

17. Нікогосян, А. Привласнення фемінізму: гендер, мілітаризм і Резолюція ООН 1325 / Пер.: Н. Чех. *Критика феміністична*. 2019. № 2. С. 30–41. URL: <https://doi.org/10.52323/209791>

18. Охотін, П. «Русский мир» як технологія. *Тиждень.ua*. 2011. URL: <https://tyzhden.ua/World/29591>

19. Рачок, Д. і Лексіков, Р. За межами теорій із Заходу: про вжиток і зловжиток «гомонаціоналізму» в Україні. *Гендер в деталях*. 2020. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/za-mezhami-teoriy-iz-zahodu-pro-vzhitok-i-zlovzhitok-gomonatsionalizmu-v-ukraini-1341458.html>

20. Саламанюк, Т. Жінки в українській армії: воювати, але для чого? *Спільне*. 2016. URL: <https://commons.com.ua/ru/uchast-zhinok-u-vijskovih-diyah-v-ato/>

21. Тези доповіді Артем Олійник та Скляр Олександра на дискусії «Права нації: проблема поширення ультралівих рухів в Україні». *Катехон*. 2018. URL: <https://www.facebook.com/katehonkyiv/posts/983807008455491>

22. Тимків, Н. «У фемінізмі я змарнувала свій час». *Срібло Троянди*. 2020. URL: <https://www.facebook.com/sriblo.troyandy/posts/2568958676656666>

23. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С. Здіорук, В. Яблонський, В. Токман [та ін.]; за ред. В. Яблонського та С. Здіорука. К.: НІСД, 2014. 80 с. (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 1). URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Russian_world-7bd19.pdf

24. Шелер, М. Ресентимент в структуре моралей / пер. с нем. А. Н. Малинкина. СПб.: Наука, Университетская книга, 1999. 231 с.

25. Юргенс, И. Развернуть страну назад невозможно. Ход истории сомнет такой алгоритм. *Новая газета*. 2014. № 129. URL: <http://www.novayagazeta.ru/politics/66099.html>

26. Якубова, Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2018. 384 с.

27. Ямпольский, М. В стране победившего ресентимента. *Colta.Ru*. 2014. URL: <http://www.colta.ru/articles/specials/4887>

28. Butler, J. Why is the idea of 'gender' provoking backlash the world over? *The Guardian*. 2021. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/commentisfree/2021/oct/23/judith-butler-gender-ideology-backlash>

29. Kierkegaard, S. The Present Age: And Of the Difference between a Genius and an Apostle. Translators: A. Dru, and W. Kaufmann. New York: Harper & Row, 1962. 108 p.

30. Ure, M. Resentment/Ressentiment. *Constellations*. Vol. 22. Issue 4, 2015. P. 599–613.

Рецензент: Петрушкевич М. С., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії та культурного менеджменту.

УДК 37.504.

Ольга Поліщук

ІДЕОЛОГІЧНЕ СПРЯМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКО-КУЛЬТУРИ

У статті проаналізована ідеологічна складова сучасних екологічних практик, які є підґрунтям екологічної культури сьогодення. Розглянуто зміст таких понять як «екологічність», «еко-культура», «екологія» та «екологізація», охарактеризовано штучне конструювання їхніх смислів. Зроблено спробу осмислити основні принципи екологічності крізь призму категорій Е. Фромма «мати» та «бути».

Ключові слова: екологія, екологічність, екологічна культура, довкілля, філософія екології, ідеологія.

Polishchuk O. Y.

THE IDEOLOGICAL ORIENTATION OF MODERN ECO-CULTURE

This article has analyzed the ideological component of modern environmental practices, which are the basis of ecological culture nowadays. It looked over the concept of such definitions as «ecological friendliness», «ecological culture», «ecology» and «ecologization» ; it's also characterized the artificial creation of their meaning. It has made an attempt to comprehend the ways of ecological friendliness via the categories of E. Fromm «to have» and «to be».

Key words: ecology, eco-friendliness, ecological culture, environment, philosophy of ecology, ideology.

Цивілізаційний поступ людства зумовлює неминучу трансформацію зв'язку людини з природою. Концепція ноосфери В. Вернадського, що насправді ґрунтувалася на людському розумі як основі раціонального перетворення біосфери для досягнення суспільного блага [4, с. 58], сьогодні набуває зовсім іншої інтерпретації. Те, що вчений називав «ноосферою» сьогодні радше постає у формі «техносфери». І якщо перша передбачає використання знань для реалізації якісної та безпечної взаємодії континууму «природне – штучне», то друга являє собою область утворення окремого штучного середовища, повністю

або частково ізольованого від природи. Саме в ньому і представлений спосіб буття сучасної людини. Активізація техногенного та антропогенного впливу на навколишнє середовище а також усвідомлення пріоритетності екологічного фактору для досягнення цілей сталого розвитку [9, с. 76] зумовлює ріст екоактивності серед численних природоохоронних організацій як локальних («ЕКОДІЯ», «Українське товариство охорони природи», «Всеукраїнська екологічна ліга») [1, с. 76-90] так і міжнародних (WWF, UNESCO, GREENPEACE). Окремі екоактивісти як-от Г.Тунберг, роблять спроби привернути увагу всього світу до жахливого стану природи внаслідок людської діяльності. Тут простежуємо такий парадокс: суспільний рівень «екостворюваності» зростає прямо пропорційно рівню антропогенного впливу на природу, однак не спостерігається такої масштабної діяльності для його зменшення, не кажучи вже взагалі про усунення. У зв'язку із масовою популяризацією та пропагуванням екологічного способу існування виникає потреба дослідити зміст закладених у цьому тренді ключові ідеї.

Аналіз наявних публікацій свідчить про започаткування спроби дослідити ті чи інші аспекти екологічного дискурсу: зокрема окреслено межі розвитку сучасної парадигми екологізму [7, с. 62]; висвітлено його зв'язок із іншими соціально-політичними ідеологіями як-от консерватизм чи лібералізм [14, с. 459]; не менш важливим є також аналіз взаємодії ринкової складової з екологічною [11, с. 106]. На проблему ідеологізації сьогоденної екології чітко вказує сучасний словенський філософ та психоаналітик С. Жижек. Зокрема він акцентує увагу на хибному розумінні природи, внаслідок чого екологізм сприймається не як дбайливе ставлення до довкілля, а як процес, підконтрольний людині. Серед інших дослідників, які активно працюють у цьому напрямку варто згадати Т. Мортоні – автора концепції «темної екології», та П.Сінгера разом з Т. Ріганом – палких прихильників концепції етичного ставлення до тварин та захисту їхніх прав. Не менш відомий французький психоаналітик Ф. Гваттарі у своїй роботі «З екології» чудово охарактеризував внутрішню смислову структуру поняття «екологія», умовно виділивши 3 типи екологічного: об'єктне, суб'єктне та медіальне (посередницьке між першими двома типами) [18, с. 23]. Водночас, саме ідеологічні концепти

сучасної екологічної культури залишаються недостатньо вивченими.

Мета цієї статті полягає у дослідженні ідеологічних компонент, що містяться в тих чи інших екологічних практиках, спрямованих на формування екологічно безпечної культури взаємовідносин між людиною і довкіллям.

Основні принципи, на яких би мала базуватись взаємодія Homo Sapiens і природи, були розроблені саме як особливий тип внутрішньо особистого ставлення до неї, а не лише як набір певних дій, спрямованих на взаємовигідне існування обох сторін. А. Швейцер зазначав: «Етика благоговіння перед життям не дозволяє нам безмовно погодитись з тим, що ми вже нібито не відчуваємо тих переживань, які відчувають мислячі люди. Вона дає нам силу взаємно підтримувати у цьому стражданні почуття відповідальності і безстрашно говорити та діяти у відповідності з тією відповідальністю, яку ми відчуваємо» [17, с. 223]. Тобто екологічно активну поведінку зумовлює внутрішнє переконання а не навпаки. Саме на це була спрямована трансперсональна екологія У.Фокса, яка полягала у нівеляції будь яких меж між «Я» та природою [19, с. 3]. Відповідно, їхнє ототожнення означає відповідальність за довкілля як за самого себе. При цьому, трансперсональна екологія постає одночасно як форма особистого зв'язку із природним а також, як екологічний спосіб буття. Схоже бачення пропонує концепція «глибинної екології» норвезького філософа А. Несса, однак тут акцент зміщується на самоцінність всього живого. Як зазначає Г. Берегова, глибинна екологія дає комплексне та системне уявлення про місце людини в природі, та роль природи в житті людини [2, с. 17]. Усвідомлення необхідності власної ініціативи у коригуванні системи «природа-людина» формує почуття морального обов'язку перед всім живим. В цьому контексті ідея Канта що людина є ціллю сама по собі, тому її не можна використовувати як засіб а тільки як мету, не втрачає своєї актуальності. Природне середовище використовується людством саме як засіб для забезпечення своїх потреб, при цьому навіть рідко даючи щось натомість; і зовсім не враховується той факт що природа як така є ціллю сама по собі, оскільки вона існує не для людини (хоча так чи інакше забезпечує її життєдіяльність), а нарівні з нею. Сьогодні ж все ще має місце думка про домінування одного над іншим, і навіть коли йде мова про гармонію людини і природи, нерідко це розуміється

так, ніби щось обов'язково є частиною іншого а не рівноцінне саме по собі. О. Леопольд – розробник концепції «етики землі», називає охорону природи тим самим гармонійним зв'язком між людством і Землею. На його думку суть гармонії в природі (в тому числі місце в ній людини як виду) найкраще описує біотична піраміда, яка відображає взаємозв'язки між різними екосистемами. Оскільки навіть найменші незначні елементи теж є важливі, то зберігати треба взагалі всі види а не лише фінансово вигідні або які знаходяться на грані вимирання [10, с. 82-84]. Проте, як ми бачимо, сьогоднішньому суспільству досить важко та економічно не вигідно переорієнтуватись на такий спосіб буття поряд з природною сферою. Канадська журналістка Н. Кляйн підкреслює, що капіталістична система нещадно експлуатує природні блага задля прибутку, а ті чи інші корпорації, які акцентують увагу на екологічності власного виробництва, насправді ведуть вигідну бізнес-політику. У книзі «Змінюється все. Капіталізм проти клімату» авторка демонструє вельми цікавий випадок: в американському журналі «The nation» було поміщено інформацію про запланований круїз Аляскою, а на всій сторінці великим шрифтом була написана наступна фраза: «Подивіться на льодовики, поки вони не розтанули» [8, с. 71]. Фактично замість привернення уваги громадськості до наслідків танення льодового покриву та пропонування можливих шляхів вирішення цієї проблеми, було зроблено спробу розпіарити саму подорож і видання в тому числі. Цей казус також чудово демонструє як медійний простір формує сприйняття екологічності в цілому. Демонструється чимала кількість екологічної проблематики проте ні слова про практичне застосування ідей А. Швейцера, А. Несса і їм подібних.

Як бачимо, всі вищезгадані концепції екологічної етики спрямовані на формування в людини щось кшталт екологічного «Я» – частини особистості, яка не протиставляє себе природі, не позиціонує себе як якусь окрему її частину, а навпаки – ототожнює саму себе з нею та прагне зберегти цю природність. Однак, сьогоднішній екологізм пропонує дещо інше. Аби побачити як в те, що ми називаємо «екологічне ставлення до природи», закладається зовсім інше розуміння, проаналізуємо ряд понять. Почнемо з того що сам термін «екологія» спершу був введений Е. Геккелем на позначення дисципліни що досліджує живу і неживу природу. Згодом, під екологією почали розуміти нау-

ку, що вивчає життєдіяльність організмів у природному середовищі. Відповідно коли вживаються слова на кшталт «екологічний» та «екологічність», вони сприймаються як похідні від дефініції «екологія», а тому майже завжди означають щось безпечне для навколишнього середовища, але часто суто на теоретичному рівні. Варто зазначити, що в англійській мові замість вищенаведених прикметників, вживаються інші, які більш точно передають сенс: зокрема *eco-friendliness*, *environmentally friendly*, (дружній до довкілля, екологічно дружній). Те ж саме у випадку німецької: *umweltfreundlich* (теж дружній до довкілля). В українському медіапросторі під екологічністю досить рідко розуміється антропогенна діяльність саме як дружня до довкілля. А якщо сприймати її саме з такої позиції, то відразу відчувається, в чому має проявлятися людська поведінка стосовно природи. Що ж стосується поняття «екологізації», то тут теж простежується штучний зміст, адже вона означає створення самою людиною певного комплексу правил, згідно яких вона має існувати поряд з природним середовищем. Правила і закони останнього хоча й впливають на неї, все ж таки мають бути адаптовані під її потреби. Поняття «природа» і «дика природа» взагалі протиставляються одне одному попри наявність точки перетину в якості середовища, яке виникло фізико-хімічним та біологічним шляхом, а не внаслідок штучної організації. Перше розуміється як звичайна сфера довкілля, яке може трансформуватися людиною різними способами: від його збереження до руйнування. Через це втрачається його первісна природність. А от дика природа – це недоторкана територія, з абсолютною відсутністю слідів людського впливу. Коли ж говориться, що людина є частиною природи, мається на увазі саме проста звичайна природа, але аж ніяк не дика. Проаналізуймо також, що являє собою дефініція «еко-культура» та які вона має складові. Автори О. Біда О та І. Орос разом з Т. Кучай вважають, що екологічна культура є «...такий напрям людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежить нормальне функціонування сучасної цивілізації...» [3, с. 11] В ній можна виділити такі елементи як: екологічна свідомість, екологічні цінності, екологічні практики (дії орієнтовані на взаємодію з довкіллям у безпечних для нього межах) а також екологічна етика. Деякі дослідники виділяють ще екологічну політику, яка має на меті не лише інформування про стан довкілля але й вироблення стратегії відповід-

них дій [13, с. 124]. Зокрема, ЗМІ та Інтернет здатні підвищити рівень екологічної культури серед населення. Таким чином, еко-культура є інструментом, з допомогою якого реалізується спільне буття людини та природи.

Після виявлення мовних смислів екологічного комунікативного апарату, перейдімо до найбільш популярних трендів сьогодишньої екологічної культури. Мабуть наймасовішим у наш час є активне пропагування екологічно-безпечного способу життя (заклик до використання альтернативних джерел енергії, відмова від нерозкладних штучних матеріалів, користування екологічно чистою продукцією, споживання органічної їжі і. т. п) а також спроби винайти певні екологічні технології (електромобілі чи біопластик). Проте, тут виникає проблема експлуатації екологічних проблем в якості модного тренду. Як приклад, можна навести екосумки-шопери, виробники яких в першу чергу турбуються про конкурентоспроможність та прибутковість продукції, а тоді вже про довкілля. Або скажімо так звані бамбукові екокружки: в рекламі такої «екочашки» вас обов'язково запевнятимуть що це «прекрасна альтернатива паперовим склянкам», так як вона багаторазова у використанні. Однак чомусь нікого не турбує той факт, що для виготовлення певної кількості цієї продукції було використано тонни бамбуку, а вирубка бамбукових лісів обумовлює скорочення популяції тварин, які там живуть. З приводу такої «екологічності» С. Жижек зауважує, що сучасна людина радше воліє зробити для довкілля хоч що-небудь аби просто заспокоїти себе через неможливість контролювати незалежні від неї процеси. Аби повернути суспільний інтерес до особливості природи та наслідків її інтеграції з людиною, деякі митці створюють спеціальні еко-проекти. Наприклад українська мистикиня М.Рахімова представила у 2018 році інсталяцію «Медузи»: у скляних колбах плавали пластикові пакети у формі медуз, така собі алегорія на забруднення Світового океану [16, с. 135]. Навіть виробники одягу починають орієнтуватись на домінуючі екологічні тенденції: з'являється ціла індустрія еко-моди [6, с. 465]. Так український бренд KLAPTYK FASHION виготовляє одяг із непотрібних залишків текстилю, і як результат, непотрібний матеріал не нагромаджується на сміттєзвалищах. Однак, деякі компанії у своєму виробництві використовують ті чи інші природні компоненти, які можна було б замінити. До прикладу: американська

фірма Bolt Treads використала корені грибів для виробництва шкіри, а нью-йоркська дизайнерка Ш.Маккарді застосувала як сировину для виготовлення плаща морські водорості. Звісно подібні технології є першими спробами знайти якусь альтернативу і поки що не набувають масових масштабів виробництва. Однак якщо таке станеться, чи не буде це черговою експлуатацією природних ресурсів? В такому випадку виникне гостра необхідність постійно мати екологічно модні речі.

Екологічно дружні до довкілля методи є навіть в урбаністиці. Широке розгалуження технополісів та технопарків на кшталт Кремнієвої долини сприяло ризику подальшого розширення цього штучного середовища. Крім цього, людина не почувалась зовсім комфортно в ньому. Для того, щоб у місті не відчувалось різке протиставлення природного та техногенно-антропогенного аспектів, виникла потреба знайти спосіб їх інтегрувати одне в одне [12, с. 175]. Ці ідеї втілювались в екологічному урбанізмі, який базується на принципі гармонійної цілісності міста та довкілля. Яскравим прикладом слугує модель міста-саду у Сінгапурі або ж багатоповерхівки у китайському місті Ченду, повністю оповиті зеленими насадженнями. Проте, такі міста часто є екологізовані але далеко не завжди екологічні. Річ у тім, що екологізоване місто – це місто «...спроєктоване з урахуванням впливу міського поселення на навколишнє середовище...» [5, с. 64], однак, в цьому контексті, не береться до уваги вплив довкілля на нього. Це все виглядає так, ніби природне середовище перемістили у міське, адаптувавши його до нього, а не навпаки. У випадку з екологічним містом – зовсім протилежне: саме міський простір підлаштовується до навколишнього середовища. Екологічне містобудування дозволяє індивіду відчути себе серед природного простору, проте лишається заміною справжньої природи.

Як бачимо, суспільство прагне бути екологічно безпечним для довкілля. Разом з цим, сьогодні екологічний спосіб життєдіяльності пропагується як певний «елітний» чи унікальний спосіб буття, до якого має прагнути кожен. Тому екологічність відчувається від свого призначення – виробити в людини внутрішню установку на відповідне мислення та дії. Цю тенденцію чудово демонструє концепція «темної екології» Т.Мортон. Вона полягає у неможливості цивілізації вирішити екологічні проблеми через їх раптові зміни, які не за-

лежать від людського впливу чи контролю [20, с. 126-130]. Сучасна людина так і не усвідомила це, тому переконана, що ті чи інші дії зроблять її екологічною відносно навколишнього середовища. Однак, на думку Мортонa, насправді екологічність є іманентна щодо природи індивіда. Якщо ж розглядати цю ідею крізь призму фроммівських категорій «мати» та «бути», то стає очевидно, що суспільство прагне мати екологічність, купувати її і володіти нею. Адже «мати» – означає накопичувати щось просто заради самого процесу та реалізувати себе саме таким чином. Як вдало зауважує Фромм: «Сучасні споживачі можуть визначати себе за такою формулою: я є те, чий я володію і що я споживаю» [15, с. 48]. Це може пояснити активну орієнтацію на екологізм як на тренд сьогодні. А от «бути» в екологічному сенсі – це внутрішнє переконання у необхідності гармонійного співбуття із природою, за якого від неї береться все тільки необхідне, не тому що так потрібно чи так вигідно, а тому, що сама людина цього прагне і знає навіщо. З цього приводу дуже доречною є думка одного з індіанських племен Латинської Америки про те, що людина не отримує землю у спадок від своїх предків, а навпаки – позичає її у майбутніх поколінь.

Отже, екологічна культура пропонує суспільству чимало шляхів формування екологічно дружніх взаємовідносин з довкіллям. Проте, з одного боку, вона не дає твердого фундаменту для формування екологічної етики, а з іншого – формує в людини шаблонні уявлення, ніби екологічні практики різного типу є виключно єдиний спосіб назавжди розв'язати всі проблеми із станом навколишнього середовища. Постійні пошуки альтернатив їх вирішення, поява нових проєктів, винаходів чи практичні прояви чергової екологізації, зумовлюють відкритість даної теми для подальшого аналізу на ідеологічні смисли.

Література:

1. Аналітичний звіт «Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля» (період: 2018– січень 2019). Київ, 2019. 117 с.
2. Берегова Г. Глибинна екологія в системі філософського знання. Науковий журнал «Практична філософія». 2019. № 4 (№ 74). С. 15–21.

3. Біда О., Орос І., & Кучай Т. Сутність та зміст поняття «екологічна культура». *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (199), 10-13. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-199-10-13>

4. Вернадский В. Биосфера и ноосфера / Предисловие Р. К. Баландина. Москва: Айрис-пресс, 2004. 576 с.

5. Воробйов. В., Шило О. Екологізоване та екологічне місто: подібності та відмінності. *Український журнал будівництва та архітектури*. № 3(003). <https://doi.org/10.30838/J.BPSACEA.2312.010721.62.768>

6. Гахова А., & Єременко І. Вплив екологічних проблем на задачі дизайну одягу. *Грааль наук*. Випуск (8). С. 465–467. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.24.09.2021.87>

7. Денисюк С. Екологізм як нова соціально-політична парадигма розвитку суспільства. *Науковий вісник «Гілея»*. Політичні науки. К., 2019. Випуск 146 (№ 7). Ч. 3. 109 с.

8. Кляйін Н. Змінюється все. Капіталізм проти клімату / пер. Д. Кожедуба. Наш формат. Київ, 2016. 480 с.

9. Лавриненко С. Управління сталим розвитком: екологічний аспект. *Збірник наукових праць АЮГОΣ*. 2021. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v1.25>

10. Леопольд О. Календарь песчаного графства. Москва: Мир, 1983. 248 с.

11. Лайко О. Екологічна еволюція маркетингу. «Міжгалузеві наукові дослідження: можливості та варіанти впровадження» : зб. наук.пр. Ніжин. 2021. С 106–107.

12. Мележик А., Радіонова Л. Сучасне місто:технократичність VS екологічність. *Місто. Культура. Цивілізація: виклики сучасності. Матеріали міжнародної науково-теоретичної інтернет-конференції (квітень, 2021 р)*. Харків, 2021. С. 173–176.

13. Пірен, М., Балахтар, В., & Шманько, О. Теоретико-прикладні аспекти формування екологічного мислення соціуму в умовах криз сучасності. *Науковий вісник: Державне управління*, (3(9)). С. 120–135. URL: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3\(9\)-120-135](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2021-3(9)-120-135)

14. Поппер Л. Екологізм як сучасна ідеологічна система // *Науковий вісник «Гілея»*. К., 2014. Випуск 84 (№ 5). 568 с.

15. Фромм, Е. Мати чи бути? : пер. з англ. Укр. Письменник. К., 2010. 222 с.

16. Чепелик, О. Вплив еко-арту і новітніх технологій на формування екосвідомості. *Щорічний науковий журнал «Художня культура. Актуальні проблеми»*. Випуск (17(1)). С. 128–144. URL: [https://doi.org/10.31500/1992-5514.17\(1\).2021.235235](https://doi.org/10.31500/1992-5514.17(1).2021.235235)

17. Швейцер А. Благоговение перед жизнью: пер. с нем. / сост. и посл. А. А. Гусейнова; Общ. ред. А. А. Гусейнова и М. Г. Селезнева. Прогрес. Москва, 1992. 576 с.

18. Guattari. F. The three ecologies; translated by I.Pindar and P.Sutton. The athlone press. London, 2000. 190 p

19. Miller. E. Book review. A Summary critique: Toward a Transpersonal Ecology: Developing New Foundations for Environmentalism by Warwick Fox.5 p

20. Morton.T. Dark ecology for a logic of future coexistence. Columbia University Press. New York, 2016. 209 p

Рецензент: Альошина О. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту.

РОЗДІЛ 3

СТУДІЇ З ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

УДК 159.923

Аліна Крук

НАВИЧКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ У XXI СТОЛІТТІ

У статті висвітлено основні аспекти змісту та сутності навичок особистості. Виділено складові професійної компетентності, а також навичок в умовах конкуренції, що спираються на функціональний та особистісний підхід. Наголошено на необхідності формування професійних навичок, які визначають конкурентоспроможність фахівця та його успіх, а також, ринкові умови забезпечення їх підготовки.

Ключові слова: конкурентноспроможна особистість, професійна компетентність, навички, *soft skills*, *hard skills*.

Kruk A.O.

COMPETITIVE PERSONALITY SKILLS IN THE XXI CENTURY

The article highlights the main aspects of the content and essence of personality skills. Components of professional competence, as well as skills in competitive conditions, based on functional and personal approach, are highlighted. It is emphasized the need to develop professional skills that have the competitiveness of the specialist and his success, as well as market conditions to ensure their training.

Key words: competitive personality, professional competence, skills, *soft skills*, *hard skills*.

Темпи технічного прогресу, пов'язані з динамікою суспільного життя, стали причиною формування системи професійних вимог для конкурентоспроможної особистості. В умовах стрімкого економічного розвитку та нестабільності ринку праці основними завданнями закладів освіти є забезпечення комплексу спеціальних знань та умінь; формування й розвиток професійних компетенцій, які сприятимуть працевлаштуванню.

Сучасні професії істотно відрізняються від трудових діяльностей попереднього покоління. Швидка зміна робочих місць і необхідних навичок свідчить про нагальну потребу їх оновлення. Згідно з новою

доповіддю Всесвітнього економічного форуму про перепідготовку, кожен четвертий дорослий стикається з неможливістю зіставити свої навички з тими, які їм необхідні для ефективної роботи на поточній вакансії [7]. Так, виникає питання попиту на ринку праці та формування у молоді навичок [9].

Дослідженням даної проблематики займалися Н. Менчинська, Ю. Бабанський, В. Кулько, А. Бобров, Н. Лошкарьова, А. Усова, Г. Щукіна, Т. Цехмістрова.

Мета статті – розкрити основні навички конкурентоспроможної особистості на прикладі професійної реалізації.

Сучасні соціально-економічні відносини вимагають від індивідів швидкої адаптації до динамічних технологій та інформатизації виробництва, що вимагають удосконалення професійної діяльності. Роботодавці вважають, що люди в певній сфері діяльності повинні мати можливість і здатність систематично підвищувати свої професійні знання та навички, розвивати свій професійний потенціал за певних умов праці, вміти працювати в команді, відповідально ставитися до своєї роботи. У такий спосіб актуальність професії залежить від постійно мінливих соціально-психологічних умов, в яких перебуває сучасна особистість. Успішний фахівець повинен володіти базовими професійними якостями та чітко ідентифікуватися зі своєю професією.

В контексті розгляду адаптації до соціальних змін виділяють перелік ключових компетенцій: що сприяють ефективності самостійних дій (включаючи оборонні здібності, самоуправління та вміння аналізувати ситуації); що дозволяють інтерактивно використовувати інструменти; групові, які включають прийняття ролей інших та взаємодію з людьми іншого етнічного походження та вирішення конфліктів тощо [3, с. 40].

Одним зі способів вимірювання кваліфікації працівників є визначення рівня володіння основними навичками, необхідними для успішного виходу на ринок праці та подальшої висхідної мобільності або збереження здобутих посад. Необхідно підкреслити, що компетентний фахівець повинен мати принаймні такі характеристики: високу ефективність праці та швидке реагування на актуальні вимоги ринку праці; креативність у професійній діяльності; усвідомлення ролі особистого внеску у досягненні загальних цілей роботи та май-

стерність; здатність до сприймання нових знань та навичок; готовність до набуття додаткових компетенцій та кваліфікацій; здатність аналізувати та прогнозувати результати професійної діяльності тощо.

Окрім вищеперелічених компетенцій потенційного працівника, у кожного роботодавця є певні вимоги до навичок спеціаліста (вміння працювати в команді, витривалість, вміння переконувати чи йти на компроміс тощо), які можна поділити на дві категорії:

– «жорсткі» навички (*hard skills*) – професійні знання, вміння та навички, які необхідні при виконанні завдань підприємства [1],

– «м'які» навички (*soft skills*) – неспеціалізовані вміння та навички, які відповідають за високу продуктивність (чесність, ініціативність, працелюбність, здатність до навчання, творчі здібності тощо) [1].

Аналіз поточних потреб ринку праці передбачає, що *soft skills*, які відповідають новій реальності, будуть пріоритетом для співробітників у майбутньому: не лише вміти використовувати можливості, які пропонує цифрова реальність, а й по-справжньому розуміти її внутрішні процеси, характеристики та очікувані результати, незалежно від того, яку конкретну професію вибрати. Якщо певна операційна поведінка в певній професії пов'язана з *hard skills*, то пряме занурення у сферу інформаційних технологій і все, що з нею пов'язано (від продуктивності до розвитку підприємництва) є прерогативою *soft skills*.

Дослідження Всесвітнього економічного форуму показують, що роботодавці виявляють інтерес до кандидатів, які володіють *soft skills*. Більшість з них вважають їх такими ж важливими, як професійні знання та навички. В Україні поняття «*soft skills*» є відносно новим і маловивченим. Однак у відповідь на запити ринку праці різні навчальні заклади пропонують різноманітні програми розвитку *soft skills* [4, с. 162-164].

Станом на сьогодні, немає повного переліку цих навичок, оскільки незрозуміло, які з них можна додати до цієї категорії. Однак, існує список, який включає такі категорії:

– *Особисті навички* – пов'язані з людиною, її внутрішнім і зовнішнім сприйняттям та вмінням взаємодіяти з іншими. До них належать: комунікативні навички, самосвідомість, критичне мислення, емоційний інтелект, терпіння та адаптивність;

– *Командні навички* – перелік людських якостей, необхідних для успішної командної роботи. Воно включає: здатність до припинення конфлікту, лідерство, взаємодію та здатність приймати важливі рішення;

– *Здатність обробляти інформацію*. Базові навички роботи з комп'ютером та вміння шукати й аналізувати;

– *Управління часом і гнучкість*. Вміння ретельно організувати роботу і виконати її вчасно сильно цінується роботодавцями.

Існує багато різних класифікацій «м'яких» навичок в теоретичних дослідженнях, але для кращого розуміння вони згруповані за основними областями:

– *Базові комунікативні навички*, які допомагають розвивати стосунки з людьми, підтримувати діалог та ефективно працювати в критичних ситуаціях під час спілкування з іншими;

– *Навички самоуправління*: допомагають ефективно контролювати власний стан, час і процес;

– *Навички ефективного мислення*: керують процесами, які допомагають зробити життя та роботу більш систематичними.

Визначимо зміст основних м'яких навичок, які є важливими для конкурентоспроможної особистості:

1. *Комплексні різнорівневі розв'язання проблем навчання*. Зазначені компетенції забезпечують самостійне визначення проблеми та всієї складності її причин та джерел, визначають і усувають причини ситуації, а не її наслідки, системний міждисциплінарний підхід до розв'язання проблеми.

2. *Критичне мислення* – це професійно орієнтований спосіб мислення, що сприяє продуктивності педагогічної діяльності. Компетентність означає скептицизм щодо точності всієї інформації, що надходить, чинних правил і навіть їхніх уявлень про світ; вибір як основа рішень і дій, а не інформація.

3. *Креативність* як здатність до творчого пошуку, вирішення нестандартних професійних завдань, що характеризується стандартом: швидкість (продуктивність) і гнучкість думки, оригінальність, допитливість, точність і мужність.

4. *Менеджмент*. Уміння створювати умови для творчого потенціалу та найбільших досягнень учнів; включати «бачення» вирішення ситуації та організовувати інших для реалізації цього «бачення».

5. *Співпраця з іншими* (колегами, керівництвом, батьками, учнями, зовнішніми партнерами). Ця здатність передбачає побудову взаємодії з учасниками на різних рівнях навчального процесу, від обміну інформацією до обміну смислами, створення спільного поля діяльності тощо.

6. *Емоційний інтелект*. Наявність навичок: розпізнавання емоцій та розуміння намірів інших, управління власними емоціями та станами; вплив на настрій та емоційний стан оточуючих.

7. *Судження та прийняття рішень*. Навичка формування власної точки зору та сміливість у прийнятті самостійних рішень та їх наслідків.

8. *Орієнтація на клієнта*. Взаємодія з іншими та вирішення проблемних ситуацій на основі розуміння їхніх цінностей і потреб.

9. *Вміння вести переговори*. Спілкування з точки зору переговорного процесу з метою довготривалої співпраці; переконливе висловлювання своєї позиції за допомогою вербальних і невербальних навичок, враховуючи конкретні обставини та інтереси іншої сторони переговорів.

10. *Когнітивна гнучкість*. Передбачає швидке перемикання від однієї ідеї до іншої та переосмислення кількох ідей і завдань одночасно.

11. *Самоуправління*. Багаторівневий процес самоорганізації та самоактуалізації особистості.

12. *Цифрові навички (Digital skill)*. Розвивати навички безпечного, відповідального та ефективного використання цифрових технологій; формування цифрової творчості вчителів; стимулювати цифрову трансформацію освіти. Важливо підкреслити, що універсальність цих здібностей показує як їх загальність, так і їх безмежність у будь-якій даній сфері діяльності.

13. *Здатність бачити тенденції*. Моделювання нових тенденцій, які ще не виникли (спостереження, аналіз, реалізація). Це дає можливість створити завтрашню конкурентну перевагу сьогодення, дозволяючи залишатися на крок попереду своїх конкурентів.

14. *Здатність діяти й приймати рішення в невизначених умовах*. Вміння зосередитися та мобілізувати всі ресурси в будь-якій ситуації [5, с. 112].

15. *Дотримання дедлайнів.* За словами К. О. Коваль вважає, що гнучкі соціальні навички є показником конкурентоспроможності ринку праці. Сучасні роботодавці цінують знання часових обмежень для виконання завдань і вміння працювати в рамках цих обмежень [2, с. 36].

Важливо також підготуватися до самостійної професійної діяльності на основі формування відповідного професійного мислення. Слід зазначити, що специфіка професійного мислення пов'язана з орієнтацією особистості на певну сферу діяльності. Тому воно передбачає аналіз професійної діяльності, прийняття проблем, підтвердження відповідних стратегій прийняття рішень.

Зі свого боку молодь має бажані навички: адаптивність, роботу в команді, соціальні навички, навички ведення переговорів, читання та письма письмовою та розмовною мовою, здатність швидко навчатися, ініціативність та базові знання комп'ютера. Більшість із цих навичок важливі та мають попит сьогодні.

Із вище викладеного випливає, що професійна компетентність персоналу – це професійно-статутні можливості щодо здійснення людиною її повноважень у професійній діяльності; це широкий набір професійних знань, умінь та навичок, які можна використовувати в різних ситуаціях [8]. Сучасна українська молодь має бажані навички: адаптивність, роботу в команді, соціальні навички, навички ведення переговорів, читання та письма письмовою та розмовною мовою, здатність швидко навчатися, ініціативність та базові знання комп'ютера. Більшість із цих навичок важливі та потрібні сьогодні, за словами роботодавців. Все це формується на основі теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та життєвого досвіду, що зумовлює готовність до здійснення професійних обов'язків та забезпечення високого рівня її самореалізації та конкурентоспроможності.

Література:

1. Soft skills. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/tech/2014_6/47.pdf
2. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Навички для України 2030: погляд бізнесу. Київ: ЮСТОН, 2016.

3. Лільч Л. М. Структурні зрушення транзитивного ринку праці: теорія та методологія регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: 08.00.07. Київ, 2017.

4. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2.

5. Лібанова Е., Цимбал О., Ярош О., Лісогор Л. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-worktransitionsurveys» в Україні у 2013 та 2015 роках. Женева: МОП, 2016.

6. Всесвітній економічний форум. URL: https://msfz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/FZ001768

7. Доповідь Всесвітнього економічного форуму «Майбутнє робочих місць 2020». URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020/in-full/executive-summary>

8. Професійна компетентність. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/download/361/325>

9. Цінність на ринку праці. URL: <https://kir.dcz.gov.ua/publikaciya/ce-neobhidno-shchob-buty-uspishnym-u-maybutnomu>

Рецензент: Альошина О. А., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та культурного менеджменту.

УДК: 159.94

Наталія Кубай

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

За останні роки система вищої освіти та й система освіти в Україні зазнала значних змін, зокрема через пандемію COVID 2019 та через активні бойові. Якщо раніше навчання в онлайн форматі здавалося для нас дивним та чимось нереальним, то зараз такий формат навчання є основним у нашій системі освіти.. Дистанційне навчання – новий освітній вимір, що з'явився в Україні відносно недавно, але вже встиг отримати популярність в освітньому середовищі.

У цьому дослідженні ми дослідили та проаналізували проблематику мотивації студентів під час дистанційного формату навчання. Було здійснено евристику, синтез та аналіз наявних досліджень, яких виявилось обмаль, проте нам вдалося розкрити поставлену мету дослідження. На основі опрацьованого матеріалу ми охарактеризували основні чинники, що впливають на мотивацію, також дослідили класифікацію мотивів студента, та їхній взаємозв'язок з рівнем мотивації студента під час дистанційного навчання. Нами було описано труднощі, та причини низької навчальної мотивації, та запропоновано рекомендації та принципи, на яких має базуватися навчальний процес, щоб такий процес був результативним для студентів та викладача.

Ключові слова: Навчальна мотивація, мотиви, студенти, рекомендації.

Nataliia Kubai PECULIARITIES OF STUDENTS LEARNING MOTIVATION IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

In recent years, the higher education system and the education system in Ukraine have undergone significant changes, in particular due to the COVID pandemic 2019 and due to active combat. If before learning online seemed strange and unrealistic, now this format is the main in our education system. Distance learning is a new educational dimension that has appeared in Ukraine relatively recently, but has already gained popularity in education. environment.

In this study, we investigated and analyzed the issue of student motivation during distance learning. Heuristics, synthesis and analysis of existing research were performed, which turned out to be scarce, but we managed to reveal the purpose of the study. Based on the processed material, we described the main factors influencing motivation, also investigated the classification of student motives, and their relationship with the level of student motivation during distance learning. We described the difficulties and reasons for low learning motivation, and offered recommendations and principles on which the educational process should be based, so that such a process was effective for students and teachers.

Key words: Learning motivation, motives, students, recommendations.

Постановка проблеми та актуальність дослідження: За останні роки система вищої освіти та й система освіти в Україні зазнала значних змін, зокрема через пандемію COVID 2019 та через активні бойові дії. Якщо раніше навчання в онлайн форматі здавалося для нас дивним та чимось нереальним, то зараз такий формат навчання є основним у нашій системі освіти. Дистанційне навчання – новий освітній вимір, що з’явився в Україні відносно недавно, але вже встиг отримати популярність в освітньому середовищі. Потреба у такій формі навчання обумовлена різними чинниками, серед яких можна виділити необхідність в інтерактивній взаємодії студентів і викладачів під час освітнього процесу, надання студентам можливості самостійної роботи з освоєння досліджуваного матеріалу. Такий спосіб навчання дає можливість навчатися тим, хто через низку певних причин не може це робити в масових установах. Такий формат має свої переваги та недоліки.

Метою статті є дослідити та проаналізувати мотивацію студентів під час дистанційного навчання, визначити труднощі у такій мотивації, та шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Питання мотивації студентів під час дистанційного формату навчання у закладах вищої освіти є актуальним та популярним у наш час, проте на сьогоднішній день досліджень з обраної проблематики обмаль. Темі нашого дослідження присвячені праці вчених, зокрема: І. Г. Головська «Мотивація навчання студентів в умовах дистанційного навчання» [1]; І. В. Ляшенко «Розвиток мотивації студентів до дистанційного навчання у вищій школі» [3]; Р. Б. Рапава, К. В. Ковінько «Роль мотивації в дистанційному навчанні студентів вищої школи» [4];

Ю. М. Красюк «Проблеми мотивації навчальної діяльності студентів дистанційної форми навчання» [2]; І. П. Тригуб «Мотивація студентів як один з основних факторів успішної професійної підготовки» [55].

Перш за все, нам потрібно визначити поняття мотивації, у статті під цим терміном ми вживаємо наступне визначення: мотивація – це готовність людини докладати максимум зусиль задля досягнення своєї мети, якщо ця мета задовольняє якусь певну потребу цієї людини [1].

Загалом, мотивація студентів до навчання є дуже складним процесом, на нього впливає дуже багато факторів, це і характер самого студента, його вік, зацікавлення, темперамент, його здібності та навички. Також на мотивацію впливає і сам навчальний заклад, його вміння заохотити студентів до навчання у дистанційному форматі, подача самого матеріалу, методи та методики, що використовує викладач під час дистанційного навчання.

Дослідження Н. Черняка демонструє фактори, які мають вплив на формування позитивних тенденцій навчальної роботи студентів. Такими факторами є професійність викладача, його вміння подавати матеріал; сприяння самовизначенню студента, та розвиток у нього позитивних емоцій; організація навчання як процесу пізнання; використання методик, що покращують навчальний процес; розуміння та сприйняття проміжних та кінцевих цілей освітнього процесу; доступність змісту навчального матеріалу, що пропонується викладачем на занятті. [6] Загалом, Ю. М. Красюк було запропоновано наступну причинно-наслідкову модель мотивації студентів під час дистанційного навчання, цю модель можна репрезентувати наступним чином [2]:

Під час дистанційного навчання ми можемо виділити наступні класифікації мотивів, які прямо впливають на рівень мотивації студентів: Одна з класифікацій, запропонована Ю. М. Красюк, виглядає наступним чином – зовнішні мотиви, вони визначаються вимогами, які ставлять перед студентами суспільство, викладачі, система освітнього процесу, та внутрішні мотиви, що визначаються власними потребам студента. [2] Але класифікація, яку виділив І. П. Тригуб, є більш уніфікованою й детальною, і дає чіткий взаємозв'язок мотивів та мотивації студента. Цю класифікацію можна подати таким чином:

1. Навчальні мотиви, що стосуються процесу навчання, та спонукають до пошуку і виявлення інтелектуальної активності, подолання перешкод під час розв'язання поставлених викладачем задач. [5]

2. Мотиви, закладені в самій навчальній діяльності – навчально-пізнавальні мотиви, що стосуються змісту навчання, та спонукають студентів на практичному занятті пізнавати нові факти, використовувати не тільки теоретичні знання й узагальнені способи дій, а й досліджувати сутність процесів [5].

3. Мотиви, що не стосуються навчального процесу – соціальні мотиви, які пов'язані як з офіційним, так і з неофіційним становищем студента в академічній групі та відображають суспільну значущість навчання [5].

1.1. Серед соціальних мотивів виділяють підгрупу комунікативних мотивів, що проявляються у бажанні закріпити певний статус в колективі. До цієї підгрупи мотивів можна віднести і прагнення до самовдосконалення, самовиховання, а також мотив соціального престижу, мотив соціальної ідентифікації, мотив спілкування [5].

1.2. Професійні мотиви, такі мотиви демонструють необхідність навчальної діяльності для освоєння майбутньої професії. В цю категорію також можна віднести і мотиви самовизначення і постійного самовдосконалення [5].

1.3. Утилітарні мотиви, мотиви, що характеризують особисту вигоду, наприклад: наявність успішної кар'єри, благополуччя, достатку [5].

1.4. Вузькоособистісні мотиви – це прагнення отримати похвалу та позитивну оцінку діяльності, бажання лідерства та мотив пристижності [5].

4. Негативні мотиви, мотиви, які для своєї стимуляції орієнтують викладача на використання стимулів, супроводжуваних негативними емоціями, що перешкоджають навчанню. Такі мотиви спрямовані на бажання уникнути негативного оцінювання з боку викладачів. Одною з актуальних проблем у цій сукупності мотивів є орієнтування студентів найчастіше на результат навчання, а не на способи навчальної діяльності, внаслідок чого іноді до кінця навчання у ЗВО не складається інтерес до подолання труднощів у навчальній роботі [5].

Наведені вище мотиви теж можна поділити на внутрішні та зовнішні. Аналізуючи специфіку мотивів, що впливають на мотивацію студента, можемо зробити висновок, що навчальна мотивація визначається: освітньою системою; освітньою установою; організацією

навчального процесу; специфікою навчального предмету; суб'єктивними особливостями викладача та студента [2].

На мотивацію, як процес формування мотиву, та комплексу стимуляторів, інтегрованих з потребами особистості, який спонукає її до діяльності впливають мотиваційні чинники успішності навчання студентів, зокрема: зацікавленість у майбутній професії, її престижність, конкурентність та висока заробітна плата; зацікавленість до дисципліни; актуальність та інформативність навчального матеріалу, його зв'язок з професією; контроль результатів освітнього процесу студентів та їх об'єктивне оцінювання; особистісні риси, навчки, здібності та якості студента; взаєморозуміння і співпраця з викладачем; наявність інтересу студентів до результатів своєї діяльності; саморозвиток студентів; наявність якісного цілодобового та безперервного доступу до навчальних матеріалів дисципліни через систему дистанційного навчання [2].

Окремо слід виділити найактуальніші чинники низької навчальної мотивації студентів. Такі чинники можна подати у наступному вигляді:

1. Чинники навчального та психологічного характеру: низький рівень підготовки студентів з окремих дисциплін; відсутність у студентів сформованих навичок організації власної навчальної діяльності для самостійного опрацювання навчального матеріалу; низький рівень сформованості умінь самостійно приймати обґрунтовані рішення та генерувати нові ідеї; відсутність систематичного безпосереднього спілкування викладача та студента; психоемоційне перевантаження студентів; консерватизм викладачів та недостатній рівень професійної компетентності для роботи зі студентами у дистанційному форматі [2].

2. Недоліки організаційно-методичного характеру, зокрема недостатній навчально-методичний рівень розробки навчальних планів, зазвичай, вони не містять інтерактивних методів навчання, і не адаптовані до дистанційного формату навчання; не надання викладачем своєчасної допомоги студенту з урахуванням його індивідуальних особливостей [2].

Аналіз літератури та досліджень продемонстрував, що найбільшою проблемою у студентів під час дистанційного навчання є відсутність достатнього зворотного зв'язку від викладачів щодо

виконаної роботи, та об'єктивного її оцінювання. Більшість студентів намагається якісно та вчасно виконувати поставлені завдання, проте не отримують достатнього зворотнього зв'язку від викладачів, що як наслідок, знижує їхню мотивацію до якісного та своєчасного виконання завдань, передбачених навчальним планом. Також багато студентів стверджують, що під час дистанційного навчання у них значно зросло навантаження, оскільки викладачі дають на самостійне опрацювання матеріал, обсяг якого більший, чим під час навчання в офлайн форматі [1].

Значна кількість студентів намагається підготуватися до екзаменів, іспитів чи модульних контролів в останні дні, при цьому освоюють великий обсяг матеріалу. Такі студенти прагнуть якомога швидше закрити предмет, при цьому у такого студента відсутня мотивація освоїти такі знання. Очевидно, що навчальна діяльність при такому підході не формується. На підставі цього ми можемо зробити наступний висновок, що навчальна діяльність та мотивація формується за умови відповідності наступним вимогам: у структурі мотивів переважає внутрішня мотивація, що змістовно пов'язана з навчальною діяльністю; навчальні мотиви глибоко усвідомлені і стійкі (сила мотиву); навчальні мотиви реально діють, актуалізуються в поведінці [5].

Для успішного навчання у дистанційному форматі слід дотримуватись принципів та рекомендацій, що запропоновані дослідниками. Для викладачів слід дотримуватись наступних умов, а саме: сформувати чітке уявлення про вимоги часу, про результати від курсу, та детально розпланувати процес навчання. Важливим є підготувати студентів до дистанційного навчання, поставити чітку мету та завдання перед ними. Також викладач має бути готовим до пом'якшення, зміни вимог курсу при необхідності, та адаптовувати такий курс залежно від рівня підготовки студентів. Викладач має контролювати роботу студентів під час навчання, та контактувати зі студентами, які не беруть участь у навчанні. Важливим є використання під час дистанційного навчання інтерактивних та інноваційних методів навчання, зокрема, наявність мультимедійного контенту є обов'язковою, такий контент має бути візуально естетичним, та детально передавати зміст поданого матеріалу [3].

Під час дистанційного навчання студенти мають бути більш вмотивованими та самоорганізованими, порівняно з очним форматом на-

вчання. Щоб цього досягнути, дослідники радять використовувати стратегії, такі як: когнітивні, що можуть застосовувати особливу техніку виконання завдань; метакогнітивні, де виконавчі процеси використовуються для планування, керування й оцінювання навчального завдання, і соціоафективні, де наявна взаємодія з іншими для практики, або для подолання самотності чм побоювань [3].

Для багатьох студентів найбільшою проблемою під час дистанційного навчання, є відсутність достатньої комунікації з групою та викладачем. Для підвищення мотивації у студентів, рекомендуємо використовувати методiku, запропоновану американським ученим Джоном Келлером, який виділяє чотири елементи навчального процесу, а саме:: увагу (attention); значущість (relevance); упевненість (confidence); задоволення (satisfaction) [2] [4].

Окрім вже перерахованих рекомендацій, слід зазначити декілька принципів, які мають використовуватися під час навчання у дистанційному форматі. Так, головним принципом є студентоцентричність, де студент виступає суб'єктом освітнього процесу. За цих умов, студенти мають право пропонувати зміни до формату, чи методики навчального процесу, експериментувати з ними для досягнення найкращого результату. Не менш важливими принципами успішного навчання є об'єктивне оцінювання; дискусія, як елемент навчального процесу та моделювання ситуацій, для вирішення яких студенти мають використовувати наявні знання та навички з певного курсу, чи інших дисциплін [2] [3].

Навчальний матеріал повинен чітко спланованим і структурованим за модульною системою: теоретичний матеріал кожного заняття в дистанційному режимі повинен чергуватись з практичними завданнями і різноманітними елементами контролю, містити посилання на додаткові джерела інформації; Під час освітнього процесу, слід проводити проміжні тестування студентів, щоб виявити їхній рівень засвоєння матеріалу, також у цей тест можуть включатися питання, пов'язані з якістю самого освітнього процесу. Це дасть можливість виявити зацікавленість студентів, та допущені помилки під час навчання [2] [3].

Отже, підводячи підсумки, слід зазначити, що у цьому дослідженні ми дослідили та проаналізували проблематику мотивації студентів під час дистанційного формату навчання. Було здійснено евристику,

синтез та аналіз наявних досліджень, яких виявилось обмаль, проте нам вдалося розкрити поставлену мету дослідження. На основі опрацьованого матеріалу ми охарактеризували основні чинники, що впливають на мотивацію, також дослідили класифікацію мотивів студента, та їхній взаємозв'язок з рівнем мотивації студента під час дистанційного навчання. Нами було описано труднощі, та причини низької навчальної мотивації, та запропоновано рекомендації та принципи, на яких має базуватися навчальний процес, щоб такий процес був результативним для студентів та викладача.

Вважаємо, що дана робота повністю розкриває сутність поставленої проблематики, є актуальною, та має практичне значення, оскільки дає зрозуміти, специфіку мотивації студентів під час навчального процесу та має рекомендації, які збільшують успішність студентів під час навчання. Враховуючи вищезазначене, ми вважаємо, що нам вдалося досягнути поставленої мети публікації. Результати цієї статті в подальшому можуть використовуватись при написанні кваліфікаційної роботи, для проведення лекцій, семінарів й тренінгів на відповідну тематику. Також ці результати можна використовувати у роботі з студентами, для підвищення їхньої навчальної мотивації. Хочу зазначити що тема є досить актуальною, але малодослідженою і потребує ще більшого теоретичного та практичного дослідження.

Література:

1. Головська І.Г., Лазоренко Т.М., Мотивація навчання студентів в умовах дистанційного навчання. *Психологія особистості*. С. 57–61. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/17-2020/12.pdf>
2. Красюк Ю. М. Проблеми мотивації навчальної діяльності студентів дистанційної форми навчання. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197269711.pdf>
3. Ляшенко І. В. Розвиток мотивації студентів до дистанційного навчання у вищій школі. *Освітологічний дискурс*, 2015, № 1 (9). С. 150–157. URL: <https://oaji.net/articles/2016/2923-1456738824.pdf>
4. Рапава Р. Б., Ковінько К. В. Роль мотивації в дистанційному навчанні студентів вищої школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. С. 82–85. URL: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/74/part_3/17.pdf
5. Тригуб, І. П. Мотивація студентів як один з основних факторів успішної професійної підготовки. *Наукові записки Національного уні-*

верситету «Острозька академія». Серія: Філологічна, Випуск 48. С. 315–318. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/3451/1/Tryhub.pdf>

6. Черняк, Н.О. Формування мотивації студентів до навчання у ВНЗ. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти. № 38-39. С. 388–393. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2013_38-39_63*

Рецензент: Шестопад І. А., кандидат психологічних наук, ст. викладач кафедри психології та педагогіки.

УДК: 159.94

Наталія Кубай

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ТА МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Кожного року концепція вищої освіти в Україні зазнає різноманітних змін: змінюються підходи до процесу навчання, змінюються методи та методики та концепції розвитку професійних навичок у студентів. З кожним роком змінюється тенденція здобуття вищої освіти, зростає престижність одних спеціальностей, інших зменшується. Проте завжди актуальним є питання адаптації студентів до навчання у закладі вищої освіти, особливо гостро це стосується 1 курсу, адже система навчання в школі та система вищої освіти кардинально відрізняються: змінюється вимоги до студента та зростає навантаження в освітньому процесі.

У цьому дослідженні ми дослідили та проаналізували проблематику адаптації студентів-першокурсників до умов закладу вищої освіти. Було здійснено евристику, синтез та аналіз наявних досліджень, нормативно-правових документів, та програм адаптації студентів. На основі опрацьованого матеріалу ми охарактеризували психологічний портрет студентів-першокурсників. Також було здійснено аналіз видів, форм та етапів адаптації. Ми описали основні труднощі та проблеми, з якими зіштовхуються студенти які вступають до закладів вищої освіти. Також нами було проаналізовано методи та етапи здійснення адаптаційного процесу до умов закладу вищої освіти.

Ключові слова: Адаптація, студенти, заклад вищої освіти, рекомендації.

Nataliia Kubai

MAIN FEATURES OF ADAPTATION AND MOTIVATION OF FIRST YEAR STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Every year the concept of higher education in Ukraine undergoes various changes: approaches to the learning process are changing, methods and techniques and concepts of developing professional skills of students are changing. Every year the trend of higher education changes,

the prestige of some specialties grows, others decrease. However, the issue of adaptation of students to study in higher education is always relevant, especially in the first year, because the school system and the higher education system are radically different: changing requirements for students and increasing workload in the educational process.

In this study, we investigated and analyzed the problems of adaptation of first-year students to the conditions of higher education. Heuristics, synthesis and analysis of existing research, legal documents, and student adaptation programs were performed. Based on the processed material, we described the psychological portrait of first-year students. The types, forms and stages of adaptation were also analyzed. We have described the main difficulties and problems faced by students entering higher education institutions. We also analyzed the methods and stages of adaptation to the conditions of higher education.

Key words: *Adaptation, students, institution of higher education, recommendations.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження: Кожного року концепція вищої освіти в Україні зазнає різноманітних змін: змінюються підходи до процесу навчання, змінюються методи та методики та концепції розвитку професійних навичок у студентів. З кожним роком змінюється тенденція здобуття вищої освіти, зростає престижність одних спеціальностей, інших зменшується. Проте завжди актуальним є питання адаптації студентів до навчання у закладі вищої освіти, особливо гостро це стосується 1 курсу, адже система навчання в школі та система вищої освіти кардинально відрізняються: змінюється вимоги до студента та зростає навантаження в освітньому процесі. **Метою** даної роботи є дослідити специфіку адаптаційного процесу студентів-першокурсників до умов закладу вищої освіти, та узагальнити рекомендації для покращення адаптаційного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Питанням адаптації студентів до навчання у закладах вищої освіти цікавляться як і психологи, так і фахівці інших наук, зокрема, філософи; біологи; соціологи; педагоги. Темі нашого дослідження присвячені праці вчених, зокрема:

Рогачова Т. «Психологічні проблеми студентів на першому році навчання у ВНЗ: причини виникнення та можливості подолання» [9]; Агарков О. «Соціальна адаптація студентів першокурсників як напрям діяльності соціальної служби вищого навчального закладу» [1];

Зарюгіна Ю. «Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі» [5]; О. Глівінська та Н. Мирончук ; Особливості адаптації студентів перших курсів до навчання у ВНЗ» [7]; В. Грушевський «Особливості соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ» [3]; М. Дідух «Проблеми й основні напрями адаптації студентів до умов навчання в закладах вищої освіти» [4]; Г. Волнушкіна «Соціально-психологічні особливості адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі» [2]. У вищезазначених працях розкриваються особливості адаптації студентів-першокурсників у закладах вищої освіти, та визначають види, фактори, критерії та методи такої адаптації.

Незважаючи на значну кількість праць з обраної тематики, дане питання є досить актуальним, оскільки з кожним роком змінюються підходи до навчання у ЗВО, також спосіб мислення, мотивація та поведінка студентів.

Перш за все нам потрібно дати загальну характеристику психологічним та соціальним особливостям, що притаманні для студентства. Із загальноприйнятої практики, студентство є найактивнішим етапом у розвитку моральних та емоційних почуттів, в цей період закріплюються риси характеру, встановлюється нова соціальна роль дорослої людини. Паралельно з цими процесами формуються та закріплюються громадянська, професійно думки, та система цінностей. Для студентського віку є характерним початок «підприємницької активності», яка полягає в тому, що індивід чітко фіксує та усвідомлює свою життєву позицію, і розпочинає самостійну виробничу активність та діяльність. З'являються думки про створення власної кар'єри та сім'ї, відбувається всплеск інтелектуальних та фізичних сил для досягнення поставлених цілей [9].

Питання адаптації першокурсників до навчання у закладі вищої освіти завжди є одним із основних напрямків роботи такого вищого навчального закладу, тому що від результату цього процесу залежить успішність, розвиток та та засвоєння професійних та соціальних навичок студента. Для аналізу нашої проблематики слід розкрити значення термінів «адаптація». Адаптація – це процес вироблення певного режиму функціонування особистості, тобто бачення її в конкретних умовах місця і часу в такому стані, коли всі духовні і фізичні сили

спрямовані й витрачаються лише на виконання основних завдань, у нашому випадку – на навчання та виховання [5]. Адаптацію можна розглядати як процес пристосування особистості до нового соціального та професійного середовища, закріплення нею його норм, правил та принципів існування в такому середовищі.

Розрізняють три форми адаптації студентів-першокурсників до умов ВНЗ:

1. *Формальна адаптація* – стосується пізнавального та інформаційного пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до вимог і своїх зобов'язань. Така адаптація включає вивчення та дотримання нормативно-правових документів закладу вищої освіти, та інших правилі вимог, які наявні у середовищі навчального закладу. Наприклад: статут закладу, права та обов'язки студента, правила проживання в гуртожитку, інформування про діяльність органів студентського самоврядування;

2. *Суспільна адаптація* – це процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників і інтеграція цих груп зі студентським оточенням в цілому. Зазвичай це стосується неформальних взаємовідносин, традицій чи звичаїв що не стосуються навчального процесу, між студентами чи студентськими групами;

3. *Дидактична адаптація* – стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі. Здебільшого це робота, спрямована на роз'яснення студентам принципів, методів та цілей освітнього процесу, та розвиток саморегуляції і саморозвитку під час навчання [2].

Також, адаптацію поділяють на активну та пасивну. Розглянемо детальніше.

Активна адаптація – це адаптація, у якій студент не тільки приймає цінності та правила гри у новому середовищі, а й паралельно ставить перед собою певні завдання та цілі, й максимально інтегрується у відносини такого середовища та будує у ньому свою діяльність. У такого студента формується нова мета, а саме реалізація у новому середовищі, закріпити за собою певні позиції [5].

Пасивна адаптація – це так адаптація у якій студент приймає правила та цінності середовища, але за принципом «я – як усі», та та немає бажання будь-що у ньому змінювати. Така поведінка проявляється у наявності простих цілей, завдань і виконання простих ви-

дів діяльності у мінімальній кількості, необхідній для комфортного існування у такому середовищі [5]. Адаптацію до умов навчання у закладі вищої освіти проходять усі студенти першокурсники. Проте, терміни адаптації до навчально-виховного процесу закладу вищої освіти у студентів коливаються в межах року. Кондрашова В. виділила три фази адаптаційного процесу студентів за часовими межами: Початкова фаза – адаптація розглядається як психічна реакція організму на нові умови та закінчується приблизно в кінці I семестру. Фаза перебудови пристосувальних механізмів, динамічного стереотипу та психічних процесів триває до середини II семестру. Фаза виникнення стійкої адаптації – завершується в кінці I курсу [5].

Також потрібно визначити етапи адаптації до навчання у закладах вищої освіти. Так, сучасна психологічна наука виділяє наступні етапи: Фізіологічна адаптація до навчального процесу, така адаптація триває до двох тижнів; наступним етапом є психологічна адаптація, вона триває до двох місяців, і останнім етапом є соціально-психологічна адаптація, що триває до трьох років взагалі. Успішність адаптації залежить як і від закладу вищої освіти, так і від самого студента, його навичок, звичок, рівня комунікації та рис характеру [4].

Процес адаптації студентів до середовища закладу вищої освіти є неоднорідним, та унікальним для кожного студента. У більшості першокурсників з'являється усвідомлення свого нового соціального статусу, формується певне почуття відповідальності, проте у багатьох студентів виникають труднощі під час адаптаційного процесу. За дослідженням С. С. Вітвицької, процес адаптації першокурсників у закладах вищої освіти на сьогодні дозволяють виділити такі труднощі: переживання, пов'язані з перехідним періодом: від шкільного до дорослого життя; невизначеність мотивації вибору професії; недостатня психологічна підготовка до самостійного життя, необхідності приймати рішення, брати на себе відповідальність за власні дії і вчинки; невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності, що підсилюється відсутністю звичного повсякденного контролю педагогів та батьків; пошук оптимального режиму праці й відпочинку в нових умовах; налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході до гуртожитку; відсутність навичок самостійної роботи [7].

Окрім труднощів в процесі адаптації, також існують й психологічні проблеми, що гальмують адаптаційний процес. Отож, давайте розглянемо найбільш типові проблеми, що виникають у студентів першого курсу:

1. Мотиваційні проблеми – значна кількість проблем у студентів-першокурсників виникає через їхню мотивацію до навчання, зокрема це емоційна залежність від оцінки викладача та зовнішніх стандартів. Такі студенти ставлять за мету відповідати зовнішнім вимогам, які їм нав'язували у дитинстві, як правило, в школі, в сім'ї та іншими авторитетними особами, вони орієнтуються на заданий стандарт: високий рейтинг та дослівне відтворення матеріалу. Проте ця орієнтація на зовнішній стандарт у взаємозв'язку із самооцінкою та зовнішньої оцінкою оточуючих призводять до певних розривів шаблонів, і як наслідок виникає висока емоційна вразливість, оскільки студенту важко відповідати таким вимогам. Це проблема спричиняє і іншу, а саме: проблема міжособистісних контактів в групі. Оскільки студент намагається відповідати шкільним стандартам та стереотипом: такий студент може займати занадто активну, або ж пасивну позицію. Він прагне виділитися серед інших, виражає свої думки, ставить занадто багато питань, та не сприймає себе як частину колективу, академічної групи, і як наслідок у такого студента виникають проблеми комфортності в групі. Проте є студент, який взагалі не задає запитань, боїться відповідати на поставлені питання, доповідати та виражати свою думку аби не викликати негативну реакцію групи [2].

2. Проблема раціонального порядку – це проблема стосується сприйняття системи навчання студентом. Значна більшість першокурсників, вступаючи до закладу вищої освіти, мають уже часткове або повне уявлення про систему навчання, методи, методики викладання та контролю знань, оскільки такий студент спілкується з колегами, які вже навчаються, читає різноманітні блоги студентів закладу вищої освіти, до якого він вступає. Але як правило, вже потрапивши до закладу вищої освіти, студент розуміє що його уявлення були або частково, або повністю хибними. В цей момент відбувається так звана прірва між очікуваннями та реальністю, що має негативні наслідки [2].

3. Проблема поведінкових прав – це проблема стосується поведінки студента в колективі, та його місце в системі студентські

спільноти. Як відомо, студентське середовище, виробляє та має певну неофіційну, але загальноживану систему поведінки та правил. Очевидно, що така система є новою для студента, і він не завжди правильно інтерпретує такі правила поведінки інших, або ж ці правила поведінки не властиві студенту, оскільки не відповідають його поглядам на життя, системі цінностей та моделі поведінки [2].

4. Окремо слід відмітити і дві інші групи проблем, зокрема це **проблема студентів з сільської місцевості та проблема інтелектуально обдарованих дітей**. Студент які вступає до навчального закладу, і до цього проживав у сільській місцевості, окрім адаптації до умов навчального закладу, проходить і етап адаптацію і до умов проживання в місті, зокрема гуртожитках, що нерідко супроводжується певним конфліктом з оточуючими та специфічними комплексами. Що ж стосується обдарованих дітей, тут потрібно зазначити, система освіта розрахована на виклад матеріалу для студентів середнього рівня, тому в обдарованих студентів досить часто виникає розчарування та зменшується мотивація до навчального процесу [2].

Проаналізувавши вищезазначений матеріал, далі ми, спираючись на дослідження, практики університетів та думку студентів, опишемо найбільш ефективні методи та засоби адаптації першокурсників до умов закладу освіти.

Як ми говорили раніше, процес адаптації є одним із головних напрямків діяльності закладу вищої освіти, з цією метою у більшості ЗВО функціонують соціальні служби з психологічної та адаптаційної роботи зі студентами. Такі служби мають ставити перед собою наступні напрямки роботи: інтеграція у громадське життя; соціальна профілактика різноманітних явищ, які негативно впливають на процес формування і становлення особистості та зумовлюють соціальну напруженість; сприяння молодим людям у досягненні цілей і розкритті їх внутрішнього потенціалу; корекція соціальної поведінки та самопочуття підростаючої людини, яка опинилась у скрутних умовах або переживає кризову дискомфортну ситуацію; попередження можливих фізичних, психічних зіткнень окремих індивідів і груп ризику; соціальна реабілітація, спрямована на відновлення порушених соціальних зв'язків за допомогою мобілізації насамперед внутрішніх ресурсів, творчого потенціалу особистості [1].

Також задля успішної адаптації студентів-першокурсників до умов закладу вищої освіти слід ставити такі завдання: завдання інформування – про умови проживання та поведінки, надавати повну інформацію про навчальний процес, методи та вимоги, розповідати про можливості участі у студентському дозвілі, інформувати про зміст та діяльність органів студентського самоврядування; комунікативні задачі – сформувати колектив, налагодити спілкування у групі, налагодити стосунки між студентами та викладачами, кураторами, керівним складом академії; навчальні задачі – допомога в оволодінні навчальними навичками, планування часу, самоорганізація тощо [4].

За результатами дослідження В. О. Грушевський, морально-психологічний клімат у своїй академічній групі 82% студентів оцінюють як здоровий, оптимістичний, доброзичливий; 16% – не зовсім здоровий, є конфлікти; 2% відмічають постійні конфлікти, відсутність дружелюбності. 84% оцінюють роль органів студентського самоврядування як ефективну, 16% – ця робота малоефективна. З боку кураторів зацікавлене відношення і допомогу відчують 86% студентів, 7% – не відчують цієї підтримки, а 7% – важко відповісти на це питання. Студенти, у першу чергу, бажають одержати від куратора таку допомогу: поради загального характеру – 30%; моральну підтримку – 24%; допомогу у навчанні – 22%; допомогу особистісного характеру – 8%; швидко дізнаватися всі новини – 5%; допомогу в організаційних питаннях – 5%; просто увагу – 4%; психологічну підтримку – 2% [3].

Аналізуючи проблеми, труднощі, та думку студентів, можемо виділити декілька найбільш важливих груп впливу на адаптацію студента-першокурсника. Саме ці групи впливу мають проводити різноманітні бесіди зі студентом. Батьки – індивідуальні консультації і тематичні виступи психологів на батьківських зборах. Батьки мають знайти підхід до студента та допомогти йому вирішити наявні проблеми, та підтримати такого студента в адаптаційний період [3].

Викладачі мають організовувати спільні психологопедагогічні семінари. Інформування студентів про раціональні прийоми організації навчальної діяльності. Заохочення, підбадьорювання у ситуації іспитів студентів з високою невпевненістю у собі, зняття перед іспитом стану страху, який знижує їх можливості, скоує пам'ять, мислення; перед іспитами таких студентів треба заохотити, вселити впевненість

у своїх силах. У значної частини студентів у ситуації іспиту спостерігається погіршення уваги, пам'яті, мислення [3].

Куратор групи – здійснення організуючої функції по об'єднанню колективу, вивчення структури міжособових відносин і психологічного клімату у студентській групі, проводити заходи, попередження та вирішення конфліктів, заходи на створення командного колективу в групі, як одного організму [3].

Окремо слід виділити таку групу, як студенти старших курсів та представники студентського самоврядування, вони мають адаптувати студента до системи студентського середовища ЗВО у неформальний спосіб, розповісти про студентське дозвілля, гуртки, творчі колективи. Це можуть бути зустрічі поза університетом, співанки, настільні ігри. Також ефективним є інструмент студентського куратора, який виконує вищеописані завдання, зокрема, ця система ефективно функціонує в НаУОА.

Отже, далі наведемо перелік заходів, які заклад вищої освіти має здійснити для успішної адаптації студентів-першокурсників до умов університету.

Перший етап – аналіз особливостей студентського колективу академічної групи. Перш за все, куратору потрібно познайомитись з групою та провести вибори органів студентського самоврядування групи. Наступним кроком є збір даних про студентів (анкетування, або ж данні з особової справи студента). Не менш важливим є і проведення психологічних тестувань, щоб визначити ймовірності виникнення адаптаційних проблем у студентів, та здійснення постійного моніторингу процесу адаптації студентів. Також куратор має допомагати вирішувати індивідуальні та колективні проблеми, які виникають у студентів-першокурсників у процесі адаптації до студентського життя.

Другий етап – це власне робота з першокурсниками, а саме: ознайомлення студентів із системою навчальної та виховної роботи ЗВО; ознайомлення студентів з системою ЄКТС; ознайомлення студентів з правилами внутрішнього розпорядку ЗВО; ознайомлення студентів із системою студентського самоврядування ЗВО. Куратор має здійснити планування зустрічей в рамках кураторських годин, зокрема організувати знайомство з представниками студентської ради факультету та ЗВО. В рамках проведення години куратора, куратор

групи має розповісти про особливості проживання в гуртожитку, студентську взаємодію та взаємодопомогу. Також куратор має проводити роботу із підготовки до екзаменаційної сесії; залучати студентів до культурно-мистецьких, оздоровчо-спортивних заходів та організації студентського дозвілля, піклуватися про соціальні умови життя і побут студентів, які проживають у гуртожитку, аналізувати на кураторських годинах стан відвідування студентами групи занять, успішності та дисципліни в групі, обговорювати результатів модульного контролю, атестації та підводити підсумки навчального семестру [6] [8].

Отже, у цьому дослідженні ми дослідили та проаналізували проблематику адаптації студентів-першокурсників до умов закладу вищої освіти. Було здійснено евристику, синтез та аналіз наявних досліджень, нормативно-правових документів, та програм адаптації студентів. На основі опрацьованого матеріалу ми охарактеризували психологічний портрет студентів-першокурсників. Також було здійснено аналіз видів, форм та етапів адаптації. Ми описали основні труднощі та проблеми, з якими зіштовхуються студенти які вступають до закладів вищої освіти. Також нами було проаналізовано методи та етапи здійснення адаптаційного процесу до умов закладу вищої освіти. Вважаємо, що дана робота повністю розкриває сутність поставленої проблематики, є актуальною, та має практичне значення, оскільки дає зрозуміти, специфіку, хід адаптаційного процесу та має рекомендації, які збільшують успішність процесу адаптації. Враховуючи вище зазначене, ми вважаємо, що нам вдалося досягнути поставленої мети. Результати цієї статті в подальшому можуть використовуватись при написанні кваліфікаційної роботи, для проведення лекцій, семінарів й тренінгів на відповідну тематику. Також ці результати можна використовувати у роботі з студентами, для їхньої успішної адаптації в середовище закладу вищої освіти. Хочу зазначити що тема є досить актуальною і потребує ще більшого практичного дослідження.

Література:

1. Агарков О. А. Соціальна адаптація студентів першокурсників як напрям діяльності соціальної служби вищого навчального закладу. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 3 (19) 2013. С. 78–83. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2013/3/16.pdf>

2. Волнушкіна Г. В. «Соціально- психологічні особливості адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі». URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v9/i9/16.pdf>
3. Грушевський В. О. «Особливості соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ». *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. 2014 № 2.12 (103). С. 67–72. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/15_21.pdf
4. Дідух М. М. «Проблеми й основні напрями адаптації студентів до умов навчання в закладах вищої освіти». *Юридична психологія*. 2019. № 2. С. 6–69
5. Зарюгіна Ю. Є. «Особливості адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/33687332.pdf>
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. *Інформ. зб. Міносвіти України*. 1996. № 13. С. 2–15.
7. Мирончук Н. М.. Особливості адаптації студентів перших курсів донавчання у ВНЗ. *Професійна підготовка фахівців у системі неперервної освіти: збірник наукових праць*. За заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир, 2015. С. 209-215.
8. Програма адаптації студентів-першокурсників. ЦДПУ ім. В. Винниченка. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/kafedra-biolohii/student-life/prohrama-adaptatsii-studentiv-pershokursnykiv>
9. Рогачова Т. «Психологічні проблеми студентів на першому році навчання у ВНЗ: причини виникнення та можливості подолання». *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10) Ч. 2. С. 228–236.

Рецензент: Шестопал І.А., кандидат психологічних наук, ст. викладач кафедри психології та педагогіки.

УДК 159.95:37

Катерина Мацелюх

ОСОБЛИВОСТІ МЕТАКОГНІТИВНОЇ ВКЛЮЧЕНОСТІ В ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ

У статті представлено теоретичний аналіз метакогнітивної усвідомленості в навчальній діяльності студентів. Представлено різницю між когнітивними та метакогнітивними процесами. З'ясовано важливість розвитку метакогнітивних навичок, зокрема метамоніторингу. Представлено важливість метапізнання в процесі самоусвідомленого навчання. Також представлено різний підхід до розуміння метакогнітивних процесів. Представлено складові самоусвідомленого навчання. А також зазначено яке місце вольових зусиль та мотивації у темі метакогніції.

Ключові слова: метакогнітивні процеси, саморегульоване навчання, усвідомлення, включеність у діяльність, метапізнання

Kateryna Matseliukh

FEATURES OF METACOGNITIVE INCLUSION IN THE ACTIVITIES OF STUDENTS

The article represents the analysis of metacognitive awareness in students' studying process. It presents the difference between cognitive and metacognitive processes.

It explains the meaning of the development of metacognitive skills, especially meta monitoring. The article represents self-studying and metacognition during conscious control. It reveals components of self-conscious education and mentions the role of volitional efforts and motivation in the topic of metacognition.

Key words: metacognitive skills, metacognition, metacognitive processes, self-regulation of learning, awareness, involvement in activities

Постановка проблеми. На сьогодні до учасників навчальної діяльності ставлять чимало вимог стосовно результативності, успішності та показників реалізованості в майбутньому. Нова система навчання вимагає зусиль від студентів та педагогів, залучення не лише раціонального мислення, але й вольових зусиль, творчих навичок,

метакогнітивних процесів. Тема метакогніцій досить молода, але в доробку науковців є чимало праць, які можна використати для покращення результативності здобувачів освіти.

Оскільки, метакогніції – це другий рівень когніцій, вищий їхній рівень? він передбачає усвідомлення власних когнітивних процесів, дій. Не можна досягти позитивного результату у навчанні не розуміючи, що ми знаємо та які знання ми можемо використовувати, а також не можна вибрати стратегії розвитку знань без метанавичок [3]. Саме розуміння, усвідомлення, аналіз, пізнання про метакогніції дозволяє досягти позитивного результату. Своїм теоретичним аналізом хочемо пояснити важливість розвитку метакогнітивних процесів, а найбільше метакогнітивної усвідомленості.

Аналіз останніх досліджень: вперше тему метакогніцій у своїх дослідженнях висвітлює Дж. Флейвел. У своїх працях науковець концентрує свою увагу на функціях та рефлексивних можливостях метапізнання. Дж.Флейвел позиціонує метапізнання як можливість контролювати наші пізнавальні процеси та аналізувати власні мислинневі процеси. Метаобізнаність та метакогнітивний досвід – це складові метарегуляції, згідно з цим дослідженням вченого. Метаобізнаність – це набуті знання про когнітивні процеси та про те, як ними керувати. Щодо метакогнітивного досвіду, то в дослідженні вказано, що він складається з особистих властивостей особи, за допомогою яких особа розуміє власні інтереси, здібності, цінності [8].

Серед наступників Дж. Флейвела є два науковці, Д.Шарт'є і Е.Лоарер. Ці науковці не обмежують метапізнання усвідомленим контролем. Головною рисою, яка відрізняє їхнє вчення від вчення Дж.Флейвела є те, що метакогніції регулюють саме перебіг метакогнітивних процесів [8].

Метакогнітивні аспекти саморегуляції в контексті саме навчальної діяльності вивчали такі вчені, як: К. Забруцькі [4], Г. Шро [4], К. Гриппен [4], К. Рес[4].

Серед найвідоміших вчених, які займаються вивченням метакогніцій є : Р. Стернберг, який розглядає мислення як систему з когнітивних та метакогнітивних функцій. Він пропонує інформаційну модель мислення, яка включає когнітивні функції: засвоєння, переробка, використання інформації[4]. А також Дж. Д. Брансфорд, Г. Уелмен, А. Браун, Т. Нельсон, Т. В. Сергіїва, Т. Б. Хомуленко, А. В. Карпов,

Ю. А. Гусак, О. В. Савченко – науковці, які розвивали напрямок метакогніцій у свій час [3].

До сучасних науковців, які вивчають метакогніції є Р. Каламаж, І. Пасічник, Е. Балашов [1]. Саме Е. Балашов у своєму дослідженні показав позитивну кореляцію між метакогнітивним усвідомленням та навчальною діяльністю студентів [1].

Мета: з'ясувати особливості метакогнітивної усвідомленості у навчальній діяльності студентів.

Звідси випливають такі завдання:

- провести теоретичний аналіз теми метакогніцій,
- диференціювати поняття метакогніцій та когніцій,
- зрозуміти місце метакогнітивного усвідомлення в навчальному процесі студентів,
- з'ясувати чинники, які є складовими метакогніцій та позитивно впливають на навчальний процес студентів.

- необхідно диференціювати метакогніції від когнітивних процесів.

Виклад основного матеріалу На сьогодні численність та різноморідність досліджень метакогніцій пов'язана з їх використанням прикладними психологічними науками. Факт появи метапроцесів особливого роду пізнання підтверджується численними непрямыми доказами. Так, все більш поширеною стає практика вживання слів з приставкою «мета» – метатеорія, метависловлювання, металогіка, метафілософія, метаінформація, метасистема, метакомпетентність. Префікс «мета» має множинне значення – поза, серед, після, між, позаду або зміни в чомусь. Стосовно пізнавальних процесів префікс «мета» (метапам'ять, метарегуляція, метаувага) означає процеси, що стоять вище когнітивних процесів або когніції другого порядку, тобто знання про власну когнітивну систему та управління нею [4].

Огляд зарубіжної та вітчизняної літератури показав, що немає однозначності у вживанні поняття «метакогніція». Поряд із цим поняттям в іноземній літературі використовуються такі, як: «метакогнітивні здібності», «метоспроможності», «метапізнання», «метамислення», «метаконітивна поінформованість», «метапізнавальна діяльність», «метакогнітивні процеси», «метакогнітивний досвід». З такого набору термінів стає зрозуміло, що слово «cognition» має кілька значень: пізнання, пізнавальна здатність, когнітивна здатність, знання [4].

Метакогніції і когнітивні процеси відрізняються за змістом і функціями, але подібні до форм і якостей, тобто, схильні до забування, можуть бути правильними та неправильними. Метакогнітивне мислення є навмисним, запланованим, обумовленим метою і орієнтованим на майбутню мислинневу поведінку, зокрема виконання пізнавальних завдань.

Змістом метакогніцій є знання, здібності, інформація про когніції, а змістом когніцій – предмети навколишнього світу та їх образи. По своїй суті, джерелом мислення є навколишній світ, а джерелом метапізнання є власний світ людини, уявлення, що виникають у процесі вирішення задач або аналізу процесу розв’язання задач [4].

Свідомість контролює практичну діяльність, а метапізнання контролює діяльність самого пізнання, надаючи йому нової якості, здійснює розуміння особливостей своєї діяльності. Якщо говорити про метакогнітивні процеси, то всі вони лежать в основі саморегульованих дій. Докладаючи вольових зусиль, особа може зрозуміти свої сильні та слабкі сторони, мотивацію до виконання дій саме у такий, а не інший спосіб, а також розуміння кінцевої мети своєї діяльності.

Стосовно самоусвідомленого навчання, то воно складається з трьох головних компонентів: когніції, метакогніції і мотивація. Когніції складаються з навичок, необхідних для декодування, запам’ятовування і відтворення інформації. Метакогніції складаються з умінь, які заохочують учнів до розуміння і моніторингу їхніх когнітивних процесів. Мотивація складається з переконань і цінностей, які впливають на використання і розвиток когнітивних і метакогнітивних навичок. Усі ці компоненти є необхідними, але кожного з них окремо не достатньо для саморегуляції. Лише у випадку сукупності цих компонентів можливий успішний процес самоусвідомленої навчальної діяльності [3].

Знання власного пізнання є критично важливим компонентом метакогнітивного пізнання. Метакогнітивне знання містить у собі знання про пізнання загалом, а також усвідомлення та знання про власне пізнання [6].

На думку Г.П. Шарапкіної, метакогнітивні знання включають знання про себе, про завдання, дії або стратегії у такій взаємодії, яка впливає на кінцевий результат[4]. Метакогнітивний досвід передбачає оволодіння метакогнітивними стратегіями, які включають такі

розумові операції, як постановка цілей, планування своєї навчальної діяльності, моніторинг та оцінка її ефективності.

Метакогнітивні процеси виконують функції організації та контролю людиною власної інтелектуальної діяльності. Процес вчення, будучи когнітивним за своєю суттю, вимагає осмислення тих дій, які мають місце у процесі активної інтелектуальної діяльності. У зв'язку з цим необхідною характеристикою особи, яка веде до певної автономії у навчальному процесі, має бути здатність здійснювати як когнітивні дії, так і метакогніцію, що передбачає свідоме ставлення до процесу пізнання. Видається очевидним, що в навчальній діяльності необхідне поєднання когнітивних та метакогнітивних стратегій, які певною мірою доповнюють один одного, роблять процес навчання більш ефективним та цілеспрямованим

Метакогнітивна усвідомленість поряд із метакогнітивними знаннями (знаннями про власну пізнавальну діяльність) та метакогнітивним досвідом (закріпленими патернами метакогнітивної регуляції) є компонентом метапізнання і виступає здатністю до свідомого моніторингу, регуляції та контролю пізнавальної діяльності.

Метапізнання є важливим компонентом навчальної діяльності. Згідно з моделлю, запропонованою Т. Нельсоном і Л. Наренсом, метапізнання визначають як моніторинг і контроль когнітивних процесів. Проте, метапізнання має важливе значення для спостереження за нашими відчуттями, думками, спогадами і діями. Науковці спрямовували свою метакогнітивну модель на ті види когнітивних процесів, які важливі для навчання учнів. Вони зауважили, що метапізнання робить процес навчання більш ефективним, впливаючи на поведінку на різних етапах процесу запам'ятовування, від декодування подразника до остаточного розуміння інформації [9].

За визначенням Дж. Стюарта і Дж. Лендайна: «Метапізнання – це поняття когнітивної психології, що «зосереджується на активній участі особистості в процесі її мислення» Таким чином, метапізнання та метакогнітивний моніторинг є основою саморегульованого навчання особистості, яке визначається як здатність здобувачів освіти розуміти та контролювати процес навчання. Для цього студенти повинні вміти ставити цілі, вибирати стратегії, які допоможуть досягати поставлених цілей, реалізовувати ці стратегії та спостерігати за досягненням цілей [10].

Висновки: Провівши теоретичний аналіз особливостей метакогнітивної включеності в діяльність студентів розуміємо, що розвиток метакогнітивних навичок є вкрай важливим для успішного навчання, оскільки розуміння мотивів своїх дій, розуміння сенсу навчальної діяльності, а також розуміння про наявний рівень когнітивних процесів може сприяти пошуку стратегії розвитку навчальних навичок для позитивного результату. Серед перспектив вивчення вбачаємо розмежування термінів з «мета», оскільки дуже часто в наукових працях ототожнюються поняття, від чого виникає нерозуміння. Розуміємо важливість метакогнітивних навичок для саморегульованого навчання. Це дослідження може мати подальший розвиток у вигляді пошуку шляху розвитку метакогнітивних навичок у студентів.

Література:

1. Балашов Е. М. Психологічні характеристики метакогнітивного моніторингу у навчальній діяльності студентів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2019. № 4. С. 64–71.
2. Зайцева О. О. Показники метакогнітивної активності особливості мотивації студентів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: збірник наукових праць. Острог: Вид-во НаУОА, листопад 2018. № 7. С. 83–87.
3. Захареви́ч Н. В. Психологічні механізми метакогнітивного моніторингу в процесі формування ключових компетентностей у старшокласників. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: збірник наукових праць. Острог: Вид-во НаУОА, квітень 2018. № 6. С. 49–53.
4. Карпов А. В., Скитяева И. М. Психология метакогнитивных процессов личности: навч. посіб. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. 352 с.
5. Пасічник І. Д., Каламаж Р. В., Августюк М. М. (2014). Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект. Наукові записки, Серія «Психологія і педагогіка», Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», Випуск 28, С. 3–17.
6. Савченко О. Особливості функціонування рефлексивної компетентності як цілісної системи. Психологічні перспективи. 2016. № 27. С. 222–236. 219
7. Bandura A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ:Prentice Hall.

8. Flavell, J. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. *American Psychologist*, 34, 906-911.

9. Nelson T. O., Leonesio R. J. (1988). Allocation of self-paced study time and the “labor-in-vain effect.” *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 14, 676–686.

10. Schunk D. (1996). Goal and self-evaluative influences during children’s cognitive skill learning. *American Educational Research Journal*, 33(2), 359–382.

Рецензент: Балашов Е. М., доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки.

УДК: 159.94

Ангеліна Пшевлотська,
Ольга Ткачук

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Безпекова ситуація в Україні є головною темою в інформаційно-муні полі як і в нашій державі, так і за її межами. На даний момент «війна» є найбільш популярною темою у засобах масової інформації, що неабияк викликає панічні настрої в українському суспільстві. Як відомо, найбільш вразливими у контексті сприйняття інформації та критичного її аналізу є люди похилого віку. Саме тому предметом цього дослідження є сприйняття людьми похилого віку інформації, та вплив інформаційного поля на емоційно-психологічний стан таких осіб, в свою чергу, об'єктом дослідити вплив інформаційних повідомлень про війну на емоційний стан осіб похилого віку. Метою дослідження є охарактеризувати вплив інформаційного середовища на емоційно-психологічний стан осіб похилого віку.

Люди похилого віку цікавляться новинами в Україні та у світі, проте значна частина опитаних вважає неправдивими інформаційні повідомлення про війну та такими, що створення з метою маніпуляції суспільством і нагнітання ситуації в державі. У результаті дослідження встановлено, що більшості опитаних такі повідомлення не спричиняють жодного дискомфорту та не впливають на емоційний стан. Це можна пояснити тим, що подібні повідомлення не є новими в інформаційному полі, вони існують з 2014 року, і є звичним явищем. Слід зазначити, що інформаційні повідомлення такого типу впливають на емоційний стан незначної кількості людей похилого віку.

Ключові слова: Україна, люди похилого віку, інформаційні повідомлення про війну, емоційний стан, вплив, соціологічні опитування криза віку.

Angelina Pshevlotska, Olga Tkachuk
**THE INFLUENCE OF WAR INFORMATION ON THE
EMOTIONAL STATUS OF THE ELDERLY**

Today it is no secret that the security situation in Ukraine is the main topic in the information field both in our country and abroad. Recently,

messages about the «inevitable beginning of the war» have been heard more and more in the information field, and in general, «war» is the most popular topic in the media, which causes a lot of panic in Ukrainian society. The elderly are known to be the most vulnerable in the context of information perception and critical analysis. That is why the subject of this study is the perception of elderly people of information, and the impact of the information field on the emotional and psychological state of such people, in turn, to study the impact of information about war on the emotional state of the elderly. The purpose of this study is to characterize the impact of the information environment on the emotional and psychological state of the elderly.

The main purpose of the elderly to be on the Internet or to watch TV is to meet their communication needs. Undoubtedly, the elderly are a risk group in the information society. Elderly people are interested in news in Ukraine and in the world, but many respondents believe that information about the war is untrue and that it was created to manipulate society and escalate the situation in the country. Most of the respondents do not cause any discomfort and do not affect the emotional state, this can be explained by the fact that such messages are not new in the information field, they have existed since 2014, and are commonplace. It should be noted that information messages of this type affect the emotional state of a small number of elderly people.

***Key words:** Ukraine, elderly people, information messages about the war; emotional state, influence, sociological polls, the crisis of age.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження: люди похилого віку є найбільш вразливою категорією населення і в умовах військової агресії з боку Росії, та піддаються значному емоційному хвилюванню. Тематика війни, та активні бойові дії, є найбільш популярною темою у засобах масової інформації. О. О. Золотар вважає, що найбільш вразливими у контексті сприйняття інформації та критичного її аналізу є люди похилого віку.

Метою дослідження є вивчення впливу інформаційних повідомлень про війну на емоційно-психологічний стан осіб похилого віку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Темі нашого дослідження присвячені праці українських вчених, зокрема:

Дисертація Ж. М. Новікової «Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку», праця розкриває характеристику емоційного стану людей похилого віку, та їхній психологічний портрет [6].

Монографія «Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс» за редакцією В. А. Кротюка. Праця характеризує принципи маніпуляції населенням та головні аспекти інформаційної політики в умовах гібридної війни [2].

Стаття О. О. Золотар «Особливості інформаційної безпеки людей похилого віку» Автор описує принципи сприйняття людьми похилого віку інформації, та розкриває проблематику захисту від впливу інформаційного поля [5].

Стаття Я. М. Драб «Психологічні особливості соціалізації та самореалізації людей похилого віку» Робота описує особливості та принципи соціального розвитку людей похилого віку. Також в праці описано основні тенденції зміни поведінки та сприйняття навколишнього середовища такими особами [3].

Проаналізуємо поняття «похилий вік» Слід зазначити, що дослідники не можуть чітко встановити точних вікових меж людей похилого віку, оскільки середня тривалість життя, збільшення пенсійного віку відрізняються залежно від економічного та соціального розвитку країни, де проживають такі люди. Відповідно до інформації Всесвітньої організації охорони здоров'я, людьми похилого віку прийнято вважати осіб, яким є 60 – 75 років, тому візьмемо за основу саме такий віковий діапазон [1]. Також, у статті, під інформаційними повідомленнями слід розуміти відомості стосовно осіб, предметів, фактів, подій, явищ і процесів, що стосуються військової агресії РФ проти України..

Перш за все нам потрібно охарактеризувати соціальне становище та емоційний стан людей похилого віку, особливістю якого є зміна свого звичного ритму життя, а саме: вихід на пенсію, зміна ролі у суспільстві. Поширеним твердженням в психології є те, що старіння поділяється на фізичне і психологічне. Якщо фізичне старіння стоюється змін в організмі людини, то психологічне являє собою зниження самомотивації, переоцінку свого життя зміну цінностей та зменшення ролі свого «Я». Ф. Гезе виділяє три типи людей похилого і старечого віку: негативісти, що заперечують у себе ознаки старості; екстравертовані, які визнають настання старості через зовнішні явища та шлях ом спостереження за змінами; інтровертовані, для яких характерне гостре внутрішнє переживання процесу старіння.

І. С. Кон виділяє наступні соціально-психологічні типи в старості:

1) літні люди, що продовжують цікавитися громадським життям, вихованням молодого покоління, живуть активним повноцінним життям;

2) літні люди, що займаються справами, на які у них раніше не було часу;

3) літні люди, що знаходять головне застосування своїх сил в сім'ї;

4) літні люди, сенсом життя яких стає турбота про власне здоров'я.

Поряд з благополучними соціально-психологічними типами в старості, І. С. Кон звертає увагу також на негативні типи: агресивні, а також незадоволені всім, оскільки не розкрили свій потенціал; розчаровані в собі та власному житті [5].

Основними стресами людей похилого та старечого віку можна вважати відсутність чіткого життєвого ритму, звуження сфери спілкування, відхід від активної трудової діяльності. Самотність викликає різні емоційні реакції, зокрема, може спричинити появу стресу. Неоднорідність і складність почуття самотності виражається в тому, що стара людина, з одного боку, відчуває збільшення розриву з оточуючими, боїться самотнього способу життя, з іншого боку, вона прагне відгородитися від оточуючих, захистити свій світ від вторгнення сторонніх. Розглянемо ці аспекти більш докладно. Також характерним для людей похилого віку є пошук нових цінностей та нового сенсу життя, це можна пояснити тим що похилий вік сприймається як завершення життєвого циклу і особа вважає себе менш потрібною для суспільства, оскільки не може виконувати функції які виконувала раніше. Саме тому люди похилого віку переживають емоційне спустошення, для них майбутнє втрачає сенс, і вони зосереджуються на спогадах минулого, це супроводжується думками про фізіологічні зміни та зміни соціальної ролі. [5]Вчені розглядають теорії про взаємовідносини між суспільством та людьми похилого віку, зокрема теорія роз'єднання – вона полягає у тому, що такі особи сприймаються суспільством як ізольована від його функції. Проте на противагу цій теорії є і теорія об'єднання, за якою особа похилого віку є активним членом суспільства [6].

Досить часто люди похилого віку є самотніми, це пояснюється тим, що їхні діти живуть своїм життям, за таких обставин особам

похилого віку притаманна ізолюваність, відсутність соціальних контактів та комунікації для задоволення своїх потреб. Починаючи з 50 – 55 років люди все частіше говорять про багато вільного часу, та про відсутність достатньої комунікації. Трохи гостріше проблема дефіциту спілкування стоїть у людей старше 70 років, до того ж про це говорять переважно жінки – адже вони в ці роки досить часто залишаються без чоловіків (лише у 17% жінок даного віку є чоловік, а серед чоловіків старше 70 років дружина є у кожного другого). Відмітимо, що більша частина людей старше 60 років воліє спілкуватися з людьми свого віку, а представники вікової групи від 55 до 60 років найбільше цінують різноманітність у спілкуванні. Саме тому люди похилого віку досить часто приділяють багато часу перегляду телепередач, або мережі Інтернет [3].

Далі розглянемо категорію осіб похилого віку в контексті інформаційного суспільства, вплив інформаційного середовища на таких осіб та проаналізуємо ризики людей похилого віку в такому середовищі. Проаналізувавши вищезазначений матеріал ми можемо зробити висновок, що люди похилого віку характеризується зміною емоційного стану та способу мислення, зокрема це криза пенсійного віку, та депресія. Вони стають більш вразливими як емоційно, так і фізично перед навколишнім середовищем та соціумом, змінюється ставлення до суспільства та сприйняття себе як особистості. Такі люди надають перевагу минулому, а не теперішньому, чи майбутньому, оскільки втратили соціальну функцію та значення в суспільстві. Особи похилого віку в наш час мають дефіцит в спілкуванні та комунікації. Головною метою перебування людей похилого віку в інтернеті є або перегляд телепередач є задоволення своїх комунікаційних потреб. Безсумнівно люди похилого віку є групою ризику в інформаційному суспільстві. Через ці фактори вони втрачають критичність мислення та можливість об'єктивно оцінювати ситуацію, саме тому частіше піддаються різним маніпуляціям, особливо в інформаційному просторі [5].

Важливим фактором в розумінні проблематики, є те, що в Україні загальний індекс медіаграмотності є досить низьким. Так, за результатами соціологічного опитування (соціальне дослідження медіаграмотності та інформаційної політики. Info Sapiens) лише 44% населення мають індекс медіаграмотності вищий середнього і лише

8% високий рівень медіаграмотності. Решта, 33% мають показник, нижчий за середній, а 15% осіб мають низький рівень медіаграмотності. Очікувано, що серед аудиторії з низьким індексом медіаграмотності переважають люди старшого віку, а саме 45% опитаних це 56-65 років. Не менш важливим є і те, що такі люди використовують лиш одне джерело новин суспільно-політичних подій, а саме телебачення – 84%, а 48% осіб не користуються Інтернетом. 74% опитаних з низьким рівнем грамотності ніколи не перевіряли інформацію на достовірність, також важливим у розквіті нашої теми є те, що значна частка осіб з низьким рівнем медіаграмотності, а саме 23% проживають південно-східних областях [7].

Коли ми говоримо про вплив інформаційних повідомлень про війну, ми, перше все, маємо розуміти контекст та проблематику ситуації, що відбувається в Україні, а саме це – війна з Російською Федерацією. Саме цей фактор є вирішальним в описі проблематики дослідження. Оскільки Росія тривалий час вважалася «старшим братом», і лиш з 2014 року відбулися кардинальні зміни в самоідентифікації українського суспільства. Для того щоб комплексно і об'єктивно визначити вплив інформаційних повідомлень про війну, нам потрібно звернутися до історичної науки та звернути увагу на декілька аспектів. На думку професора Г. Почепцова, війна між Україною та Росією є «сміисловою війною» – це війна, в якій немає місця раціональним міркуванням, а вирішальну роль відіграють емоції, та візуалізація цих емоцій. Іншими словами, можна сказати те, що це війна ідеології, війна способу мислення [2] .

Перш за все, потрібно розуміти що усі особи похилого віку народилися в Радянському Союзі, виховувалися в радянській ідеології шовінізму російського народу над українським, тому очевидним є факт, що є певний відсоток людей, що є прихильниками СРСР, та частка прихильників військової агресії Росії проти України, оскільки вони вважають території Донецької та Луганської областей російськими, хоча такий відсоток значно зменшився з початком прямого вторгнення від 24 лютого [4].

Потрібно зауважити те, що дати однозначну відповідь і характеристику впливу інформаційних повідомлень про війну на емоційний стан людей досить складно, оскільки кожна людина є індивідуальною та сприймає таку інформацію також індивідуально. Якщо уза-

гальнити вищезазначений матеріал та результати досліджень, можемо зробити висновок, що вплив таких повідомлень відрізняється, залежно від низки факторів, зокрема, таких як місце проживання, цивілізаційна ідентичність та політичні настрої. До прикладу, якщо людина похилого віку проживає на Сході, чи у Донецькій та Луганській областях, та підтримує агресивну політику Російської Федерації, то очевидно, що інформаційні повідомлення про війну викликатимуть позитивні емоції, а значна більшість людей похилого віку Західної України матимуть негативні емоції, або не сприйматимуть їх взагалі. Це можна пояснити тим, що такі повідомлення не є новими в інформаційному полі, а існують з 2014 року, і є звичним явищем.

Не менш важливим фактором є і світогляд людини похилого віку, якщо вона підтримує тісні контакти з сім'єю, цікавиться громадським життям, то є більша ймовірність того, що такі повідомлення вона буде сприймати негативно. Отже, інформаційні повідомлення про війну більшістю населення сприймаються як звичайне явище, оскільки відбувався процес адаптації до нових реалій. Є частка, яка сприймає їх негативно та відчуває страх, а є незначна частина, яка ставиться до таких повідомлень позитивно, або байдуже.

Проаналізувавши вищезазначений матеріал ми можемо зробити висновок, що люди похилого віку характеризується зміною емоційного стану та способу мислення, зокрема це криза пенсійного віку, та депресія. Вони стають більш вразливими як емоційно, так і фізично перед навколишнім середовищем та соціумом, змінюється ставлення до суспільства та сприйняття себе як особистості. Такі люди надають перевагу минулому, а не теперішньому, чи майбутньому, оскільки втратили соціальну функцію та значення в суспільстві. Особи похилого віку в наш час мають дефіцит в спілкуванні та комунікації. Головною метою перебування людей похилого віку в інтернеті є або перегляд телепередач є задоволення своїх комунікаційних потреб. Безсумнівно люди похилого віку є групою ризику в інформаційному суспільстві

Висновок: Дане дослідження дало можливість зрозуміти причини та зміну емоційного стану осіб похилого віку. Результати цієї статті в подальшому можуть використовуватись при написанні кваліфікаційної роботи, для проведення лекцій, семінарів й тренінгів на відповідну тематику. Також ці результати можна використовувати у

роботі з особами похилого віку для поліпшення їхнього емоційного стану. Хочу зазначити що тема є досить актуальною і цікавою і потребує дослідження на національному рівні.

Література:

1. Визначення віку, з якого особа може вважатися особою похилого віку: веб-сайт. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vyznachennya-viku-z-yakoho-osoba-mozhe-vvazhatysya-osoboju-pohyloho-viku>.
2. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В.А. Кротюка. Харків: ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
3. Драб Я. М. Психологічні особливості соціалізації та самореалізації людей похилого віку. *HeïpoNews*. 2016. №2. С. 14–19.
4. Загальнонаціональна та регіональна ідентичність громадян України у зв'язку з подіями на Донбасі в 2014–2016 роках. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2016. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-04/identychnist-169d1.pdf>.
5. Золотар О. О. Особливості інформаційної безпеки людей похилого віку. *II-га Міжнародна науково-практична конференція IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*. 2017. URL: <http://aphd.ua/publication-368/>.
6. Новікова Ж.М. Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку : дис. канд. псих. Наук. Київ, 2020. 269 с.
7. Соціальне дослідження медіаграмотності та інформаційної політики. *Info Sapiens*. URL: [tps://sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=175](https://sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=175).

УДК 159.947.23:316.612

Валентина Федун

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Статтю присвячено вивченню ролі відповідальності у процесі саморозвитку особистості. На основі теоретичного дослідження встановлено, що відповідальність людини залежить і від її життєвого шляху, і від рівня внутрішнього контролю та саморозвитку, у сенсі активізації механізмів смислоутворення у процесі прийняття обов'язку та усвідомлення наслідку.

Визначено, що процес саморозвитку вимагає значних зусиль, систематичної внутрішньої роботи, об'єктивної оцінки та ефективного передбачення значної кількості змінних. Важливу роль в цьому процесі відіграє відповідальність. Вона є показником розвитку особистості, ознакою її зрілості.

Вказано, що одним із найпотужніших чинників стимулювання внутрішнього потенціалу саморозвитку є соціальний інтерес.

Проаналізовано взаємозв'язок саморозвитку і відповідальності, охарактеризовано її вплив на саморозвиток.

Ключові слова: саморозвиток, відповідальність, локус контролю, соціальний інтерес.

Valentyna Fedun

THE PROBLEM OF RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF PERSONAL SELF-DEVELOPMENT

The article is devoted to the study of the role of responsibility in the process of personal self-development. On the basis of theoretical research it is established that the responsibility of the person depends both on its way of life, and on level of internal control and self-development, in sense of activation of mechanisms of sense formation in the course of acceptance of duty and awareness of consequence.

It is defined that the process of self-development requires considerable effort, systematic internal work, objective rating and effective foresight of a significant number of variables. Responsibility plays an important role in this process. It is an indicator of personality development, a sign of its maturity.

It is pointed out that one of the most powerful factors in stimulating the internal potential of self-development is the social interest.

The interrelation of self-development and responsibility is analyzed, its influence on self-development is characterized.

Key words: *self-development, responsibility, locus of control, social interest.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження: У сучасному світі з його особливостями організації діяльності, темпами змін та масштабами трансформацій людина щоразу опиняється перед складними викликами, новими вимогами часу, необхідністю застосовувати незвичні алгоритми дій тощо. Успішно вирішувати ці завдання під силу особистості, яка чітко усвідомлює ці обставини та має внутрішню готовність до цілеспрямованого розвитку нових навичок і, зрештою, до постійного саморозвитку. Оскільки, саморозвиток передбачає наявність саморегуляції, внутрішнього контролю поведінки та способу мислення, то у цьому процесі надважливе розуміння факторів, які впливають на його успішність. Одним з таких факторів є відповідальність, яка постає рушійною силою особистості для здійснення будь-яких дій та зміни зовнішніх умов навколишнього середовища. У цій статті ми розглянемо взаємозв'язок саморозвитку та відповідальності, а також охарактеризуємо її вплив та роль на процес саморозвитку.

Метою дослідження є висвітлити результати дослідження ролі відповідальності людини для її саморозвитку

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Дослідження відповідальності особистості в психології здійснювалося в різних площинах: моральному, причинному і коректувальному, у різних підходах: загальнопсихологічному, онтогенетичному і професійному.

Зокрема, темі відповідальності присвячені праці вчених: С. Кузікової, І. Варави, Г. Малигіної, Л. Дементій, К. Муздибаєва, Ж. Степаненко, В. Піддячого, О. Дмишко.

Теоретико-аналітичну базу нашого дослідження склали концепції: психологічної відповідальності К. Муздибаєва, відповідальної поведінки М. Савчина, особистісної відповідальності О. Гуменюк, а також принцип відповідальності Г. Йонаса [7; 11; 14]. За допомогою емпіричних досліджень О. Безрукової, Н. Стаднік, В. Тернопільської, І. Фриз розкриті проблеми формування відповідальності, соціальної зрілості особистості [3; 16; 19].

Незважаючи на те, що онтогенетичний аспект дослідження відповідальності є достатньо всебічно висвітлений, оскільки вона має якісні відмінності на різних етапах індивідуального розвитку особистості, саме проблемі відповідальності в контексті саморозвитку приділено недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми відповідальності у контексті саморозвитку особистості здійснювалося із застосуванням теоретичних методів, а саме: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових досліджень з проблем, пов'язаних із особистісним розвитком, саморозвитком та відповідальністю як властивістю особистості. Щодо поняття «саморозвиток», що є контекстуальним у нашому дослідженні, то це поняття цікавило різних вчених та мислителів ще з античних часів, адже саме в цей період відбулося «відкриття людини» та пізнання її сутності через сутність богів. Існувало декілька концептуальних підходів до розуміння «саморозвитку». Геракліт запропонував формулу «пошуку себе», як глобального підходу до пошуку свідомості людини. Демокрит акцентував увагу на важливості автономії душі і власного «Я», що є критеріями моральної оцінки власних вчинків. Платон розглядав «самопізнання» та «самовизначення» як основу саморозвитку. Декарт трактував саморозвиток як індивідуальне буття, в основі якого є рефлексія, що проявляється як внутрішній світ та впорядковане і систематизоване відображення сенсу буття. Прорив у розумінні саморозвитку запропонував Е. Кант. Він вважав, що саморозвиток – це процес вдосконалення власного «Я» та робота над власними недоліками. Також цікавою є думка С. Рубінштейна, який розглядав саморозвиток як процес саморуху, який базується на чинниках та факторах внутрішнього характеру, а не зовнішнього [9].

Проаналізувавши сучасну літературу, ми можемо узагальнити, що саморозвиток є внутрішнім процесом пізнання, становить основу визначення індивідом життєвих цілей та цінностей, перетворення власного життя на якісно вищий ступень її організації [9; 12]. Досліджуючи тлумачення цього поняття, можемо зазначити підхід, запропонований Л. Сущенко. Вона вважає, що саморозвиток включає у себе навички самоосвіти, рефлексивного мислення та внутрішнього діалогу, бажання до розвитку життєтворчості тощо [18]. З вищезазначеного можемо зробити наступний висновок, що саморозвиток – це

процес самоуправління поступовим та послідовним переходом світосприйняття особистості від одного стану до іншого шляхом пізнання, визначення та реалізації власного потенціалу для досягнення поставлених життєвих цілей.

Не менш важливим для нас є і розуміння поняття «професійного саморозвитку». Проаналізувавши низку думок науковців, можемо зробити висновок, що поняття професійного саморозвитку характеризується як процес внутрішнього керування поступовим та послідовним формуванням комбінації умінь, знань і навичок фахівця; удосконалення способів мислення, спеціальних, світоглядних і громадянських якостей; формування відповідних морально-етичних цінностей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну діяльність [4].

Процес саморозвитку слід розглядати як безперервний та усвідомлений самокерований процес змін, зростання особистості. Виходячи з цієї концепції можемо виокремити умовні стадії актуалізації потенціалу саморозвитку особистості.

Отож розрізняють наступні актуальні стани потенціалу саморозвитку:

1. Потенційне «Я» за станом ресурсних можливостей саморозвитку передбачає актуалізацію потенційних ресурсних можливостей. За характером перебігу включає процес самопізнання, самовизначення, самопрогнозування та охоплює минулий і майбутній часовий вектор.

2. Актуалізоване «Я» за станом ресурсних можливостей саморозвитку передбачає засвоєння актуалізованих ресурсних можливостей. За характером перебігу включає процес самопобудови, самопредставлення, самоствердження, самопідкріплення, самовираження та самовиховання, а також охоплює теперішній і майбутній часовий вектор.

- 3 Актуальне «Я» – яке за станом ресурсних можливостей саморозвитку передбачає вже засвоєні ресурсні можливості. За характером та змістом перебігу включає в собі процес самоактуалізації, самореалізації та самоздійснення, а також охоплює теперішній і минулий часовий вектор.

4. Більш високий рівень потенційного «Я» передбачає більш високий рівень потенційних ресурсних можливостей, за характером перебігу – трансгресію та охоплює майбутній часовий вектор [9].

Не менш важливим в процесі саморозвитку є і рівень розуміння зміни зовнішніх умов навколишнього середовища. Коли ці зміни не усвідомлюються або усвідомлюються частково, процес саморозвитку є процесом пристосування як адаптація та захист. Розуміння змін перетворює індивіда у суб'єкт саморозвитку, а процес саморозвитку на керований процес. Саме тому самоактуалізацію можна описати змінами в потенціалі саморозвитку при переході потенційного «Я» в актуалізоване «Я», а далі в актуальне «Я». Кожний аспект саморозвитку перебуває на певному рівні, а саме – у потенційному або ж актуальному станах, за різних умов вони можуть перебувати у стані стагнації. Тобто актуалізувати потенційне «Я» можна через формування інтересу індивіда до саморозвитку. Цей інтерес зазвичай зумовлюється через внутрішній конфлікт, пов'язаний з осмисленням екзистенційних проблем. Процес саморозвитку відбувається свідомо, з використанням механізмів детермінації саморозвитку, тобто зміною змістової структури самосвідомості та трансформації смислових утворень, за умови, що суб'єктом власного саморозвитку виступає власне особистість [9].

Суб'єктом власного саморозвитку може стати відповідальна особистість.

У сучасній психологічній науці відповідальність пояснюють як специфічну для індивіда форму саморегуляції і самодетермінації, яка виражається в усвідомленні себе як причини вчинків, що здійснюються, та їх наслідків в усвідомленні й контролі своєї здатності виступати причиною змін у навколишньому світі та власному житті [10].

Західна психологічна наука вивчає відповідальність не як цілісне явище, а розмежовує його на окремі види. Явище відповідальності розглядається у двох основних аспектах, а саме: моральному та в аспекті причинності (когнітивному). Моральний аспект передбачає регуляцію поведінки через етичний вибір, а когнітивний – за допомогою передбачення. Відповідальність є притаманною як зовнішнім, так і внутрішнім інстанціям та пов'язується з зовнішніми або внутрішніми детермінантами [10].

Типологічний підхід до явища відповідальності дозволяє розглянути його індивідуально-типологічний характер, що розкриває особливості прийняття та реалізації відповідальності різними людьми у різних ситуаціях. Типологія відповідальності дозволяє простежити

ступінь та межі прояву відповідальності, її індивідуальні показники. Для визначення відповідальної поведінки візьмемо такі параметри відповідальності:

- тимчасове забезпечення діяльності;
- якісне виконання діяльності;
- виключення опіки та зовнішнього контролю (самостійність);
- забезпечення умов діяльності;
- доведення розпочатої справи до кінця;
- передбачення результатів своєї діяльності, вчинків;
- використання максимуму джерел та засобів для якісного виконання;
- готовність йти на ризик для досягнення мети;
- ставлення до труднощів, що виникають у процесі діяльності;
- здійснення або відмова від виконання своїх намірів;
- ставлення до нових обов'язків;
- відношення до наслідків своїх вчинків;

Різне поєднання, а також прояв параметрів дозволило виділити такі типи відповідальності: оптимальний, виконавський, функціональний, егоїстичний та ситуативний. Прояв параметрів у типі відповідальності може бути різним. Зокрема, повним – при наявності сукупності всіх параметрів або частковим – за наявності окремих параметрів. На думку Л. Дементій, залежно від прояву параметрів відповідальність: виступає як сформована властивість особистості, або як ситуативне ставлення до «відповідального завдання чи процесу»; як особистісна властивість визначатиме поведінку індивіда і його діяльності, зокрема у саморозвитку. Також важливим фактором розуміння явища відповідальності є його усвідомлення, воно проявляється у розумінні смислу і значення дій і їх наслідків, що здійснює індивід [5].

У контексті нашого дослідження явище відповідальності відіграє роль особистісного механізму реалізації та контролю процесу саморозвитку, оскільки саморозвиток є внутрішньоособистісним процесом. К. Абульханова-Славська, використовуючи напрацювання Ж. Піаже та Л. Хайдера, про когнітивні та моральні аспекти відповідальності, характеризує це явище як «гарантоване особистістю досягнення результату своїми силами при заданому самим суб'єктом рівні складності» [11]. Наведемо основні фактори цього визначення:

свідоме прийняття та добровільність відповідальності; забезпечення суб'єктом цілісності, самостійності та успішності; гарантована наявність результату, що досягається власними зусиллями навіть у випадку несприятливих умов; масштаб активності та ініціативи задається самим суб'єктом. Варто зауважити, що мова йде про вищий рівень розвитку відповідальності, а саме, її найбільш концентрований вираз, оскільки за своїми механізмами цей рівень найбільше співвідноситься з механізмами саморозвитку індивіда. Процес саморозвитку є процесом цілеспрямованих, програмованих змін індивіда, ці зміни детермінуються ж самим суб'єктом, його системою цінностей, світосприйняттям, вчинками та внутрішньою волею [11].

Відповідальність як явище створює певний психологічний простір для саморозвитку та продукує мотиваційні й ситуаційні орієнтири для розгортання та реалізації цих процесів. Відповідальність створює зони найкращого співвідношення зовнішніх вимог стосовно індивіда та рівня його мотивів і бажань та актуальних можливостей такого індивіда. В такому взаємозв'язку відповідальність відіграє роль контролюючого механізму, який активізує та спонукає індивіда, а також надає йому стійкості проти зовнішніх дестабілізуючих факторів та внутрішніх ініціатив [17].

Що ж стосується професійної відповідальності, її сутність полягає в тому, що індивід усвідомлює та бере на себе наслідки за виконання та реалізацію покладеного на такого індивіда обов'язку [12].

Одним із вимірів відповідальності є суб'єктивний локус контролю. Це стійка стратегія людини, що полягає у пошуку та візуалізації джерела, факторів, що впливають на її життя, та інші, пов'язані з ним процеси. Розрізняють два види локус контролю: зовнішній – екстернальний та внутрішній – інтернальний. Суть екстернального локус контролю виражається в тому, що людина нездатна брати відповідальність за своє життя, вважає вплив зовнішніх, незалежних від нього факторів, визначальними в його житті. Інтернальний локус контроль означає, що вона шукає взаємозв'язок факторів впливу у собі, своїй поведінці, вчинках та способі мислення [6]. Інтерналі, на відміну від екстерналів, на шляху саморозвитку здатні до пошукової активності, до застосування продуктивних способів діяльності для свого подальшого розвитку.

Інтернальність пов'язана з поняттям соціального інтересу, запропонованим А. Адлером, який вважав його важливою передумовою взаємодії зі світом. Соціальний інтерес у розвиненій формі є одним з основних факторів задоволеності особистості та відповідальної концепції життя. Соціальний інтерес є потужним стимулом цілого спектру внутрішніх інтересів та мотивацій людини, сприяє її саморозвитку [6].

Отож, на підставі вищевикладеного матеріалу, можемо зробити деякі важливі узагальнення:

По-перше, саморозвиток є внутрішнім процесом пізнання, що становить основу встановлення індивідом життєвих цілей та цінностей, перетворення власного життя на якісно вищу ступінь організації.

Процес саморозвитку поділяється на декілька етапів: потенційне «Я»; актуалізоване «Я»; актуальне «Я»; вищий рівень потенційного «Я» та залежить від рівня усвідомлення індивідом об'єктивних чинників навколишнього середовища.

По-друге, відповідальність характеризують як специфічну форму саморегуляції і самовизначення, яка виражається в усвідомленні себе як причини вчинків, які здійснюються і їх наслідків та в усвідомленні й контролі своєї здатності виступати причиною змін у світі та власному житті.

Відповідальність поділяється на декілька типів: оптимальний, виконавський, функціональний, егоїстичний та ситуативний.

По-третє, аналізуючи відповідальність у процесі саморозвитку, ми дійшли висновку, що ця властивість позитивно впливає на процес саморозвитку, оскільки є особистісним механізмом внутрішньої регуляції поведінки особистості.

Не менш важливим у цьому контексті є й усвідомлення відповідальності, та локус контролю, оскільки ці фактори визначають рівень готовності індивіда брати на себе наслідки власних вчинків та думок, а також вміння реагувати на зовнішні негативні фактори. Очевидно, що за умови екстернального локус контролю особі буде важко здійснювати процес саморозвитку, в силу відсутності протидії негативним факторам, що заважатимуть її діяльності, а з інтернальним – індивід шукатиме корінь проблем та долатиме труднощі.

Також вищезазначений матеріал демонструє, що соціальний інтерес створює широкий спектр внутрішніх інтересів та мотивацій людини, та стимулює її саморозвиток.

Отже, між відповідальністю та саморозвитком існує взаємозв'язок.

Результати цього дослідження демонструють необхідність подальшого емпіричного вивчення значення відповідальності для психоемоційного благополуччя особистості. Перспективою досліджень теми також вважаємо зв'язки відповідальності з іншими властивостями особистості.

Література:

1. Алексєєнко Т. Ф. Відповідальність особистості. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук. України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 106–107.
2. Балл Г.О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. *Соціальна психологія*. 2005. № 1(9). С.13.
3. Безрукова О.А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2015. 36 с
4. Варава І. П. Понятійне поле формування здатності майбутніх техніків-програмістів до фахового самовдосконалення. *Віртус*. 2019. № 6. 18 с.
5. Дементий, Л. И., Лейфрид, Н. В. Ответственность как детерминанта социальных представлений об успехе и условиях его достижения. *Вестник Омского университета*. № 3. С. 289–295.
6. Дмишко О. Детермінанти та психологічні особливості локусу контролю особистості. *Наука і освіта*. 2008. № 8–9. С. 47–51.
7. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
8. Костенко О. Р. Аналіз психологічних аспектів дослідження відповідальності в зарубіжній і вітчизняній літературі. *Психологічні науки* : 36. наук. пр. Т. 2. Вип. 7. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. С. 176–182.
9. Кузікова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці. 2020. 324 с.
10. Малигіна, Г. С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*. С. 52–55
11. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 240 с.
12. Піддячий, В. М. Мотивація до здійснення професійного саморозвитку майбутнього вчителя. *Education and pedagogical sciences*. № 2. С. 41–47.
13. Прядєин В. П. Половозрастные особенности ответственности личности. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 1998. 291 с.

14. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 280 с.

15. Свечаревська В.А. Відповідальність як предмет психологічного пізнання. *Психологія і суспільство*. 2012. №1. С. 75–82.

16. Стаднік Н.В. Сутнісні характеристики соціальної відповідальності студентів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2015. № 3. С. 60–64

17. Степаненко Ж. В. Типологический подход к изучению ответственности. *Социальная, юридическая, педагогическая и специальная психология*. 2014. 7 с.

18. Сущенко Л. Науково-педагогічний супровід професійного зростання освітян: теорія і практика: монографія. Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Запоріжжя: КПУ, 2011. 147 с.

19. Тернопільська В. І. Розвиток соціальної відповідальності старшокласників (методичні рекомендації). Житомир: Вид-во ЖДПУ, 2002. 60 с.

Рецензент: Нікітчук У. І., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки.

УДК 159.923:159.942.2

**Мирослава Ягодка,
Оксана Матласевич**

ПАРАМЕТРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДИКТОРИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ЖУРНАЛІСТІВ

У статті розглядається вплив синдрому емоційного вигорання на ефективність професійної діяльності журналістів. Уточнено визначення поняття «емоційне вигорання», а також здійснено аналіз параметрів особистості як предиктора емоційного вигорання журналістів.

Ключові слова: журналіст, емоційне вигорання, аналіз, професійні деструкції, професія, специфіка, поняття, професійний стрес.

Myroslava Yahodka, Oksana Matlasevich
**PERSONALITY PARAMETERS AS PREDICTORS OF
EMOTIONAL BURNING OF JOURNALISTS**

The article considers the impact of emotional burnout on the effectiveness of professional activities of journalists. The definition of the concept of «emotional burnout» has been clarified, as well as the analysis of personality parameters as a predictor of emotional burnout of journalists.

Key words: journalist, emotional burnout, analysis, professional destruction, profession, specifics, concepts, professional stress.

Постановка проблеми та актуальність дослідження: Проблема «емоційного вигорання» працівників стає все більш поширеною в сучасний час. Більшість людей проводять значну частину свого життя на роботі. Якщо вони не люблять свою роботу і не отримують від неї ніякого задоволення, це може серйозно вплинути на їхнє життя та здоров'я.

Вигорання є реакцією на тривалий або хронічний стрес на роботі і характеризується трьома основними вимірами: виснаженням, цинізмом, і відчуттям зниження професійних здібностей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Проблему синдрому «емоційного вигорання» вивчали та вивчають Г.В.Ложкін,

Н. Є. Водоп'янова, С. Д. Максименко, Е. Махер, М. Л. Смутьсон, та інші. Метод діагностики синдрому досліджували В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, Т. І. Ронгинська, О. С. Старченкова. Дане питання також вивчає та досліджує український психотерапевт В'ячеслав Халанський.

Вітчизняним дослідником В. В. Бойко запропонована модель емоційного вигорання як психогенного розладу, що виникає та розвивається відповідно до моделі розвитку стресу. Цей феномен він визначає як «сформований особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики) у відповідь на психотравмуючі обставини» [1].

Описати феномен вигорання можна за допомогою метафори внутрішнього балансу: працюючи, ми щось віддаємо і щось отримуємо. Віддаємо сили і час, психологічну енергію, увагу, співчуття; отримуємо визнання, вдячність, відчуття сенсу та важливості своєї праці тощо. Якщо ми довго працюємо «в мінус», якщо ми більше витрачаємо, ніж отримуємо, настає емоційне вигорання.

Іноді кажуть, що емоційне вигорання – це перенасичення контактом, перенасичення співчуттям, емпатією. Вигорання дійсно має стосунок до контакту й до спілкування з людьми. Наша здатність до емпатії та взаємодії з іншими працює ніби м'яз, цей м'яз має свій тонус і свій ліміт. Якщо м'яз перенапружувати, він болить, починаються «судоми», й із часом ним неможливо більше користуватися, потрібна пауза та відновлення.

Вигорання – це аварійна реакція на тривалий стрес: людина довго в стресі, але не відчуває себе й нічого не роблю з цим стресом, – і тоді психіка рано чи пізно скаже: «Усе, я більше не можу...».

Сучасна психотерапія застосовує термін «професійне вигорання» до всіх професій, але найбільше вигорають саме ті, хто постійно спілкується й стикається з чужими переживаннями.

Професійному вигоранню журналістів сприяє насамперед нечутливість до себе і невміння помітити свої втому і стрес, поки ще не стало запізно. Часто це проблема незнання себе: де мій «м'яз емпатії» перебуває, як його розслабити, за якими ознаками помітити, що моя емпатія близька до «судом»? Тобто незнання своєї внутрішньої психологічної економіки.

Психотерапевт В. Халанський розповідає, що потрібно робити, аби уникнути емоційного вигорання на роботі.

Останнім часом тенденція скорочення робочого часу без зменшення зарплати стає все більш потужною в країнах Європи. Пандемія коронавірусу тільки прискорила процес, адже багато співробітників почали працювати у віддаленому режимі й у них з'явилося більше вільного часу. Зрозуміло також, що мало хто хоче повертатися до колишніх умов праці – бажання зменшити робочий день стає “ною нормою”.

У червні 2021 року в Ісландії завершився наймасштабніший у світі експеримент з переходу на 4-денний робочий тиждень – *Going Public: Iceland's Journey to a shorter working week*. Він почався ще в 2015 році під впливом громадських організацій і з часом поширився на 2500 співробітників різних галузей і умов праці (це більше 1% зайнятого населення країни).

Експеримент показав, що зменшення кількості робочих годин не приводить до втрати продуктивності, ба більше, робить співробітників набагато щасливішими. Зменшується рівень стресу, зростає ефективність праці й зміцнюється корпоративний дух на робочому місці, вивільняється більше часу на себе і сім'ю.

В результаті 86% працездатного населення Ісландії нині має контракти або переведене на коротший робочий день без зменшення зарплати, або ж людям надається право на це в майбутньому.

За словами В'ячеслава Халанського, в Україні слабкі спроби скорочення робочого тижня припинилися [6].

Нині виділяють декілька моделей емоційного вигорання:

- Модель однофакторного професійного вигорання Пайнс та Аронсона, розглядає вигорання як стан фізичного, емоційного і когнітивного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в емоційно переобтяжених ситуаціях, де виснаження є провідним чинником усіх інших симптомів.

- Модель двофакторна В. Шауфелі та Х. Сиксма, зводиться до двовірної конструкції, що складається з емоційного виснаження і деперсоналізації. Перший компонент, що отримав назву «ефектного», відноситься до сфери скарг на своє здоров'я, фізичне самопочуття, нервові напруження, емоційне виснаження. Другий (деперсоналіза-

ція) отримав назву «настановного» й виявляється в зміні ставлення або до клієнтів, або до себе.

- Модель трифакторна К. Масlach і З. Джексон визначає синдром професійного вигорання як тривимірний конструкт, що включає емоційне виснаження, деперсоналізацію і редукцію особистих досягнень.

- Процесуальні моделі професійного вигорання розглядають цей феномен як динамічний процес, що розвивається в часі і має певні фази або стадії, що виявляються зростанням емоційного виснаження, внаслідок якого виникають негативні установки по відношенню до суб'єктів професійної діяльності, створюється емоційна дистанція у професійних відносинах як спосіб подолати виснаження та паралельно розвивається негативна установка по відношенню до власних професійних досягнень (редукція професійних досягнень) [4].

Виявами синдрому професійного вигорання в діяльності є стан психічної напруги, що викликані конфліктами, труднощами при вирішенні складних соціальних проблем, що приводять до відчуттів дискомфорту, тривоги, фрустрації, песимістичним настроєм. При тривалій дії вигорання, розвивається справжній стрес, з його характерними симптомами (серед них серцево-судинні порушення, неврози, виразки травного тракту, ослаблення імунітету); зростає байдужість, «професійний цинізм», негативізм по відношенню до клієнтів і своєї роботи; деколи виникає огида до всього на світі, невмотивовані образи на тих, хто оточує, на долю, уряд; життя здається порожнім і безглуздом, а робота – обридлою і ненависною рутинною. Особливе неприйняття викликають люди, з якими доводиться працювати, – клієнти, учні, відвідувачі, колеги. Такий вид вигорання навіть називають «отруєння людьми» [5].

Так дослідження В. Е. Орел [3] показали, що у 58% представників професії журналіста переважає високий рівень професійного стресу. Психічне вигорання найбільш виразно представлено показниками деперсоналізації та емоційного виснаження. При вищому рівні стресу є вищим показники емоційного виснаження і деперсоналізації. Появу високого рівня стресу у представників професії журналіста можуть зумовлювати такі детермінанти як зміна типу професії; переважання емоційних переживань самоствердження та комунікативних; переважання серед інструментальних цінностей відповідальності; наявність

установки на владу, домінування в особистісних характеристиках показників нейротизму, відкритості досвіду. Не сприяють високому рівню професійного стресу переважання гностичних та праксичних переживань, інструментальні цінності життєрадісності та чуйності, переважання в особистісних характеристиках показника екстраверсії [3].

Як не дивно, захоплення професією підвищує шанси професійно вигоріти: якщо заглибленість у працю дуже велика, просто не помічаючи втоми і проскакуючи її, людина не відчуває себе і свого невдоволення. До групи ризику, до речі, потрапляють і люди зі схильністю до аналітичності, люди раціонального складу, які мало відчувають і багато думають, постійно «живуть у голові» й не встигають вчасно зупинитися і відпочити.

Романтизація професії, категоричність і перфекціонізм теж збільшують ризик вигорання через думки «зараз я все зроблю ідеально, я просто зобов'язаний бути ідеальним...». А якщо ідеально не виходить, людина стикається з апатією чи соромом – і швидше вигорає. Додає проблем і надмір зовнішнього тиску, як-от нереалістичні очікування читачів або вимоги керівництва.

Як уникнути вигорання на роботі: 5 порад В'ячеслава Халанського.

1. Дбайте про психічне здоров'я співробітників.
2. Змінюйте корпоративну культуру, якщо вона викликає стрес.
3. Гарантуйте базову психологічну та фінансову безпеку.
4. Формуйте атмосферу довіри.
5. Зверніть увагу на концепцію чотириденного робочого тижня [6].

Специфіка вигорання у журналістів пов'язана з тим, що інформаційні приводи за природою своєю неконтрольовані: якщо трапилося щось важливе, я беру цю тему і працюю, я не можу обрати, працювати сьогодні чи ні, втомлений я чи не дуже. Я йду брати інтерв'ю або шукати інформацію, не маючи права відмовлятися або відкласти все на завтра, я просто зобов'язаний реагувати. На вигорання журналістів дуже впливає цей ненормований графік й відсутність контролю.

Журналіст глибоко залучається в проблему, але не вступає в діалог: журналіст не виражає себе, а тільки збирає, перетравлює, аналізує й відтворює. Навіть у психотерапії є діалог: психолог має право розповісти, що він думає і відчуває, коли чує історію життя клієнта. Журналіст більше налаштований на приймання: він споживає важку

інформацію, всотуге емоції інших, але зрідка висловлює свою реакцію одразу. Усе це вариться всередині.

У журналістиці є кореляція між складністю і цінністю матеріалу. Навіть тревел-журналісти зустрічаються зі складними соціальними темами, щоб зробити більш багатовимірний, гострий матеріал про країну. Не кажучи вже про соціальних, політичних чи військових журналістів. Нерідко журналісти стикаються з проблемами, які можуть бути актуальними особисто для них, – хворі люди, коли хтось хворіє в родині, діти, які потрапили в біду, коли у самого є діти, – щось, що ранило особисто і пов'язане з власним важким досвідом. Це викликає складні емоції, які просто нема куди подіти.

Парадоксально, але журналісти, що пишуть, менше вигорають, ніж відео- або фотожурналісти: пишучи, люди хоч якось можуть висловити себе через тексти, вивести емоції назовні.

Готуючи матеріал, журналіст не може втрутитися, вплинути на ситуацію: він не може всім допомогти, дати грошей бідним, врятувати бездомних, усиновити знедолених дітей. І водночас журналіст часто отримує агресію у форматі «ви знімаєте замість того, щоб допомогти!». Можливо, це навіть складніша ситуація, ніж робота лікаря або психотерапевта: психотерапевт може вплинути на ситуацію, яку він бачить і яка його ранило, у лікаря є відчуття, що він контролює процес лікування. Журналіст бачить, фіксує, але не може активно втрутитися. Це збільшує внутрішнє напруження.

Додає масла у вогонь і реакція громадськості: булінг, тиск, агресія. Це забирає ресурси і збільшує «колонку витрат» у психологічному балансі, який ми згадували вище.

Ознаки професійного вигорання

На першій стадії вигорання можна помітити такі симптоми:

- Небажання контактувати з інформацією: не хочеться читати пошту або зайвий раз відкривати стрічку новин.

- Нетипова харчова поведінка: людина їсть незвично мало, або незвично багато, або більше солодкого, ніж зазвичай. Словом, щось різко змінюється.

- Нетипова поведінка щодо місць: хочеться поїхати до лісу або в інше безлюдне місце, хоча раніше таких бажань не виникало.

- Дзвілення телефону спричиняє роздратування, різке небажання контактувати з новими людьми.

- Частіше дратують близькі або колеги.

Якщо відновлення не настає й вигорання поглиблюється, виникають додаткові симптоми:

- Нездатність думати, надовго фокусуватися, входити в потік. Порожнеча в голові або реакція і перемикання уваги на найменший подразник.
- Постійний внутрішній монолог, прокручування однієї й тієї ж ситуації.
- Постійне роздратування на близьких.
- Почуття провини: «не можу допомогти тим, з ким спілкуюся», думка «я заробляю гроші на чужому горі».
- Коли вигорання розвивається, з'являється тривожність, безпричинне хвилювання без раціональної причини. На стадіях серйозного вигорання таке хвилювання переходить у паніку або панічні атаки.
- Безсоння або поверхневий, надчутливий сон.
- Швидка втомлюваність. Це дуже важлива ознака, навіть якщо часом енергії багато, але за таким підйомом починається різкий спад.
- Відчуття огиди, думка «мене нудить від усього цього».
- Порушення соціальних зв'язків, коли роботі приділяється так багато часу, що страждають стосунки в родині, а друзі віддаляються.

Найсерйозніша стадія вигорання має всі ознаки депресії: апатія, байдужість, відсутність сил і бажань, відчуття беззмістовності, темноти й порожнечі.

До речі, стовідсоткова ознака вигорання – потреба в алкоголі, коли щовечора людині хочеться випити хоча б келих вина, бо без цього просто не виходить розслабитися, заспокоїтися і заснути.

Як запобігти вигоранню [2].

Щоб не вигоріти, слід:

- Стежити за режимом сну, фізичними навантаженнями та регулярністю харчування.
- Більше спілкуватися з близькими. Розповідати родичам або друзям про свої складнощі та проблеми, не носити все всередині.
- Встановити хоча б мінімальні правила, щоб сформувати відчуття контролю над ситуацією. Наприклад, фільтрувати тематику: «Ось такі матеріали я не беру, завжди відмовляюся від такої теми!» Це не завжди можливо реалізувати, але це дійсно допомагає.

- Важливо відокремити себе від професії. Взяти аркуш і виписати всі свої ролі: «Я син, друг, спортсмен, чоловік, батько, любитель бургерів, читач детективних романів, марафонець, колекціонер... Я – це не тільки моя професія».

- Допомагає хобі або спорт, де людина може підтримувати іншу ідентичність і отримувати задоволення та здобувати перемоги. Наприклад, бути гравцем аматорської футбольної команди.

- Тренуватися казати «ні», не намагатися врятувати інших, не працювати в стані «я вже не можу, але ж я зобов'язаний допомогти колегам!».

Варто пам'ятати, що ВООЗ визнала професійне вигорання захворюванням. Це не просто втома, а досить серйозний стан. Тому перший крок – визнати: «Я вигорів, і це важливо, це не жарт, цього не слід ігнорувати».

Серед факторів, що викликають вигорання, особлива увага приділяється особистісним особливостям і соціально-демографічним характеристикам, з одного боку, і факторам виробничого середовища, з іншого. Серед соціально-демографічних характеристик найбільш тісний зв'язок з вигоранням має вік. Що стосується особистісних особливостей, то високий рівень вигорання тісно пов'язаний з пасивними тактиками опору, зовнішнім «локусом контролю», низьким ступенем особистісної витривалості. Встановлено також наявність позитивного зв'язку між вигоранням і агресивністю, тривожністю, та негативного зв'язку з почуттям групової згуртованості. Серед факторів виробничого середовища найбільш важливими є: ступінь самостійності і незалежності співробітника у виконанні своєї роботи, наявність соціальної підтримки колег і керівництва, а також можливість брати участь у прийнятті рішень, важливих для організації [5].

Є стадії, на яких ще можна щось зробити, і є стадії, коли допоможе тільки звільнитися з роботи й відновлюватися кілька місяців.

На початкових стадіях допоможе регулярний інформаційний детокс. Тобто вимикатися з онлайну та професійного спілкування хоча б на добу, поставивши телефон у «режим польоту». Якщо ви боїтеся когось налякати або підвести – попередьте про свої наміри заздалегідь.

Очевидна порада – відпустка. Але під час відпустки треба забезпечити собі повне відключення від робочих питань і навіть від перевірки пошти.

Якщо ж людина досягла серйозної стадії вигорання (нічого не відчуває, почувається порожньою і розбитою, в апатії та без сил), тоді допоможе тільки зупинитися й відновлюватися стільки, скільки буде потрібно, – місяць, два або більше. Якщо симптоми збігаються із симптомами клінічної депресії, – варто звернутися до психотерапевта.

Література:

1. Бойко В. В. Енергія емоцій у спілкуванні: погляд на себе та на інших. Москва: Пугач, 1996. 472 с.
2. Ложкін Г. В., Видай А. М. Психічне «вигорання» лідера. Персонал. 1999. № 6. С. 36–43.
3. Орел В.Є. Феномен «вигорання» у зарубіжній психології: емпіричні дослідження та перспективи. *Психологічний журнал*. 2001. Том 22. № 1. С. 90–101.
4. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / за наук. ред. С. Д. Максименко, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. Київ: Міленіум, 2004. 264с.
5. Форманюк Т.В. Синдром «емоційного вигорання» журналіста. *Питання психології*. 1994. № 6. С. 54–67.
6. <https://1news.com.ua/ukraine/po-vsij-ukrayini-posylytsya-speka.html>

УДК 159.923:159.942.2

**Мирослава Ягодка,
Оксана Матласевич**

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ЖУРНАЛІСТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто вплив синдрому емоційного вигорання на ефективність професійної діяльності журналістів. Уточнено визначення поняття «емоційне вигорання», а також здійснено аналіз причин його виникнення та рівень розвитку емоційного вигорання і компоненти мотиваційної сфери особистості журналістів.

Ключові слова: журналіст, емоційне вигорання, професія, специфіка, опитування, поняття, професійний стрес.

Myroslava Yahodka, Oksana Matlasevich

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EMOTIONAL BURNING IN JOURNALISTS: THEORETICAL ANALYSIS

The article considers the impact of emotional burnout on the effectiveness of professional activities of journalists. The definition of the concept of "emotional burnout" is clarified, as well as the analysis of the causes of its occurrence and the level of development of emotional burnout and the components of the motivational sphere of the personality of journalists

Key words: journalist, emotional burnout, profession, specifics, polls, concepts, professional stress.

Постановка проблеми та актуальність дослідження: У сучасний час проблеми емоційного вигорання працівників стають все більш актуальними, швидкими темпами змінюються соціальні, економічні та політичні сфери життя, з появою мережі Інтернет збільшується інформаційне навантаження населення, з'являються нові робочі місця, конкуренція між працівниками не зникає.

Суспільство та держава вимагають більшої ефективності будь-якого працівника. Саме тому особливого значення набуває дослі-

дження важливого у психології явища, як синдром «емоційного вигорання».

Питання професійного вигорання працівників на даний час стає все популярнішим. У першу чергу обговорюють комунікативні та соціальні професії, адже їхня специфіка роботи полягає в постійному спілкуванні та взаємодії з іншими людьми. А це може впливати на працівника як позитивно, так і негативно. Журналіст – одна з таких професій. Саме журналістку завжди доводиться з людьми, які мають різні характери, погляди, думки тощо.

Професія журналіста вимагає креативності, оперативності та творчий потенціал, адже щодня інформації стає все більше й більше. Робота вимагає підвищеного інтелектуального напруження, тому є велика ймовірність потрапити у період стресового стану, який може викликати все те ж «емоційне вигорання».

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Проблему синдрому «емоційного вигорання» вивчали та вивчають Г. В. Ложкін, Н. Є. Водоп'янова, С. Д. Максименко, Е. Махер, М. Л. Смульсон, та інші. Метод діагностики синдрому досліджували В. В. Бойко, Н. Є. Водоп'янова, Т. І. Ронгинська, О. С. Старченкова.

Емоційне вигорання – це вироблений людиною механізм захисту з метою економії ресурсів організму, що виявляється в нервовому виснаженні, втрати зацікавленості та відповідальності при виконанні професійної діяльності [1].

В основу визначення змісту феномену емоційного вигорання покладено підхід Х. Дж. Фрейденбергера який у 1974 році охарактеризував синдром “емоційного вигорання”, як особливий психічний стан здорових людей, що знаходяться в інтенсивному спілкуванні з клієнтами, пацієнтами, в емоційно навантаженій атмосфері при наданні професійної допомоги.

Наукове обґрунтування досліджень емоційного вигорання пов'язують з ім'ям американського психолога Х. Маслач. Модель професійного вигорання розглядається з позиції трьох складових: емоційне виснаження; деперсоналізація; редукція особистісних досягнень.

Емоційне виснаження проявляється психічною втомою, емоційним спустошенням, симптомами депресії. Спочатку спостерігається емоційне перенасичення, що супроводжується емоційними зривами,

агресивними реакціями, спалахами гніву. Потім розвивається емоційне виснаження, втрачається інтерес до навколишньої реальності.

Деперсоналізація – знецінення (дегуманізація) міжособистісних стосунків, негативізм, цинічне ставлення до почуттів та переживань інших людей. Починають проявлятися негативні установки, зростає знеособленість та формальність контактів, виникають спалахи роздратування та конфліктні ситуації. Для всіх характеристик деперсоналізації важлива втрата емоційного компонента психічних процесів (втрата почуттів до близьких людей, зниження емпатії – чуйності, співпереживання).

Редукція особистісних досягнень характеризується зниженням професійної ефективності працівника, що може проявлятися в негативізмі щодо службових можливостей, в обмеженні обов'язків до соціального оточення, у зниженні відчуття значущості діяльності, що виконується. Яскраво виражене почуття власної неспроможності і некомпетентності.

Нааявність цих складових спричинює професійну деформацію особистості, зниження якості життя і втрату сенсу існування.

У зв'язку з цим синдром емоційного вигорання розглядається деякими авторами як «професійне вигорання», що зумовлює вивчення цього феномену в аспекті професійної діяльності. Вважається, що такий синдром найбільш характерний для представників соціальних або комунікативних професій системи «людина-людина». Так, наприклад В. В. Бойко розглядає розвиток професійного вигорання за фазами напруження, резистенції та виснаження, що співзвучні з фазами загального адаптаційного синдрому (стресу). Під професійним вигоранням розуміють вироблений особистістю механізм психологічних захистів у вигляді повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетичної насиченості) у відповідь на певні психотравматичні впливи [1].

Фактори, що провокують професійне вигорання:

1) зовнішні фактори – хронічно напружена емоційна діяльність, дестабілізуюча організація діяльності, підвищена відповідальність за виконання професійних функцій, неблагополучна психологічна атмосфера професійної діяльності, психологічно складний контингент, з яким працює професіонал;

2) внутрішні фактори – схильність до емоційної ригідності, інтенсивна інтерторизація (сприйняття та переживання) обставин професійної діяльності, слабка мотивація емоційної віддачі в професійній діяльності, моральні дефекти та дезорганізація особистості.

У розвитку професійного вигорання важлива роль належить особистісним, ситуативним та професійним факторам.

За даними Міжнародного Центру журналістики і травми ДАРТ (The Dart Center for Journalism and Trauma) при Колумбійському університеті 80% представників журналістської професії були в ситуаціях, які їх травмували. А згідно з опитуванням IMI і Rory Peck Trust у 2018 році, 97% українських журналістів-фрилансерів відчували депресивні симптоми. Інші дослідження підтверджують характерні дані М. Löfgren Nilsson та Н. Örnebring, А. Barton та Н. Storm [3].

Журналістський стрес і, як наслідок, вигорання стосується всіх: і тих хто отримує інформацію «в полі», часто травмуючу, і тих, хто далі з нею працює в редакції. При цьому хтось сам був жертвою, когось залякували й переслідували через професійну діяльність, а хтось отримував стрес навіть не виходячи з редакції – просто читаючи або переглядаючи фото і відео про чергове вбивство, аварію, зґвалтування тощо.

Аналізуючи доступну інформацію про вигорання журналістів, виявилось, що в найбільшій зоні ризику, в основному, знаходяться молоді жінки з невеликим робочим стажем, які працюють в газетах з малим накладом. Також найбільший рівень вигорання мають редактори та репортери. Іншими, пов'язаними з роботою чинниками, які найбільше впливають на вигорання, відповідно до дослідження, є: конфлікт “робота-сім’я”, який постійно зростає, робоче навантаження, обмежені інновативність та автономність в роботі, досягання цілей, фізичний комфорт на робочому місці. Низькі рівні показників задоволеності роботою – робота, як така, організаційна підтримка, дохід, залученність в організаційні процеси, згуртованість колективу, наставники, можливість підвищення – також асоціюються з високими рівнями вигорання [3].

Згідно сучасних досліджень вигорання журналістів не є чимось унікальним. Вигорають всі працівники. Переважно у всіх них схожі фактори та симптоми. Але є й специфічні. В опрацьованих джерелах серед таких характерних факторів та симптомів вказуються: вели-

чезна кількість бажаних і небажаних контактів з людьми за умови необхідності постійного спілкування з ними, «це професія емоційних потрясінь та навантажень»; «криза смислу... загубленість в лабіринті цінностей і смислів, розриви в смислотворячих переживаннях..., розчарування стосовно своєї соціальної ролі»; «втома від характеру та об'ємів інформації, які треба опрацювати», інтенсивний робочий ритм, який можна описати фразою «я в вогні, все в вогні і все треба було ще на позавчора» [2].

Симптоми емоційного виснаження журналістів мають ті самі прояви, що й у інших професій: і психофізичні, і соціально-психологічні, і поведінкові. Можливо, частіше, ніж в інших зустрічаються більш різкі формулювання, як, наприклад, оцінка себе бездарною особою.

Вивчаючи дослідження щодо емоційного вигорання у журналістів, можна виявити три групи факторів, що впливають на цей процес: 1) характерні, фактично, для всіх професій; 2) характерні для працівників, які працюють у сильно змінному середовищі; 3) характерні або особливі для окремих професій, наприклад, необхідність швидко переключатися з однієї теми на іншу або надупевненість у своїй професійній місії і відповідальність за «несення і ціну сенсів» [1].

При всій схожості різних видів журналістики, у працюючих на телебаченні журналістів є свої специфічні моменти в роботі. Наприклад, це те що телевізійники називають «тут і зараз», коли відбувається подія й створюється продукт, який потім не можливо повністю або частково змінити. Це візуальний контакт і розуміння, що більшість інформації середньостатистичною людиною сприймається саме через візуальну складову. Це, фактично, моментальний та інтенсивний зворотній зв'язок від глядача. Журналіст на телебаченні, так би мовити, менш захищений. Телебачення для нього – це своєрідний рентген. Подібного роду фактори потребують загалом більшої мобілізації й вищого рівня відповідальності. Особливістю телевізійного продукту у порівнянні із «писаним» є те, що він завжди – елемент колективної дії, колективної співтворчості з ведучим, режисером, оператором та іншими учасниками процесу творення.

З одного боку – це пряма залежність від якості роботи колег, з іншого – можливість, наприклад, легше пережити травматичні моменти, отримуючи підтримку всередині колективу. На телебаченні у порівнянні з пресою більше драйву і більше гри. Це, знову ж таки,

може додати більше стресовості, а може компенсувати попереднє напруження. Таким чином, робота на телебаченні потенційно збільшує ймовірність вигорання журналіста. Водночас, є фактори, які компенсують цю небезпеку.

Щоб зрозуміти в чому полягає специфічність вигорання журналістів у порівнянні з іншими професіями, необхідно пропустити описані в літературі його фактори виникнення і симптоми через призму тієї чи іншої класифікації. Використаємо підхід, описаний вище, поділивши всі фактори вигорання на індивідуальні (внутрішні) та організаційні (зовнішні).

Зовнішні фактори вигорання, які описуються найчастіше як ті що впливають на вигорання, можна поділити на характерні для більшості професій і специфічні для досить вузького кола, в тому числі журналістів.

В категорії «умови роботи – режим роботи з точки зору об'єму і часу» до факторів, так би мовити, стандартних можна віднести такі з надмірного навантаження та ліміту часу: щоденна робота протягом тижня, часто без перерв і вихідних; ненормований, нестабільний, інтенсивний графік роботи; постійні відрядження; нестача часу для виконання роботи; значне інтелектуальне навантаження; швидкість прийняття рішення. Характерними для журналістів зовнішніми факторами в цій категорії будуть: постійний та великий інформаційний потік; постійне очікування важливої для роботи інформації; очікування настання невідомих подій; робота «в полях»; перебування у травматичних ситуаціях – небезпечних з точки зору здоров'я чи життя або ж знання про ці ситуації (в т. ч. перегляд) чи їх окремих деталей; травматичні події в минулому; постійний пошук цікавої та значимої для аудиторії та суспільства теми.

В категорії «зміст і об'єм функціоналу, рівень повноважень, рівень відповідальності» до недиференційованих за ознакою професії факторів відносяться: відповідність «стандартам професії»; незалежність; велика кількість контактів і, відповідно, емоційне навантаження; переживання ситуацій зі своїми «героями»; багатозадачність. Характерними для журналістів зовнішніми факторами в цій категорії будуть: редакційна політика; швидка втрата цінності «несвіжої інформації» у подісвій журналістиці; не співпадіння з політичними поглядами «героїв» своїх репортажів; фокус роботи на емоційно

складних темах, робота з чутливими темами; на першому місці – інтереси аудиторії та суспільства; високий рівень відповідальності перед суспільством.

Для категорії «соціально-психологічні умови роботи та відношення до працівника» зовнішні фактори переважно не специфічні: придушення ініціативи; напади та цькування; «цехова культура», яка не приймає слабких; відсутня культура підтримки одне одного в професії; конфліктні ситуації в колективі; конкуренція в редакції; відсутність мотивації (нематеріальні стимули); слабкі стимули (матеріальні); нестатичне робоче місце (мало не єдиний фактор, якому притаманне щось специфічно журналістське).

Всі внутрішні фактори можна поділити за соціально-демографічними характеристиками та особливостями особистості. Вік, стать, сімейний стан та інші соціально-демографічні характеристики, згідно досліджень, пов'язані з емоційним вигоранням. В той же час ці фактори навряд чи можуть бути диференціюючою ознакою вигорання представників конкретної професії.

Ситуація з групою особливостей особистості дещо інша, оскільки саме такі внутрішні фактори визначають специфічність суб'єкта. Робота в професії, яка вважається однією з тих, що найбільше вигорають, потребує особливої мотивації. Мотивацію можна визначити як «динамічний процес конкретизації, усвідомлення потреби, виникнення бажання, утворення мотиву та формування наміру здійснити задоволення потреби» [3].

Існують різні теорії мотивації. Найбільш поширені з них – змістовна і процесуальна. Перша, концентруючись на змістовній частині мотивації, вивчає потреби, які мотивують людину до певної діяльності, і все, що з ними пов'язане: структуру, ієрархію, зв'язки, цілі тощо. До розробників цього напрямку вивчення мотивації відносяться А. Маслоу з концепцією ієрархії потреб, Д. Мак Клеланд з теорією трьох потреб, Ф. Герцберг з моделлю впливу двох груп чинників на мотивацію. Друга, процесуальна теорія, концентрується на процесі вибору поведінки особистістю задля досягнення бажаного результату. Цей підхід пояснює, яким чином на шляху до цілі людина обирає певну поведінку та розподіляє свої зусилля. Основними його представниками є В. Врум (теорія очікувань), Дж. Адамс (теорія справедливості), Портер та Лоулер (комплексна теорія мотивації). Таким

чином, для мотивації характерні комплексність, направленість та динаміка. [4].

Будучи внутрішньою характеристикою особистості, мотивація може бути викликана внутрішніми силами або зовнішніми обставинами. Для журналістів, як працівників творчої професії, важливо знайти баланс між внутрішньою мотивацією до самореалізації та зовнішніми стимулами. Частина дослідників вважає, що ними має рухати усвідомлення великої соціальної місії їх роботи. Інші вважають зовнішні фактори мотивації не менш важливими для професійної реалізації. Окрема увага приділяється питанню матеріальної мотивації (стимулювання) журналістів.

Характерні для особистості мотиваційні процеси, як відображення особливостей цієї особистості, утворюють разом мотиваційну сферу особистості. Мотиваційна сфера особистості характеризується великою кількістю понять і містить велику кількість компонентів. До них відносяться потреби, мотиви, інтереси, наміри, установки, стереотипи, цілі, цінності, світогляд тощо. Частину з них виділяють як основні. Зазвичай до них входять потреби, мотиви, цілі (перелік не є вичерпним).

Окремо виділяють компоненти, які є базою майбутніх мотиваційних процесів. Серед них є свої визначальні, до яких входять локус контролю, направленість (спрямованість), мотивація досягнення. В списку основних компонентів мотиваційної сфери їх теж можна вважати основними. Вони є комплексними, що дозволяє описувати мотиваційну сферу особистості з максимальною шириною і глибиною невеликою кількістю факторів.

Ще одна важлива їх характеристика – поєднуваність факторів між собою. Направленість – це інтегральна характеристика особистості, яка враховує її світогляд, самовираження, відносини з іншими людьми, цілепокладання та інші орієнтири людини в світі.

Мотивація досягнення – одне з ключових питань мотиваційної сфери особистості. Х. Хекхаузен характеризує її як здатність до результативної діяльності, а М. Ш. Магомед-Емінов як цілу систему інтегрованих процесів для реалізації діяльності. Локус контролю характеризує волю людини, бажання пояснювати результати своєї діяльності внутрішніми чи зовнішніми факторами, а відтак брати на себе відповідальність за свої дії. В рамках одного дослідження, взяті

разом, ці компоненти мотиваційної сфери доповнюють одне одного, формуючи цілісну картину.

З урахуванням вже проведеного теоретичного аналізу логічно припустити, що дослідження емоційного вигорання у журналістів, які працюють на телебаченні, може бути поєднане з цими мотиваційними компонентами. Або, враховуючи направленість процесу, зрозуміти, чи впливають компоненти мотиваційної сфери особистості на схильність до емоційного вигорання серед журналістів. Якщо впливають, то як. Дослідження специфіки такого роду зв'язку потребує виявлення його наявності, характеру та глибини вигорання.

Таким чином, в результаті теоретичного дослідження була сформована теоретична модель, яка включає і логічно пов'язує поняття і факти з точки зору предмету дослідження (Рис 1.1) [2].

Рис. 1.1. Теоретична модель впливу основних компонентів мотиваційної сфери особистості на схильність до емоційного вигорання журналістів, які працюють на телебаченні

Отже, синдром «емоційного вигорання» вагомо впливає на робітників, зокрема журналістів, адже їхня робота тісно пов'язана із спілкуванням з різними людьми. Емоційне вигорання впливає стан їхнього здоров'я, мотивацію і бажання якісно працювати. Аби обійти стороною цю проблему, варто вчитися переключатися з однієї справи на іншу, простіше ставитися до конфліктів та непорозумінь на роботі, намагатися обдуманно розподіляти свої навантаження, не

старатися бути кращим за всіх й у всьому. І, найважливіше, знаходити час для маленьких пауз та відпочинку.

Синдром «емоційного вигорання» є виліковним. Найкращий спосіб лікування – усунути стресор або стресову подію. Якщо емоційне виснаження викликане вашою роботою, можливо, настав час подумати про зміну роботи.

Список літератури:

1. Бойко В. В. Енергія емоцій у спілкуванні: погляд на себе та на інших. Київ: Промінь, 2017. С. 86.
2. Водоп'янова Н. Є. Психодіагностика стресу. СПб.: Дніпро, 2019. С. 137–138.
3. Малець Л. Увага: вигорання. *Персонал*. 2020. № 5. С. 99–102.
4. Трунов Д. Г. «Синдром згоряння»: позитивний підхід до проблеми. *Журнал практичного психолога*. 2019. № 5. С. 29–37.
5. <https://www.healthline.com/health/emotional-exhaustion#outlook>

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Буднік Марія Русланівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Українська мова та література» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Делик Єлизавета Олександрівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Українська мова та література» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Дем'янюк Наталія Володимирівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Українська мова та література» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Крук Аліна Олександрівна, здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня ОПП «Філософія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Кубай Наталія Анаталіївна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Психологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Матласевич Оксана Володимирівна, доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія»;

Мацелюх Катерина Володимирівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Психологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Михайлишин Тетяна Петрівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Релігієзнавство» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Німець Ольга Павлівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Культурологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Панасюк Марія Олександрівна, здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня ОПП «Культурологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Поліщук Ольга Ярославівна, здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня ОПП «Філософія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Пшевлоцька Ангеліна Олександрівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Психологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Ткачук Ольга Володимирівна, кандидатка психологічних наук, викладачка кафедри психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія».

Федун Валентина Павлівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Психологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Явна Оксана Володимирівна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Українська мова та література» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

Ягодка Мирослава Юріївна, здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Психологія» Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарного менеджменту Національного університету «Острозька академія».

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ. ЛІНГВІСТИКА

Марія Буднік

ЛОКАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ЧИННИК СЛОВОТВОРЧОСТИ МАЙКЛА ЩУРА	4
---	---

Слизавета Делик

ОСОБЛИВОСТІ НЕУЗУАЛЬНОГО СЛОВОТВОРУ В ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ НЕОЛОГІЗМАХ КОСТЯ МОРДАТЕНКА	13
---	----

Наталія Дем'янюк

КОЛОРИСТИЧНА ПАРАДИГМА В РОМАНІ ПЕТРА КРАЛЮКА “РЕЛІКВІЯ”	24
---	----

Оксана Явна

ФУНКЦІОНУВАННЯ МОДАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У РОМАНІ С. АЛЕКСІЄВИЧ «ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА. ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО»	32
--	----

РОЗДІЛ 2

СТУДІЇ З ФІЛОСОФІЇ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Тетяна Михайлишин

«СУБІТКИ» В ОБРЯДОВOSTІ СТРАСНОГО ТИЖНЯ НА БОЙКІВЩИНІ	41
--	----

Ольга Німець

ЛЕМКІВСЬКІ ФЕСТИВАЛІ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	50
---	----

Марія Панасюк

«ПАЦИФІСТСЬКИЙ» ФЕМІНІЗМ В УКРАЇНІ: МІЖ ЗАХІДНИМ АНТИМІЛІТАРИЗМОМ ТА РОСІЙСЬКИМ РЕСЕНТИМЕНТОМ	59
---	----

Ольга Поліщук

ІДЕОЛОГІЧНЕ СПРЯМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЕКО-КУЛЬТУРИ	72
--	----

РОЗДІЛ 3

СТУДІЇ З ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

Аліна Крук

НАВИЧКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ХХІ СТОЛІТТІ	83
--	----

Наталія Кубай

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ	90
---	----

Наталія Кубай

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ТА МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	99
--	----

Катерина Мацелюх

ОСОБЛИВОСТІ МЕТАКОГНІТИВНОЇ ВКЛЮЧЕНОСТІ В ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ	110
---	-----

Ангеліна Пшевлотька, Ольга Ткачук

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ	117
---	-----

Валентина Федун

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	125
---	-----

Мирослава Ягодка, Оксана Матласевич

ПАРАМЕТРИ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДИКТОРИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ЖУРНАЛІСТІВ	135
---	-----

Мирослава Ягодка, Оксана Матласевич

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ЖУРНАЛІСТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ	144
--	-----

АВТОРСЬКА ДОВІДКА	154
-------------------------	-----

Електронне наукове видання

**СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

Серія «Соціогуманітарні науки»

ВИПУСК 1(13)

Відповідальний редактор М. В. Карповець
Укладач З. В. Столяр
Комп'ютерна верстка Н. О. Крушинської

*За достовірність наведених фактичних даних, цитат та інших відомостей
відповідають автори та наукові керівники*

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 9,18. Зам. № 21–22.
Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.